

2

Een tijd Vonkje
Un chispa di tempo

Handleiding

Een tijd Vonkje

Un chispa di tempo

CURRICULUM
ONTWIKKELING

JUL 2015

cur. 2

Handleiding deel 2

Uitgegeven door Directie Onderwijs Aruba
ISBN 99904.85.33.X

Ik tastte in de duisternis
naar mijn identiteit
De tijd zonder begin en einde
leek mij een eeuwigheid

Opeens ontstak een vonkje
een vonkje in de tijd
verlichtte dat deel van het lontje
de duisternis werd klaarheid:
ik weet nu wie ik ben.

Rita Lampe-Jansen

Een vonkje vooraf:

Voor u ligt "Een vonkje tijd", d.w.z. een fractie van de tijd, vergeleken met de tijd, dat onze aarde al bestaat. En een heel korte tijdsperiode van onze aarde in de eeuwige ruimte.

Een vonk is een brokje gloeiende energie, wat zijn as als sporen heeft achtergelaten; dit vonkje is steeds in beweging, want het is levende energie van het leven zelf, dat steeds wordt doorgegeven en steeds sporen zal achterlaten. Een vonk is tijdloze energie in een tijdloze ruimte, als deel van de Allesomvattende Energie!

Moge deze tijdvonk blijven gloeien en een vuur van enthousiasme aanwakkeren bij al degenen, voor wie hij bestemd is.

Etty Erasmus

CHISPA

Moeder Aarde sidderde en schudde.

De krampen lieten niet op zich wachten. Tussen de krampen door kreeg Moeder Aarde momenten van rust. “Wat heb ik veel meegemaakt,” dacht Moeder Aarde.

“Hoeveel voeten en poten hebben niet over me heen gelopen? Het water dat altijd heeft gezorgd dat ik niet uitdroogde, de wind die mij telkens koelte toe wuifde.”

Met veel lawaai scheurde de huid van Moeder Aarde open en een vonkje vuur sprong eruit, gevolgd door meerdere vonken.

Het eerste vonkje begon hard te rennen; hij wilde niet terug.

Het vonkje, dat zichzelf Chispa noemde, sprong en kwam op een heuveltje terecht. Vandaar keek hij om zich heen en zag wat er allemaal op het eilandje gebeurde waar hij terechtgekomen was.

“Hm. Hm. Wat gebeurde er veel; mensen die kwamen en weer weggingen.

Blote mensen, mensen met rare kleren aan. Mensen met baarden. Mensen met lange haren.”

Chispa begon te schrijven. Hij probeerde alles wat hij zag te schrijven, maar dat ging niet. Er gebeurde teveel op dit eilandje.

Ik zal maar een beetje over alles schrijven. Zo zullen de kinderen later weten wat er gebeurd is.

Ik zal een vuurtje bij de kinderen aanwakkeren en wie weet of dit vuurtje niet een grote brand wordt,” zei Chispa tot zichzelf.

Chispa bleef maar schrijven. Hij kreeg het warm van binnen.

“Ha, de kinderen op school zullen in vuur en vlam staan als ze dit geschiedenisboek in hun handen krijgen,” dacht Chispa.

En dat denk ik ook!

Desiree Correa

Inhoudsopgave

Deel A	Algemeen gedeelte.....	5
1	Inleiding	6
2	Doelstellingen van dit boek	6
3	Hoe te werken met de methode.....	7
4	Doelgroep.....	7
5	Materialen	7
5.1	Handleiding	8
5.2	Leerlingenboek	8
5.3	Kopieermap	8
5.4	Spelpakket.....	8
6	De tijdbalk.....	8
7	Indeling	9
8	Kernbegrippen en subbegrippen	10
9	Afsluiting van elk boek	12
10	Actiever bij de les	12
10.1	Directe instructie	12
10.2	Activerend lesgeven.....	20
10.3	Activerende suggesties voor bij de lessen	25
10.4	Schema van activerend lesgeven.....	26 ²⁷
Deel B	De praktijk.....	29
Blok 1	Een nieuwe groep van een andere stam	31
	Een stille aftocht en een nieuw begin.....	33
	Wie was de baas?.....	35
	Andere mensen	39
Blok 2	Gereedschappen.....	44
	De chapi van Jara.....	46
	De bodem van Aruba	48

	De gereedschappen van de Caquetio's	51
	Nog meer gereedschap.....	55
Blok 3	Middelen van bestaan.....	59
	Wèkè in zijn nieuwe omgeving.....	61
	Oude vondsten.....	63
	Het dagelijkse leven	66
Blok 4	De behuizing van de Caquetio's.....	74
	Huisje, boompje, akkertje.....	76
	De huizen van de Caquetio's	78
	Een dorp vol.....	82
Blok 5	De keramiek van de Caquetio's	87
	De langverwachte regenbui.....	88
	Potten en schalen in overvloed	90
Blok 6	De begrafenisceremonie	94
	Urataka opnieuw begraven.....	96
	Zo werd men begraven.....	98
Blok 7	Feesten was heel belangrijk.....	103
	Verliefd.	105
	Ze konden ook feesten.....	107
	De godsdienstige ceremonie was ook een feest.....	110
Bijlage	.....	114

Deel A Algemeen gedeelte

1 Inleiding

Met veel plezier presenteren wij u de nieuwe geschiedenismethode voor de basisschool: Een tijdvonkje. Een methode, die speciaal gebaseerd is op de Arubaanse geschiedenis en leerlingen wegwijs zal maken in de geschiedenis van Aruba.

“Een tijdvonkje” is een thematische methode waarin bij elk blok een thema wordt behandeld. Bij de thema's wordt vaak de vergelijking gemaakt met het leven nu, zodat er een link wordt gelegd naar de belevingswereld van de leerlingen.

De methode biedt vele mogelijkheden om binnen elke school- en groepssituatie uit te voeren. In de handleiding worden verschillende vormen uitgewerkt. Hierbij worden ook de werkvormen directe instructie en peer-teaching uitgewerkt, wat voor sommige onder u twee nieuwe werkvormen zijn. De werkvormen zijn bedoeld om de leerlingen actiever bij de les te betrekken. In de handleiding worden vooral suggesties gegeven hoe u de leerlingen actiever bij de les kunt betrekken. De suggesties zijn te zien als ingrediënten. U kunt als kok op basis van de beschreven ingrediënten een menu samenstellen.

2 Doelstellingen van dit boek

Dit boek is het tweede deel van de serie leerboeken en gaat over de eerste bewoners van Aruba. Het tweede deel is ook bestemd voor leerlingen van klas 4 van de basisschool en behandelt de ceramische periode van Aruba.

In dit boek:

1. ontdekken de leerlingen een andere cultuur bij de ceramische mensen en zijn gemotiveerd om meer te weten te komen over hun gewoonten en tradities;
2. ervaren de leerlingen, hoe de nieuwe, maïsverbouwende boeren ook uitstekende vissers en jagers waren;
3. maken de leerlingen kennis met het gereedschappenbezit van de Caquetio's en het gebruik ervan;
4. duiden de leerlingen de plaatsen aan waar de Caquetio's gingen wonen en luisteren naar het belang hiervan voor de huizenbouw van de nieuwe bewoners;
5. verklaren de leerlingen wat keramiek is en brengen begrip op voor het belang ervan bij het bewaren van hun voedsel en watervoorraad;

6. registreren de leerlingen verschillende wijzen van begraven en via het verzonden verhaal proeven ze de sfeer van zo'n begrafenisceremonie;
7. ontdekken de leerlingen de rol van de Boratio, als belangrijke figuur bij de godsdienstige ceremonies.

3 Hoe te werken met de methode

De methode "een tijdvonkje" is een methode waarin veel informatie en ideeën worden gegeven. De methode is dan ook te zien als een ideeënboek en wij hopen, dat u de methode zo gebruikt. Het is niet de bedoeling, dat wat in de methode staat geschreven structureel wordt aangehouden. Wij laten de leerkrachten vrij om zelf keuze te maken over de invulling van de lessen en in de blokken worden hiervoor suggesties gegeven. In de methode worden veel suggesties gegeven om andere werkvormen uit te proberen. Met andere werkvormen bedoelen wij, werkvormen, die niet frontaal lesgeven inhouden. Bij frontaal lesgeven is vaak de leerkracht voornamelijk aan het woord en wij willen ook graag de leerlingen aan het woord zien. Een belangrijk uitgangspunt voor de methode is daarom de leerlingen actiever bij de les te betrekken.

Binnen de methode wordt niet aangegeven hoeveel tijd een blok of les in beslag neemt. Een aangegeven tijd kan namelijk zorgen voor een bepaalde tijdsdruk, die vaak niet ten goede komt aan de leerervaringen van leerlingen. In elke groep zal de interesse voor een blok of les verschillend zijn. Wij vinden het de taak van de leerkracht om zelf te bepalen in hoeverre aan deze interesse tegemoet wordt gekomen. Bij het werken met deze methode is het wel aan te raden om twee keer per week 45 min. tijd te besteden aan geschiedenis. Hierdoor wordt er voor meer continuïteit gezorgd.

4 Doelgroep

Dit tweede deel is voor de 4de klas van de basisschool.

Het omvat de prehistorie van ± 1000 v. Chr. tot ± 1500 na Chr.

5 Materialen

"Een tijdvonkje" omvat de volgende materialen: een handleiding, een leerlingenboek, een kopieermap en een spelpakket.

5.1 Handleiding

De handleiding bestaat uit een algemeen deel en een specifiek deel. Het algemene deel bevat een overzicht van het boek en een uitgebreide omschrijving over directe instructie en peer-teaching.

5.2 Leerlingenboek

In het leerlingenboek staat de basisstof. Het leerlingenboek bestaat uit 7 blokken. Elk blok wordt afgesloten met vragen en opdrachten en een onderdeel 'om te onthouden'. De vragen en opdrachten zijn verdeeld in A en B opdrachten. De A-vragen zijn bedoeld voor alle leerlingen. Alle leerlingen moeten in staat worden geacht die vragen en opdrachten te maken. Hierbij gaat het niet alleen om reproduceerbare kennis. Het onderdeel 'om te onthouden' heeft ook betrekking op dit A-niveau. Voor het beantwoorden van de B-vragen is soms andere informatie nodig. Ze zijn vaak moeilijker en vragen meer tijd.

5.3 Kopieermap

In de kopieermap achter in de handleiding zijn verwerkingsopdrachten opgenomen. Op de bladen staat aangegeven bij welk blok ze horen. Een voorbeeld hierbij: kopieerblad 6.2 is het tweede kopieerblad bij blok 6.

5.4 Spelpakket

Bij dit boek hoort ook een spelpakket. In het spelpakket zitten een soort werkbladen voor de leerlingen. Bij elk blok hoort een werkblad. De leerlingen kunnen het werkblad aan het einde van het blok maken. Het werkblad kan als afsluiting fungeren om te kijken of alles is begrepen. In de werkbladen komen bepaalde aspecten van het blok terug maar zeker niet alles. Het gehele pakket kan ook dienen als afsluiting voor het gehele boek. Waarbij het de functie heeft om de leerlingen met bepaalde aspecten van het boek nog eens te confronteren.

6 De tijdbalk

Met de methode ontwikkelen de leerlingen inzicht in chronologie. In boek 1 hebben de leerlingen kennisgemaakt met de tijdbalk en ook in deel 2 wordt aandacht geschonken aan de tijdbalk. Belangrijk bij het gebruik van de tijdbalk is dat de leerlingen gaan inzien, dat ze maar steeds een klein stukje van de tijdbalk bekijken en dat de perioden op de tijdbalk van elkaar verschillen. De pre-ceramische periode duurt bijvoorbeeld veel langer dan de ceramische periode. Het is een goede oefening om de leerlingen ook zelf steeds tijdbalken te laten maken en hierop de

belangrijkste aspecten van een periode te laten noteren. Een goed hulpmiddel hierbij is een grote, klassikale tijdbalk, wat voor de leerlingen heel boeiend en motiverend is. De touwlijn of papieren strook dient een flinke afmeting te krijgen en het liefst een vaste plaats in het lokaal te krijgen. De volgende aspecten zullen de tijdbalk overzichtelijker en hanteerbaarder maken:

- de verhouding tussen jaartallen en het bijbehorende stuk tijdbalk met elkaar overeen laten komen;
- weinig jaartallen maar wel duidelijk herkenbare oriëntatiepunten;
- de tijdbalk kan verschillende kleuren bevatten waardoor de perioden of eeuwen duidelijker naar voren komen;
- de leerlingen de tijdbalk met tekeningen laten versieren. In de tekeningen staan de meest belangrijke punten uit de verschillende blokken uitgebeeld.

7 Indeling

Deel 2 bestaat uit zeven blokken met een vaste structuur in elk blok nl: aandachttrichter – verhaal – informatie – evaluerend – spelpakket.

- De aandachttrichter verzamelt als het ware de aandacht van de leerlingen en richt zich daarbij op de belangrijkste doelen van de les. Met behulp van de aandachttrichter kunt u ook de voorkennis van de leerlingen ophalen.
- Bij het verhaal staat het verleden centraal. Het verhaal staat in directe relatie tot de erop volgende informatie. Bij de verhalen kunnen de leerlingen zich vaak identificeren met de hoofdrolspelers omdat deze vaak leeftijdsgenoten zijn.
- Bij het informatieve gedeelte staat voornamelijk het verleden centraal maar wordt ook de link gelegd naar het heden. In de meeste blokken zijn meerdere informatieve delen opgenomen.
- In het evaluerend gedeelte krijgen de leerlingen een beeld over wat ze hebben geleerd. Het is daarbij belangrijk eerst de leerlingen zelf onder woorden te laten brengen wat ze van de les of het blok hebben geleerd. Bij deze evaluatie is het tevens belangrijk dat zowel de leerlingen als de leerkracht een mening geven over hoe ze de les of het blok vonden. De leerkracht kan hierbij positieve feedback geven over de werkzaamheden, die de leerlingen hebben uitgevoerd. Geef waardering aan wat de leerlingen hebben gedaan en geef ze hiervoor complimenten. Onderdelen die minder goed verliepen laat de leerlingen hierover zelf een evaluatie geven en

wijs ze daarbij op bepaalde punten. Bijvoorbeeld, wie had de leiding binnen de groep en hoe kan de samenwerking worden verbeterd. Tot slot stimuleer de leerlingen om zelf naar oplossingen te zoeken.

Het onderdeel: Om te onthouden, geeft de belangrijkste punten van het blok aan.

- Bij het spelpakket is het de bedoeling, dat de leerlingen spelenderwijs bepaalde geleerde begrippen in een andere context gebruiken.

Hieronder wordt het een en ander overzichtelijk in schema gebracht.

blok	aandachtrichter	verhaal	informatie
1. Een nieuwe groep van een andere stam	Een spinnenweb	Een stille aftocht en een nieuw begin	- Wie was de baas - Andere mensen
2. Gereedschappen	Een doos vol gereedschap of stenen	De chapi van Jara	- Het gereedschap van de Caquetio's - Wat gebruikten ze voor de jacht en in de keuken?
3. Middelen van bestaan	Een doos vol met van alles	Wèkè in zijn nieuwe omgeving	- Oude vondsten - Het dagelijkse leven
4. De behuizing van de Caquetio's	Hoe bouw je een huis	Huisje, boompje, akkertje	- De huizen van de Caquetio's - Een heel dorp vol
5. De keramiek van de Caquetio's	Puzzelen met scherven	De lang verwachte regenbui	Potten en schalen in overvloed
6. De begrafenis ceremonies	Begrafenis bij de pre-ceramische mensen	Urataka opnieuw begraven	De begrafenis bij de Caquetio's
7. Feesten was heel leuk	Zoveel feesten	Verliefd	De godsdienstige ceremonie was ook een feest

8 Kernbegrippen en subbegrippen

De in de zeven blokken voorkomende begrippen worden hierna weergegeven. De vetgedrukte begrippen wijzen op de kernbegrippen; hiervan moeten de leerlingen aan het einde van het blok een omschrijving in eigen woorden kunnen geven. In het leerlingenboek worden deze begrippen

gekleurd aangegeven. De andere begrippen zijn de subbegrippen; hiervan moeten de leerlingen weten in welk kader de begrippen geplaatst kunnen worden. Een aantal begrippen komt in meerdere blokken voor.

Hieronder vindt u een schema met een overzicht van de kernbegrippen en subbegrippen.

Blok 1	blok 2	blok 3	blok 4
Caquetio's Cacique Arowakse taal Diao Datihao	gereedschap chert, bola bijlen, beitels, hamers messen, boortjes, raspen slingersteen, klopsteen, polijststeen, wrijfsteen	archeologie museum prehistorie jagen vissen landbouw casuela bataten en yuca's voorraadpotten inzouten opgravingen	landbouw plattegrond paalgaten kookhut afvalkuil brandkuil nederzettingen nomaden gereedschap vriendendienst maloca poblado

blok 5	blok 6	blok 7
keramiek scherven verschralen aardewerk Dabajurotechniek versiering	lijkbegraving urnbegraving urn bijgiften brandkuilen primaire begrafenis secundaire begrafenis kinderurn	religieuze feesten bijzondere feesten muziekinstrumenten amuletten animisten

9 Afsluiting van elk boek

Elk boek kan worden afgesloten met een excursie.

De excursie zal dan gericht zijn op die periode, waarover in het boek wordt gesproken. De excursie kan in samenwerking met het Archeologisch en het Historisch Museum worden opgezet. Het doel van zo'n excursie is: de leerlingen geleerde elementen uit het verleden te laten zien, waardoor ze de geschiedenis van de eerste bewoners van Aruba herleven, ervaren en beter in zich opnemen.

10 Actiever bij de les

Om de lessen in deze methode effectiever te maken wordt gebruik gemaakt van directe instructie en activerend lesgeven. Twee manieren van lesgeven, die als uitgangspunt hebben de leerlingen meer actief bij de les te betrekken. De ideeën zijn gehaald uit het boek: Effectief leren in de les, van Sebo Ebbens, Simon Ettekoven en Jos van Rooijen.

10.1 Directe instructie

Wat is directe instructie?

Het belangrijkste kenmerk van directe instructie is dat de leiding van het leren bij de leerkracht ligt en dat de leerlingen actief leren. De leerlingen moeten zich de kennis eigen maken met gebruikmaking van hun voorkennis en de informatie zo ordenen, dat deze relevant en bruikbaar is voor hen. U als leerkracht mag ervoor zorgen dat de leerlingen dat ook werkelijk doen. Belangrijke taken hierbij zijn het voorbereiden van de leerlingen op dat actieve leren, het nagaan of de leerlingen die informatie werkelijk opgenomen hebben, en het feedback geven. Bij directe instructie kan gebruik worden gemaakt van lesfasen. In de methode wordt ook gebruik gemaakt van die lesfasen. De lesfasen hoeft u niet altijd in deze volgorde uit te voeren, dit hangt af van de les en uzelf.

schema 1.1 Lesfasen volgens directe instructie

Vooraf aan de les

0 Voorbereiden van de les

- vaststellen van heldere en betekenisvolle doelen
- maken van een taakanalyse
- plannen van leeractiviteiten

Tijdens het uitvoeren van de les

- 1 Aandacht richten op de doelen van de lessen en aansluiten bij de voorkennis.
- 2 Geven van informatie en waar nodig toelichten.
- 3 Nagaan of de belangrijkste informatie en begrippen zijn overgekomen.
- 4 Instructie geven ten behoeve van zelfwerkzaamheid.
- 5 Leerlingen voorzien van geleide of zelfstandige oefening en het begeleiden van de leerlingen daarbij.
- 6 Afsluiten van de les op kernbegrippen.

De beschrijving van de lesfasen uit schema 1.1 zeggen op zich nog weinig over de kwaliteit van deze fasen tijdens de les. Onder de lesfasen liggen zes sleutelbegrippen.

- 1 *Een heldere structuur in de opbouw van de leerstof* Voor dit sleutelbegrip heeft deze methode vooral gezorgd.
- 2 *Het juiste niveau van de leerstof* Probeer de leerstof zoveel mogelijk bij het niveau van de leerlingen aan te sluiten.
- 3 *Betekenis geven aan de leerstof* Leerlingen moeten kennis kunnen ontleen aan de leerstof. Leerlingen kunnen dit als het hen duidelijk is waarom zij nu juist deze stof doorwerken.
- 4 *Individuele aanspreekbaarheid* Meestal zijn leerkrachten erg actief in de les. Leerlingen lijken wat passiever. Het is daarbij moeilijk vast te stellen hoe leerlingen meedoen. U moet er daarom voor zorgen dat leerlingen actief met de leerstof bezig zijn. Dit kan door de leerlingen op zo'n manier te benaderen dat iedere leerling voor het antwoord op een vraag of opdracht 'aanspreekbaar' wordt gesteld.
- 5 *Zichtbaarheid van leren en denken* Het is de leerling die leert of denkt. Dat leer- en denkproces is voor u niet altijd zichtbaar. Vaak worden er vragen gesteld als: 'Snap je het?' Leerling: 'Ja' Leerkracht: 'Mooi'. Het is belangrijk dat u mogelijkheden creëert die de leer- en denkprocessen van leerlingen zichtbaar maken.
- 6 *Motivatie* De motivatie kan gezien worden als iets ongrijpbaars. 'Dat is er of dat is er niet'. Toch kunt u als leerkracht wel degelijk invloed uitoefenen op de gemotiveerdheid van uw leerlingen.

In de methode zullen suggesties worden gedaan om deze sleutelbegrippen in gebruik te stellen. Zoals al aangegeven in schema 1.1 zijn er bij directe instructie zeven lesfasen te onderscheiden. De lesfasen worden hier kort toegelicht.

Lesfase 0: voorbereiden van de les

Voorbeeld

Op het moment, dat de leerkracht zegt, dat geschiedenis de volgende les is pakken de leerlingen hun boeken. De leerkracht vraagt aan een leerling: 'Waar waren we gebleven?' Na wat geblader wordt gezegd: 'Napoleon in Frankrijk'. 'O.K', richt de leerkracht zich tot de klas, "bladzijde 132, Elza begin maar te lezen."

Verder gaan waar je gebleven was! Voor leerlingen een dagelijkse routine. Leerkrachten die jaar in jaar uit met dezelfde methode werken, voelen meestal weinig behoefte hun lessen tot in detail voor te bereiden. Veelal heeft men zich in de loop der jaren een manier van lesgeven eigen gemaakt die voldoet, en soms een aantal kleine wijzigingen toepast. Toch is het raadzaam zo nu en dan een les tot in de puntjes voor te bereiden. Vooral omdat de werkwijze d'e deze methode voorschrijft voor de meeste een andere manier van lesgeven is. Hieronder worden een aantal adviezen gegeven en ook in de lessen zullen er suggesties staan voor de voorbereiding.

Het is belangrijk vooraf voor u zelf te formuleren wat de leerlingen in elk geval geleerd moeten hebben na een bepaalde les. Bij elke les worden de doelstellingen omschreven. Hierdoor weet u wat de leskern is van de les, maar de kern van de les moet ook duidelijk voor de leerlingen zijn. De leskern moet in leerlingentaal worden geformuleerd waarvoor het voor de leerlingen betekenis krijgt.

Voorbeelden van leskernen in leerlingentaal:

'Ik weet hoe een nomade vroeger op Aruba leefde'.

'Ik kan precies zeggen waar de Hooiberg op de kaart van Aruba ligt'.

'Ik weet wat een eeuw is'.

De kern van de les kunnen we omschrijven als dat gedeelte van de leerstof dat alle leerlingen moeten halen. Het is belangrijk een duidelijk beeld te hebben van de leskern en deze aan alle

leerlingen duidelijk te maken. U moet zich ook steeds afvragen of de door u geformuleerde leskern ook werkelijk te behalen is door uw klas.

Lesfase 1: Aandacht richten op de doelen van de les en aansluiten bij de voorkennis

Zoals uit lesfase 0 blijkt is het belangrijk, dat de doelen voor de leerlingen duidelijk worden gemaakt. Hierdoor weten de leerlingen wat van hun verwacht wordt. Belangrijk is om tijdens elke les de leerlingen bij de les te betrekken. Hiervoor worden in elk blok suggesties voor een 'aandachtrichter' gedaan. De aandachtrichter verzamelt als het ware de aandacht van de leerlingen en richt zich op de belangrijkste lesdoelen (de kern) van de les. Het activeert de voorkennis en geeft het lesdoel voor de leerlingen betekenis.

Lesfase 2: Geven van informatie en waar nodig is toelichten

Uitleg is een belangrijk en tijdrovend lesonderdeel. Niet zelden vullen leerkrachten er de hele les mee in de hoop om op die manier zoveel mogelijk informatie over te dragen. Duidelijk is dat dit weinig effect heeft. Op een effectieve wijze uitleg geven is een uitgangspunt van directe instructie. We geven een aantal kenmerken waaraan de uitleg moet voldoen wil deze effectief zijn voor het leren van de leerlingen.

Duur van de les

Het is de meeste leerlingen niet gegeven om langer dan tien tot vijftien minuten geconcentreerd te luisteren, tenzij het een spannend verhaal betreft.

Luisteren op zich leidt tot globale kennis, tot het zien van de grote lijnen ook wel gedeeltelijk begrijpen genoemd. Dat gebeurt alleen als leerlingen echt naar de uitleg luisteren. Toch is gedeeltelijk begrip niet de kennis die we bij de leerlingen willen bereiken. Om diepgaande kennis te verwerven is het noodzakelijk dat leerlingen zelf actief zijn: dat wil zeggen dat zij niet alleen luisteren naar de leerstof maar deze ook verwerken. De leerlingen moeten in staat zijn om met de uitleg van de leerkracht de leerstof eigen te maken. De volgende tips en adviezen kunnen hierbij helpen.

1 Gewenst gedrag expliciteren

Tijdens de uitleg moet het voor de leerlingen duidelijk zijn welk gedrag van hen verlangd wordt. Moeten zij alleen luisteren? Moeten zij kernwoorden noteren? Moeten zij na de uitleg vragen kunnen beantwoorden?

Voorbeeld

'Ik vertel jullie tien minuten iets over de pre-ceramische mensen. Daarna krijg je een aantal minuten de tijd om voor jezelf de belangrijkste punten uit mijn uitleg op te schrijven. Die wil ik dan terughoren.

2 Vragen stellen

Door leerlingen vragen te stellen worden ze geactiveerd om mee te denken. Bijvoorbeeld; waardoor hadden de pre-ceramische mensen geen vaste woonplaats?

Lesfase 3 Nagaan of de belangrijkste begrippen zijn overgekomen

Er zijn verschillende manieren om na te gaan of uw leerlingen de uitleg hebben begrepen. U moet daarbij de uitleg niet afsluiten met de retorische vraag: 'Begrijpen jullie dat?' of 'Heeft iemand iets te vragen?' Dit geeft vaak een stilte of knikkende koppies die weinig vertellen over of de leerlingen het werkelijk hebben begrepen. 'Wie weet...?' appelleert uitsluitend aan degenen die het weten of willen weten. De andere leerlingen zijn 'beveiligd' voor meedoen. Technieken waarmee u wil nagaan of de leerlingen belangrijke begrippen of vaardigheden hebben begrepen, moeten aan de volgende criteria voldoen: individuele aanspreekbaarheid, zichtbaarheid, denktijd, veiligheid en het antwoord gebruiken.

Individuele aanspreekbaarheid

Bij het mondeling controleren of de leerstof begrepen is, dienen alle leerlingen betrokken te zijn; betrokken in de zin dat alle leerlingen zich gedwongen voelen na te denken. Die dwang ontstaat als elke leerling weet dat hij of zij de kans loopt het antwoord te moeten geven, omdat de leerkracht in principe iedereen de beurt kan geven. Het geven van een beurt vindt pas plaats, nadat er denktijd is geweest na het stellen van de vraag. Het geven van beurten moet dus willekeurig gebeuren en niet op grond van 'vingers'.

Zichtbaarheid

Het moet voor u zichtbaar of hoorbaar zijn of de leerlingen de stof daadwerkelijk hebben begrepen. 'Heb je het begrepen' is geen vraag met zichtbaar antwoord. 'Zeg eens in eigen woorden wat een nomade is, geeft veel meer informatie.

Denktijd

Geef leerlingen voldoende bedenktijd en geef niet iemand na een paar seconden een beurt. Bij herinneringsvragen is een korte denktijd geen bezwaar maar wel bij inzichtvragen.

Veiligheid

Er zijn leerlingen die de wachttijd bij een vraag helemaal vullen met panische verwarring over 'Dat gaat-ie vast mij vragen.' De gedachte dat er ruimte voor overleg is, of dat je het niet altijd helemaal foutloos hoeft te weten, kan daarbij geruststellend zijn dat zulke leerlingen wel aan denken toekomen. Geef daarom bij het stellen van de vraag uitdrukkelijk aan, dat een leerling mag passen als hij de beurt krijgt, dit kan namelijk verbetering geven.

Het antwoord gebruiken

Eenvoudig het antwoord aanhoren en ja of nee knikken heeft weinig betekenis voor de leerling of de klas. Het is juist de bedoeling het antwoord te gebruiken. Erop door te vragen of juist om reacties vragen.

Voorbeelden

'Ik stel straks een vraag. Schrijf voor jezelf het antwoord op. Daar krijg je twee minuten voor. Vergelijk het antwoord met je buurman en praat erover. Daarna geef ik iemand de beurt. De vraag luidt....

Lesfasen 4 en 5: Instructie geven ten behoeve van zelfwerkzaamheid en het begeleiden daarvan

Zelfwerken

U kan nog zo goed uw best doen voor de klas, het leren doen de leerlingen zelf. Daarom is het belangrijk dat er perioden van zelfwerkzaamheid in een les zitten. Daarbij kan individueel of samen worden gewerkt.

Voorbeeld

Goed, we hebben de uitleg zover af, er zijn geen vragen meer, ik zou zeggen ga maar aan het werk. Ik denk niet dat iemand alle opgaven van bladzijde 23 al af heeft. Ik stel voor dat wat je in deze les niet afkrijgt, huiswerk is voor de volgende week. O.k., aan de slag dan maar.

Dit voorbeeld laat een veel voorkomende instructie zien bij individueel werken. Volgens ons is deze instructie onvoldoende. Een instructie kan niet louter bestaan uit het noemen van de opdrachten. Voorafgaand aan de periode van individueel of samen werken moet in de instructie voor alle leerlingen duidelijk zijn wat er van hen verwacht wordt. In de instructie moeten de volgende punten duidelijk zijn:

Wat moet er gedaan worden?

Individueel werken heeft de functie om zichtbaar te maken of leerlingen met de aangeboden stof uit de voeten kunnen. In zo'n geval moet dan ook duidelijk zijn welke opdrachten nog in de les af moeten zijn, willen de leerlingen voldoende bereid zijn op het nagesprek.

Op welke manier dient men te werken?

In bovenstaand voorbeeld geeft de docent geen adviezen, richtlijnen of voorschriften over de manier van werken, terwijl dit veel leerlingen kan helpen. Duidelijk instrueren hoe men aan een opdracht moet werken, is erg belangrijk.

Waaruit bestaat de beschikbare hulp?

Of leerlingen hulp mogen vragen, en zo ja, aan elkaar en/of aan u moet van te voren bekend zijn. Een opdracht kan luiden: 'Wanneer je er niet uitkomt, lees je eerst het stuk nog eens door.'

Als je er dan nog niet uitkomt, vraag je je buurman of buurvrouw om hulp en als je er dan niet uitkomt, kom je bij mij.'

Hoeveel tijd heeft men ter beschikking?

De uitspraak dat 'wat je niet afkrijgt, huiswerk is' is te vrijblijvend; bij veel leerlingen verdwijnt dan de dwang door te werken. Helderheid over de tijd betekent voor veel leerlingen een vorm van ondersteuning.

Wat gebeurt er met de uitkomsten?

Voordat de leerlingen aan het werk gaan, is het goed dat de leerlingen weten wat er met de uitkomsten van hun antwoorden gebeurt. Wordt alles klassikaal besproken? Worden alleen de moeilijkste opdrachten besproken? Wat wordt er beoordeeld? Is er een antwoordvel waarmee leerlingen het werk moeten nakijken, of wordt een en ander in de volgende les gedaan? Als u dit de leerlingen vertelt, weten deze waar zij zich op moeten richten.

Wat moet er gebeuren als men klaar is?

Het is geen bezwaar dat leerlingen even wat voor zichzelf doen, wanneer zij met de opdrachten klaar zijn. Als dat te lang gaat duren, is dat niet wenselijk. In de methode worden suggesties gedaan voor extra opdrachten. Een zogenoemde sponsopdracht; deze opdracht is een verdieping en niet iets-meer-van-hetzelfde. U kunt zelf ook deze extra opdrachten maken.

Het begeleiden van zelfwerkzaamheid

Na de uitleg gaan de leerlingen zelf met de informatie aan het werk. U krijgt dan een meer begeleidende rol, die wezenlijk anders is dan de rol voor de klas.

Een goede begeleidingsrol verloopt via drie rondes.

Eerste ronde: Kunnen de leerlingen aan het werk?

U loopt na de instructie een ronde door de klas, niet om inhoudelijk hulp te bieden, maar alleen om te helpen waar men de instructie niet precies begrepen heeft.

Vervolgens zou er enige tijd, minstens vijf minuten, geen hulp beschikbaar moeten zijn!. Dit botst

met de neiging van leerlingen om alles wat zij maar even niet snappen te vragen. Maar de leerlingen moeten leren een korte periode inderdaad zelfstandig bezig te zijn.

Tweede ronde: Helpen

De tweede ronde is een inhoudelijke hulpronde. De bedoeling is dat u vragend helpt. Het afdekken van de vraag en de leerling opnieuw te vragen: 'Wat moet je doen', zal onzorgvuldig lezen aan het licht brengen. Stel die vragen die de leerlingen uitdagen om zelf het antwoord op te sporen.

Derde ronde: Wat is er gedaan/geleerd?

Deze ronde is om te kijken of de leerlingen voldoende hebben gedaan en de opdracht hebben verwerkt. Op dat moment kan u bepalen welke onderdelen daadwerkelijke nabespreking behoeven en of er aanvullende instructie en/of uitleg moet komen.

Lesfase 6: Afsluiten van de les op de belangrijkste begrippen

Bij de afsluiting wordt samen met de leerlingen gekeken wat de belangrijkste punten van de les waren en de bijbehorende begrippen. Laat de leerlingen, dit zoveel mogelijk in eigen woorden opschrijven. Alle opdrachten kunnen worden besproken maar er kan ook worden gekozen om alleen de moeilijke vragen te behandelen. De standaardvragen zouden de leerlingen met een antwoordvel kunnen nakijken. Hierbij moet u ze de eerste paar keer begeleiden.

Naast de inhoudelijke nabespreking kan men kort ingaan op de manier van werken. U kunt eigen observaties inbrengen en verschillende leerlingen om reacties vragen. Het heeft meer effect leerlingen bewust te maken van wat hun eigen manier van werken is.

10.2 Activerend lesgeven

Bij activerend lesgeven is meer sprake van gedeelde sturing, wat wil zeggen dat niet alleen u de gehele les uitstippelt maar de leerlingen ook een bepaalde bijdrage hebben. De leerlingen verwerken een deel van de leerstof zelf door samenwerken.

Bij samenwerken is het niet de bedoeling, dat de leerlingen zelfstandig de opdrachten maken en

alleen gebruik maken van de buurman of buurvrouw wanneer ze iets niet begrijpen. Er zijn vijf sleutelbegrippen bij samenwerkend leren.

1 Positieve wederzijdse afhankelijkheid

Elkaar nodig hebben bij het uitvoeren van de opdracht.

2 Individuele aanspreekbaarheid

Iedere leerling is aanspreekbaar voor de eigen bijdrage aan de groep en voor het groepsresultaat.

3 Directe interactie

Opstelling zodanig dat 'neus tegen neus' of 'teen tegen teen' mogelijk is. Formulering van de opdracht dwingt tot interactie.

4 Aandacht voor sociale vaardigheden

De sociale vaardigheden die nodig zijn om het leren in de groep effectief te maken, moeten expliciet aangeleerd worden.

5 Aandacht voor groepsprocessen

Regelmatig is aandacht nodig voor de wijze waarop de groepsleden als groep gefunctioneerd hebben.

We omschrijven eerst drie belangrijke en verhoudingsgewijs 'makkelijke' toepasbare samenwerkingsstructuren.

Met de eerste twee kunt u een goede start maken met samenwerking tussen leerlingen in de les. De eerste twee structuren sluiten wat hun doelstellingen betreft aan bij directe instructie. De derde structuur gaat verder en geeft de leerlingen zelf meer verantwoordelijkheid voor het eigen leren. We beschrijven hier de drie basisstructuren, maar realiseren ons dat ze niet als een boekje geleerd kunnen worden. Voor echte beheersing is het nodig om ze in verschillende situaties toe te passen. Het zal de eerste keren ook moeizaam verlopen maar u zult merken dat het spreekwoord "oefening baart kunst" hier ook opgaat. Zowel u als de leerlingen moeten leren om met deze manier van lesgeven om te gaan.

De drie samenwerkingsstructuren zijn 'check-in-duo's', 'denken-delen-uitwisselen' en 'eenvoudige experts'.

Samenwerkingsstructuur 1 'Check-in-duo's'

Deze samenwerkingsstructuur is met name geschikt als u snel en efficiënt de antwoorden wilt checken op vragen of opdrachten waarbij maar één antwoord het juiste is.

De structuur verloopt via de volgende stappen:

Stap 1: individueel

U laat de opdracht door elke leerling individueel uitvoeren. Dit kan dus zowel één opgave als een serie opgaven betreffen. Er mag geen uitwisseling plaats vinden voordat men zelf het antwoord of de antwoorden heeft gevonden.

Stap 2: check-in-duo's

Elke leerling vergelijkt de eigen antwoorden met die van een andere leerling. Bij onderling verschillende antwoorden wordt er gezocht naar wat het juiste antwoord moet zijn.

Stap 3: in duo's (eventueel)

Met een ander duo worden de antwoorden nog een keer gecheckt.

Stap 4: check-in-de-klas

U bespreekt alleen die vragen waarover in de duo's geen overeenstemming kon worden bereikt. De leerlingen worden daarbij willekeurig ingeschakeld en kunnen ook aangesproken worden op het antwoord van hun partner.

Vragen en opdrachten die zich goed voor deze structuur lenen:

Waarvoor worden geslepen bijlen gebruikt?

Zoek in de atlas op waar rooi Hundo ligt?

Samenwerkingsstructuur 2 'Denken-delen-uitwisselen'

Deze structuur kan gebruikt worden bij die lesonderdelen waar men normaliter de standaard vragen zou gebruiken. Met deze samenwerkingsstructuur kan u nagaan of de uitleg door iedereen voldoende is begrepen, voorkennis van de leerlingen activeren en toepassingsvragen stellen.

U bent hierbij terughoudend. De stappen die de leerlingen moeten nemen zijn sterk gestructureerd en het gaat om vragen waarbij meerdere antwoorden mogelijk zijn.

De structuur verloopt via de volgende stappen:

Stap 1: denken

U stelt de vraag aan de klas en vraagt iedereen erover na te denken. De leerlingen krijgen vervolgens voldoende tijd om na te denken. U zorgt ervoor dat het in deze fase stil is in de klas.

Stap 2: delen

De leerlingen vertellen elkaar in tweetallen het gevonden antwoord. De docent zorgt ervoor dat beiden, één voor één, aan het woord komen.

Stap 3: Uitwisselen

U wijst willekeurig leerlingen aan om antwoord te geven. U reageert niet op opgestoken vingers en geeft aanvankelijk geen inhoudelijk commentaar op een gegeven antwoord, maar vraagt gericht aan leerlingen dit te doen. Zonodig laat u dit overgaan op een langer gesprek.

Voorbeelden van opdrachten en vragen die zich goed voor deze structuur lenen:

- Leg eens uit wat een stamboom is?
- Vertel eens hoe de mensen op Aruba leefden in de pre-ceramische tijd?

Samenwerkingsstructuur 3: 'eenvoudige experts' (peer-teaching)

Deze vorm van samenwerken vraagt veel structuur en is niet zo eenvoudig te organiseren als de hierboven omschreven structuren. Het is ook belangrijk dat u deze samenwerking goed voorbereidt: Hier direct meer over. Eerst een korte uitleg over peer-teaching. Bij peer-teaching wordt de inhoud van de les of meerdere lessen in verschillende subonderwerpen verdeeld. De klas wordt in groepen verdeeld en binnen de groep bestuderen één of twee leerlingen een deelonderwerp (vaak groepen van 4-6 leerlingen). Elk tweetal in de groep krijgt een gedeelte van de tekst en een aantal vragen. De vragen kunnen uiteenlopen van reproductieve vragen (antwoord direct in de tekst te vinden) tot productieve vragen (hierbij wordt meer denkactiviteit en creativiteit van de

leerlingen gevraagd). Wanneer leerlingen gewend zijn aan deze manier van samenwerken kunt u de leerlingen vragen zelf vragen te maken. Het tweetal gaat de tekst doornemen en probeert de belangrijkste punten en begrippen uit de tekst te noteren. Ze werken daarbij individueel aan de reproductieve vragen en samen aan de productieve vragen. Na deze samenwerking moeten ze de andere leerlingen van de groep vertellen, wat ze gelezen hebben in de tekst (samenvatting). Hierbij moeten de belangrijkste begrippen aan de orde komen. De andere groepen doen dit weer op hun beurt. Na deze werkwijze kan er voor verschillende evaluaties worden gekozen. U vraagt de leerlingen over alle onderwerpen, de leerlingen werken aan een groepsopdracht of de leerlingen maken een quiz. In de methode zullen voorbeelden worden gegeven om met deze vorm van samenwerken te werken.

Belangrijke punten bij het organiseren en structureren van peer-teaching.

Vorbereiding

- Zorg dat u een goed beeld hebt van de aangeboden stof.
- Verdeel de tekst.
- Maak vragen bij de tekst (bij de lessen worden hier voorbeelden van gegeven).
- Verdeel de klas in heterogene groepen.
- Maak een schets hoe de tafels in de klas moeten worden geplaatst zodat de leerlingen tegenover en naast elkaar zitten. Overdenk hoe u de leerlingen de tafels zo laat neerzetten.
- Schrijf op een papier wat u van de leerlingen verwacht tijdens de les, zodat zij weten wat van hun verwacht wordt. Het werken met een vaste structuur en organisatie werkt zowel voor de leerlingen als voor u prettig. Zet bijvoorbeeld vaste regels op het bord en ook de vragen voor elke groep.

De les

- Aandachtrichter
- Vertel de leerlingen wat de bedoeling is van de les. Bij de eerste paar keer mag deze instructie best wat langer duren. Herhaal aan het einde van de instructie nog kort de belangrijkste punten, dit kunt u doen aan de hand van de volgende punten:
  - Klaar zetten van de tafels (u kunt dit ook voor de les doen)
  - Lezen van de tekst en het maken van de vragen (10 minuten stilte in de klas)
  - Bespreken van de vragen in tweetallen
  - Bespreken van de vragen in de groep en de belangrijkste punten en begrippen noteren op een blanco vel
  - Het maken van de groepsopdracht of quiz
  - De groepsopdracht kan weer een organisatie op zich vragen

De rol van u als leerkracht bij dit samenwerken is dezelfde als beschreven is in lesfase 4 en 5. U kunt bij deze manier van lesgeven ook het best de lesfasen volgen waarbij de instructie korter is en het samenwerken langer. De les mag ook meerdere lessen bestrijken. Wilt u meer weten van deze manier van lesgeven zie dan de literatuuropgave. (blz. 12, punt 10)

10.3 Activerende suggesties voor bij de lessen

Om de leerlingen meer actief bij de les te betrekken worden in de methode hiervoor suggesties gedaan. Bepaalde activerende werkvormen komen in elke les weer terug. Deze zullen hier kort worden besproken.

Geschiedeniswoordenlijst

Bij elke les staan de kernbegrippen en subbegrippen vermeld. Met kernbegrippen worden die woorden bedoeld die in de les een belangrijke plaats innemen. Van de leerlingen wordt ook verwacht dat ze van deze begrippen aan het einde van de les een omschrijving kunnen geven in eigen woorden. De subbegrippen zijn minder belangrijk en zijn vaak begrippen die worden gebruikt om de kernbegrippen te omschrijven. De leerlingen hoeven hierbij geen keurige omschrijving te kunnen geven maar moeten wel weten in welk kader het hoort.

Het is goed om vooraf aan de uitleg van het begrip de leerlingen te vragen om voor zichzelf op te schrijven wat het woord betekent. Hiermee kunt u kijken, wat voor voorkennis de leerlingen al over het begrip hebben. Na de uitleg kunnen de leerlingen in hun geschiedeniswoordenlijst de uiteindelijke betekenis in eigen woorden opschrijven. Het is belangrijk dat de leerlingen het in eigen woorden opschrijven omdat ze deze betekenis beter onthouden dan een voorgeschreven.

Tijdbalk

In blok 2 van boek 1 werden de leerlingen voor het eerst geconfronteerd met de tijdbalk. Het zal de leerlingen een geheugensteun geven wanneer er in de klas ook een tijdbalk komt te hangen. Op de tijdbalk kunnen belangrijke gebeurtenissen van de klas komen te staan maar ook kenmerken van perioden die de leerlingen in de methode gaan bespreken. Laat de leerlingen zelf bij elke les aangeven wat ze denken dat er op de tijdbalk moet komen te staan.

10.4 Schema van activerend lesgeven

Op de volgende pagina zijn de belangrijkste aspecten van activerend lesgeven in een schema opgenomen.

Lesfase	kenmerken	sleutelbegrippen	adviezen
lesfase 0	<ul style="list-style-type: none"> - Voorbereiden op leskern - betekenisvolheid en haalbaarheid - aansluiten bij de voorkennis 	<ul style="list-style-type: none"> - juist niveau leerstof - betekenis geven - succes 	<p>Maak na het geven van de les aantekeningen over het feitelijk verloop van de les en vergelijk deze met de lesvoorbereiding</p> <ul style="list-style-type: none"> - Loop alle vier kenmerken bij de lesvoorbereiding na. - Vermijd lesdoelen als toets. - Laat de leerlingen een paar lessen van tevoren opschrijven waaraan zij denken bij dit onderwerp.
lesfase 1	<ul style="list-style-type: none"> - gericht op alle leerlingen - activeer voorkennis - gericht op de doelen - geef lesdoel betekenis 	<ul style="list-style-type: none"> - betekenis geven 	<ul style="list-style-type: none"> - Zorg voor overzichtelijk bordgebruik. - Maak helder wat lln. wel en niet moeten overnemen. - Laat zododig stoelen draaien in luisterhouding - Zeg welk (leer) gedrag je verwacht.
lesfase 2	<ul style="list-style-type: none"> - kort, max. 10-15 min per deel daarna opdrachten - actief luisteren stimuleren: lln. instrueren in wat er van hen verwacht wordt tijdens of na het luisteren - richt op de kern - aandacht vasthouden 	<ul style="list-style-type: none"> - zichtbaarheid - succes - kennis van resultaten - interesse en veiligheid 	<ul style="list-style-type: none"> - Geef nooit direct antwoord met goed/fout. Laat het antwoord even bezinken. - Speel vragen en antwoorden door. - Wees gespreksleider, geen allesweter.
lesfase 3	<ul style="list-style-type: none"> - helderheid krijgen wat je met de vraag wil - je richten op alle leerlingen - de essentie van (onderdelen van) de uitleg toetsen 	<ul style="list-style-type: none"> - ind. aanspreekbaarheid - zichtbaarheid - veiligheid en interesse - kennis van resultaten 	<ul style="list-style-type: none"> - Stel vast welke opdr. de lln af kunnen hebben. - Stel vast hoe je hulp kunt uitstellen - Help in een bepaalde periode niet en kijk alleen. - Zet tijd en werk op het bord - Help door vragen te stellen - Zorg dat je iedere lln minstens één keer gezien hebt.
lesfase 4/5	<p>Kenmerken instructie zelfwerkzaamheid:</p> <ul style="list-style-type: none"> - wat, hoe, alleen/samen, hulp, tijd, wat met uitkomst, wat indien klaar 	<ul style="list-style-type: none"> - motivatie door helderheid - zichtbaarheid - kennis van resultaten 	<ul style="list-style-type: none"> - Werk 'zonder' vingers en kies echt willekeurig. - proces en inhoud bespreken
lesfase 6	<ul style="list-style-type: none"> - kern terug vragen - je richten op alle leerlingen 	<ul style="list-style-type: none"> - ind aanspreekbaarheid - kennis van resultaten 	

Deel B De praktijk

Inleiding

Deel B van deze handleiding is een onmisbaar hulpmiddel bij voorbereiding, organisatie en uitvoering van het onderwijsleerproces. Er is dan ook veel zorg en aandacht aan dit deel van de handleiding besteed.

Structuur

Elk blok heeft zijn eigen titel. Er wordt aangegeven wat voor opbouw het blok heeft en er worden suggesties voor aandachtstrichters gegeven.

In het basisgedeelte treft u per les de volgende onderdelen aan:

- De titel van de les, zoals deze in het leerlingenboek is vermeld.
- Doelstellingen van de les.
- Kernbegrippen en subbegrippen.
- Aanbevelingen bij de les.
- Beschrijving van de les: dit is een beknopte uiteenzetting met talrijke praktische suggesties over hoe de les kan worden opgezet.
- Achtergrondinformatie.
- Evaluatie.
- Wat hebben de leerlingen geleerd?
- Antwoorden op de vragen en opdrachten.
- Extra informatie.
- Samenvatting.

Blok 1 Een nieuwe groep van een andere stam....

In dit blok staat de nieuwe groep mensen, die op Aruba kwam, centraal. De leerlingen zullen ervaren en inzien, dat er na de pre-ceramische mensen een nieuwe groep mensen op Aruba kwam wonen. Het is belangrijk, dat de leerlingen gaan inzien dat de nieuwe groep mensen anders was dan de pre-ceramische mensen.

In dit blok wordt als eerste aandacht geschonken aan de taal en de bestuursvorm van de nieuwe groep mensen. In het tweede informatieve deel gaat het om de tradities en gewoonten van de nieuwe groep mensen en wordt extra aandacht geschonken aan de oorlogen die werden gevoerd.

Voor meer achtergrondinformatie verwijzen we naar de bijlage.

OPBOUW BLOK 1

Het blok kan worden verdeeld in verschillende onderdelen. We laten aan u de keuze om zelf te bepalen in welke volgorde de onderdelen zullen worden doorlopen. Bij elk blok wordt er een suggestie gegeven voor een aandachtstrichter; deze kan vooraf gaan aan het verhaal of een ander onderdeel. Elk onderdeel kan een les beslaan maar in een les kunnen ook meerdere onderdelen worden gecombineerd. U kunt er ook voor kiezen om de aandachtstrichter en het verhaal in een les te behandelen en in de volgende lessen laat u de leerlingen door peer-teaching de twee informatieve delen doorlopen. U splitst daarbij de klas in groepen van vier. Elk tweetal krijgt een informatief gedeelte en een aantal vragen, die ze samen moeten doornemen. De vragen, die u hiervoor kunt gebruiken staan bij de onderdelen 'lesbeschrijving' gegeven. Nadat elk tweetal de tekst en vragen heeft doorgenomen, zal de groep elkaar op de hoogte brengen van wat ze hebben gelezen. Voor een uitgebreide omschrijving verwijzen wij hiervoor naar het algemene deel van deze handleiding.

Titel	Onderdeel	Functie
Het spinnenweb	aandachtrichter	voorkennis stimuleren en lln. introduceren in het blok.
Een stille aftocht en een nieuw begin.	Verhaal	identificeren met bewoners van toen
Wie was de baas?	informatieve deel	informatie verschaffen
Andere mensen	informatieve deel	informatie verschaffen

AANDACHTRICHTER

Dit blok is het eerste van een nieuw deel en ook van een nieuwe periode op Aruba. Het is belangrijk om steeds de vergelijking te maken met de pre-ceramische periode. Hierdoor maakt u gebruik van de voorkennis van de leerlingen en zal het voor hun gemakkelijker zijn om de nieuwe informatie tot zich te nemen. Een goede **aandachtrichter** hierbij is een lijstje trefwoorden. Laat de leerlingen zoveel mogelijk begrippen opschrijven die in deel 1 zijn behandeld. Deze begrippen kunt u gebruiken om aan te geven, dat er een nieuwe groep mensen op Aruba kwam, waardoor sommige begrippen blijven, andere verdwijnen en weer nieuwe bijkomen.

Een stille aftocht en een nieuw begin

INLEIDING

Elk blok in dit deel van de methode opent met een fictief introductieverhaal. In de verhalen wordt een directe relatie gelegd met het erop volgende informatieve gedeelte. Het verhaal speelt zich af in de bij het blok behorende historische periode. Bij de verhalen is geprobeerd de tijdsfeer van de periode weer te geven. Via de verhalen krijgen de kinderen de gelegenheid zich te identificeren met een of meer van de hoofdpersonen.

Met de introductieverhalen kunt u op verschillende manieren omgaan. Bij het onderdeel 'beschrijving van de les' worden enige suggesties gegeven.

BESCHRIJVING VAN DE LES

Het blok opent met een illustratie, die bij de inhoud van het verhaal past. De tekening kan de leerlingen stimuleren om er iets over te vertellen. U kunt de leerlingen door een vraag-en-antwoord-spel laten ontdekken wat de illustratie te bieden heeft. Na het klassengesprek volgt het lezen van het verhaal, "Een stille aftocht en een nieuw begin". Het verhaal spreekt voor zich: onze nationale uil wordt de verteller. Hij is de belangrijke figuur, die de nieuwe situatie zo'n beetje overziet. Van zijn grootvader weet hij het een en ander over de bewoners, die al heel lang hier wonen en die nu weggaan... Sinds een tijdje woont er nog een andere groep. "Wat een vreemde gebeurtenissen allemaal", vindt meneer de uil.....

Bij het verhaal kunt u kiezen voor verschillende werkvormen. Bijvoorbeeld:

- u vertelt het verhaal;
- klassikaal lezen en beleven;
- kringlezen;
- voordrachtlezen;
- stillezen of voorlezen.

Na het verhaal kunt u de leerlingen het verhaal laten navertellen aan de hand van de illustraties. Bij het verwerken van de verschillende verhalen kunt u kiezen uit een veelheid van mogelijkheden. Hierna wordt een aantal suggesties gegeven.

1. Teken:

- tekeningen bij het verhaal maken;
- detail uit het verhaal vergroten;
- een stripverhaal maken.

2. Dramatiseren:

- een bepaald fragment van het verhaal naspelen;
- dialogen uit het verhaal naspelen;
- de belangrijkste gebeurtenissen uitbeelden;
- navertellen.

Wie was de baas?

Doelstellingen

- De leerlingen kunnen vertellen wat voor taal de nieuwe groep mensen spraken en waar deze taal nog meer werd gesproken.
- De leerlingen zijn in staat om een uitleg te geven bij het schema, waarin staat aangegeven hoe de macht is verdeeld bij de Caquetio's.
- De leerlingen kunnen uitleg geven welke taken de priester en de Datihao hadden.

Kernbegrippen

- Caquetio's
- Cacique

Subbegrippen

- Arowakse taal
- Diao
- Datihao

BESCHRIJVING VAN DE LES

Het verdient aanbeveling om deze les meteen aan te laten sluiten op het verhaal en gebruik te maken van het overgangsbabbeltje, wat kinderen niet onbekend is: een kinderen probleem wordt een volwassenen probleem. Na dit korte klassengesprek vertelt of leest u samen met de leerlingen de leestekst.

Om de leerlingen bij de les te betrekken is het goed om vóór elk nieuw leesgedeelte een paar vragen te stellen, die ze na de instructie moeten kunnen beantwoorden. Hiervoor kunnen reproductieve vragen worden gebruikt maar ook productieve vragen. Hieronder wordt een aantal voorbeelden gegeven:

1. Hoe heten de nieuwe bewoners van Aruba?
Wat voor taal spraken ze?
Zal die taal lijken op Papiamentó?
2. Wie was de baas van de Caquetio's?
Lijkt de besturing van het land op de besturing van nu?

Laat tijdens dit onderdeel de leerlingen ook een eigen beschrijving van Caquetio's en Cacique in hun geschiedeniswoordenlijst noteren.

Na de leestekst kunt u de leerlingen zelfstandig of in tweetallen de vragen laten maken. Wanneer de leerlingen de vragen hebben gemaakt, bespreekt u samen de belangrijkste vragen.

Evaluatie

Na de bespreking van de vragen laat u leerlingen op een stuk papier noteren wat ze van deze les hebben geleerd. Daarna bespreekt u de bevindingen van de kinderen en ordent u de gegevens. De gegevens kunnen hierna worden vergeleken met de eerste drie punten bij het onderdeel “Samenvatting”, waar het blok mee afsluit

Achtergrondinformatie

De archeologen denken, dat de minder sterke groep het veld heeft moeten ruimen voor de nieuwe sterkere groep mensen of dat de eerste groep door trouwen opgegaan is in de tweede groep. Zekerheid heeft men niet. Feit is wel, dat er totaal andere mensen, met een ander uiterlijk, met een ander cultuur, zich hier kwamen vestigen.

Deze nieuwe groep mensen behoorde tot een Arowaks-sprekende taalgroep. Andere Arowaks-sprekende stammen worden alleen even genoemd met vermelding van hun woongebieden. U krijgt extra info hierover. Van de Caquetio's leren de kinderen over de hiërarchie binnen de stam.

Uiteindelijk belanden we op Aruba en we zien, dat er op Aruba als vervangers van de Cacique (opperhoofd en Diao helper van de Cacique) vier Datihao's waren: in iedere grote nederzetting één. Het woongebied van de Caquetio's was verdeeld in dorpen en nederzettingen, waarover een Diao of Datihao "regeerde". Zo'n nederzetting bestond uit grote dorpshuizen, de maloca's, waar zo'n veertig tot vijftig mensen in konden wonen. Verschillende maloca's bij elkaar vormden een poblado of dorp.

Het woongebied van de Caquetio's besloeg het gebied langs de kust van het tegenwoordige Falcon, een deel van Guajira's, Cabo de la Vela, tot Punto Espado's Kustgebied en de A-B-C-eilanden.

Extra info over de bevolkingsgroepen, die een Arowakse taal spraken:

- de Lucayo's: op de Bahama's;
- de Taino's: op Hispaniola, Cuba en Jamaica;
- de Borinques: op Puerto Rico;

- de Caquetio's: op de A-B-C-eilanden en op een gedeelte van de Vaste Wal (nu Venezuela).

Zoals al vermeld, hadden deze vier bevolkingsgroepen ieder hun eigen cultuur. Ze wáren geen Arowakken, maar ze spraken een Arowakse taal. Denk b.v. aan het Duits, Engels, Nederlands etc. die Germaanse talen zijn, maar de Duitsers, Engelsen en Nederlanders hebben hun eigen cultuur in hun eigen land. Zo ook waarschijnlijk deze Arowaks-sprekende bevolkingsgroepen. Er zouden wel hier en daar overeenkomsten zijn geweest maar geen dominante kenmerken. De vier Arowakse bevolkingsgroepen hadden een zekere beschaving, die hoger was dan die van de niet-meegaande Cariben, maar die bij lange niet de hoge beschavingspeil van de Inca's in Peru, de Azteken in Mexico en de Maya's in Guatemala haalde.

Het beschavingspeil onder de Arowakse bevolkingsgroepen was verschillend; de Taíno's b.v. waren relatief hoger ontwikkeld dan de Caquetio's.

Het woongebied van de Kust-Caquetio's werd bestuurd vanuit een centraal gezag, die volgens een bepaalde rangorde werkte. De Diao's mochten meer vrouwen hebben; ook mochten zij met een meisje van een andere stam trouwen.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN BLOK 1 LESDEEL 1

- A1 a. Van ± 1000 na Chr. tot ± 1500 dus ± 500 jaar.
b. De Caquetio's.
- A2 a. Een Arowakse taal.
b/c -de Lucayo's op de Bahama's
-de Taíno's in Hispaniola, Cuba en Jamaica
-de Borinques in Puerto Rico
-de Caquetio's op Aruba, Bonaire en Curaçao en ook aan de kustvlakte van Venezuela.
- A3 a. De Boratio, Behique, Piache en de Shaman.
b. De priester (medicijnman) hielp de Cacique met bepaalde ceremonies en hield klaagbeden bij een zieke.
- A4 a. Priester en bestuursmacht.
b. De Boratio en Diao's.

c. De Datihao.

A5 Zie antwoordblad 1

B1 Datihao

B2 Ze lieten mensen op en neer reizen of misschien door rooksignalen.

B3 Piache - Priester

Datihao - Leider op een eiland

Diao - Leider op het vaste land

Cacique - Opperhoofd

SAMENVATTING

1. De Caquetio's kwamen na de pre-ceramische mensen op Aruba wonen. De Caquetio's woonden niet alleen op Aruba, maar ook op Bonaire, Curaçao en de kustvlakte van Venezuela. Deze mensen spraken een Arowakse taal.
2. De Caquetio's kenden al een bestuursvorm.
3. De grootste baas van de Caquetio's was het opperhoofd of de Cacique. Een priester hielp de Cacique bij de ceremonies. Bij iedere stam had de priester een andere naam. De Cacique had ook nog andere helpers: de Diao's en hun Datihao's.

Andere mensen

---

doelstellingen

- De leerlingen kunnen beschrijven hoe de ceramische mensen eruit zagen.
- De leerlingen kunnen een omschrijving geven hoe de Caquetio's op Aruba leefden.
- De leerlingen kunnen een vergelijking maken tussen de pre-ceramische mensen en ceramische mensen.
- De leerlingen kunnen het karakter van de nieuwe mensen evalueren en de positieve en negatieve aspecten ervan aangeven.
- De leerlingen kunnen een omschrijving geven hoe de Cariben leefden.
- De leerlingen kunnen zich identificeren met de nieuwe mensen op Aruba en hebben respect voor de moed van deze om steeds, als het moet, ergens anders opnieuw te beginnen.

Kernbegrippen

- Cariben
- cultuur

Subbegrippen

- breedkoppen
- lendelapje
- gordel

BESCHRIJVING VAN DE LES

Deze les bouwt voort op de vorige les. U kunt de les beginnen door de belangrijkste aspecten van de vorige les door de kinderen te laten herhalen. U kunt daarna met de leerlingen de afbeelding in het leerlingenboekje bekijken. Laat de leerlingen de belangrijkste zaken over de leefomstandigheden van de Caquetio's ontdekken. U kunt de leerlingen dit ook in groepjes laten doen en ze hierbij een aantal vragen stellen:

- Wat doen de mensen op de afbeelding?
- Waarom doen ze dat?

Daarna bespreekt u de bevindingen van de leerlingen en ordent de gegevens.

Hierna leest u samen met de leerlingen de bijbehorende tekst. Hierbij kunt u weer vooraf verschillende vragen stellen, die de leerlingen na de instructie moeten kunnen beantwoorden.

1. Maak een vergelijking tussen de pre-ceramische mensen en de ceramische mensen.
Waarom werden er toen oorlogen gevoerd en waarom tegenwoordig?
2. Hoe zagen de Caquetio's eruit?
Lijken ze meer op ons of op de pre-ceramische mensen?
3. Wat was het grote verschil tussen de Caquetio's en de Cariben?
Waarom aten ze mensenvlees?

Laat de leerlingen in eigen woorden omschrijven wie de Cariben waren en dit noteren in hun geschiedeniswoordenlijst. Doe dit ook bij het woord cultuur. Als u vindt dat er nog andere belangrijke woorden in dit blok zijn behandeld, laat de leerlingen deze dan ook noteren. Het is belangrijk hierbij, dat de leerlingen tot een eigen beschrijving komen, omdat ze hierdoor de betekenis van het woord beter zullen onthouden.

Na het lezen van de leestekst en bespreken van de vragen kunnen de leerlingen de vragen en opdrachten gaan maken. U kunt ze hierna kort bespreken.

Evaluatie

Vraag de leerlingen naar de belangrijkste aspecten, die ze in dit blok hebben geleerd en laat ze deze ook noteren. Hierna kunnen de leerlingen met elkaar vergelijken wat ze hebben opgeschreven (denken-delen-uitwisselen). De aspecten kunnen weer vergeleken worden met het onderdeel 'Samenvatting'.

Wat hebben de leerlingen geleerd?

U kunt het blok afsluiten met een toets. De toets kan cognitief van aard zijn maar zorg wel voor voldoende afwisseling. Maak gebruik van productieve- en reproductieve vragen maar ook meerkeuzenvragen, invulvragen en wat-is-juist-vragen waarbij de leerlingen tussen twee antwoorden moeten kiezen.

Achtergrondinformatie

Onze nieuwe eilandbewoners waren waarschijnlijk afstammelingen van de Arubae's; deze hoorden bij de Kustvlakte-Caquetio's.

Ze arriveerden op ons eiland met een zekere kennis, die ze goed wisten te gebruiken om te kunnen overleven op een eiland met soms lange droge periodes...., maar waar ze wel veilig waren.

Ze zagen er ook anders uit dan de vorige bewoners. Fysiek waren ze sterke, zwaargebouwde, lange mensen.

Wat hun karakter betreft waren ze rustige, vredelievende mensen, met een zwakte voor hun "maïsbiertje". Ze waren ook eenvoudige, hartelijke, vrijgeevige mensen, op het verkwistende af....

Wie waren hun vijanden dan? Of tegen wie voerden ze rituele oorlogen? Hadden ze meer vijanden? De Cariben waren waarschijnlijk hun grootste zorg en angst... Het waren primitieve mensen, die geoefende vechters waren, met een erg weinig ontwikkelde cultuur. Hun leefwijze was gebaseerd op oorlog voeren, waarbij ze dan als één stam op oorlogspad gingen en later de buit onder elkaar verdeelden.

Omdat ze de Spanjaarden niet duldden zoals de Arowakken en gelijk aanvielen, noemden de Spanjaarden ze Cariben.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN BLOK 1: LESDEEL 2.

- A1 a. Eigen inbreng
b. De mannen: ± 1.60 m; de vrouwen ± 1.50 m. Ze hadden lange schedels. De mannen: ± 1.70 m; de vrouwen iets kleiner. Ze hadden bredere schedels.
- A2 a. Ongeveer om de drie jaar voerden ze oorlog.
b. Ter ere van hun goden.
c. Ze probeerden hun mensen en bezittingen te beschermen en te verdedigen.
d. Ze waren meegaand en bovendien waren ze geen geoefende vechters.
e. De Cariben.
- A3 a. Neen, ze moesten eerst een stuk mondi (=bos) kappen, en alles platbranden om een stuk landbouwgrond te hebben.

- b. Aruba was een klein eiland, omringd door de zee, met veel minder wild als op het Vasteland. Het regende ook veel minder; er waren soms lange, droge perioden.
- c. Ze woonden wel veiliger.

A4

De Caquetio's	De Cariben
<ul style="list-style-type: none"> - ze waren landbouwers, vissers en jagers -ze bakten potten -ze waren meegaand en hielden van de vrede - het eten van bepaalde menselijke lichaamsdelen zou hen sterk maken	<ul style="list-style-type: none"> -ze waren vissers en jagers -ze waren erg wreed en oorlogszuchtig -het eten van schildpaddenvlees zou hen dom maken -ze leefden ook van de oorlogsbuit

B1 Eigen inbreng

SAMENVATTING

- 4 De Caquetio-mannen waren 1.70m lang, de vrouwen iets kleiner. Ze waren flinkgebouwd met brede schouders. Hun huidskleur was koperkleurig en ze hadden sluike, zwarte haren en zwarte ogen.
5. Op Aruba kozen de Caquetio's een vast plekje; bij een rooi b.v. waar ze konden wonen, zaaien en oogsten. Hun nederzettingen of dorpjes bestonden uit hutjes. Ze maakten aardewerk en deden aan landbouw. Hun levenswijze verschilde met die van de pre-ceramische mensen.
- 6 De Caquetio's kwamen hier met hun eigen cultuur (gewoonten en tradities) en konden zich goed aanpassen aan de situatie op ons eiland. Ze waren eenvoudige, maïsverbouwende boeren. Als volk waren de Caquetio's vredelievend, vrijgevig en ze hielden wel van hun maïsbiertje. Als vechters en beschermers van hun volk, voerden ze toch om de drie jaar rituele oorlogen ter ere van hun goden.
7. Een vijand van de Caquetio's waren de Cariben. Ze voerden veel oorlogen. Bij godsdienstige feesten aten zij ook mensenvlees.

Blok 2 Gereedschappen

In dit blok staat het gereedschap, wat de ceramische mensen gebruikten centraal. We willen de leerlingen laten inzien en ervaren, dat er in de ceramische periode met andere gereedschappen werd gewerkt dan nu. Het is ook belangrijk, dat de leerlingen zien hoe handig en slim de mensen in de ceramische periode waren omdat ze een bepaalde leefwijze hadden waarmee ze zich aanpasten aan de natuurlijke omstandigheden.

In dit blok bespreken we ook de bodem van Aruba. Veel stenen die de ceramische mensen gebruikten waren specifiek omdat Aruba een vulkanische bodem heeft. In het blok zijn veel foto's van archeologische vondsten opgenomen, zodat de leerlingen zich een goed beeld kunnen vormen van de gereedschappen waarmee de ceramische mensen vroeger werkten.

OPBOUW BLOK 2

Het blok is verdeeld in verschillende onderdelen. We laten weer aan u de keuze om zelf te bepalen in welke volgorde de onderdelen zullen worden doorlopen. Als eerste wordt er een suggestie gegeven voor een aandachtstrichter, zodat u kunt kijken, wat voor voorkennis de leerlingen al over het onderwerp hebben en tevens kunt u de leerlingen duidelijk maken wat er in het blok zal worden behandeld. Na de aandachtstrichter kan het verhaal worden verteld, maar het verhaal kan ook dienen als inleiding bij het tweede of derde informatieve deel.

U kunt er ook voor kiezen om het verhaal en het informatieve gedeelte over de bodem van Aruba in een les te behandelen. De andere twee informatieve delen over het gereedschap van de Caquetio's en de aandachtstrichter kunt u dan voor de volgende lessen gebruiken. U kunt dan gebruik maken van peer-teaching en de leerlingen zelfstandig de informatieve delen laten doornemen. U splitst daarbij de klas in groepen van vier. Elk tweetal krijgt een informatief gedeelte en een aantal vragen, die ze samen moeten doornemen. De vragen die u hiervoor kunt gebruiken staan bij de onderdelen 'beschrijving van de les' gegeven. Nadat elk tweetal de tekst en vragen heeft doorgenomen zullen ze elkaar op de hoogte brengen van wat ze hebben gelezen. Voor een uitgebreide omschrijving verwijzen we hiervoor naar het algemene deel van de handleiding en het onderdeel 'suggesties bij de les'.

Titel	Onderdeel	Functie
Een doos vol gereedschap of stenen	aandachtrichter	voorkennis stimuleren en lln. op de hoogte brengen wat er in het blok wordt behandeld
De chapi van Jara	verhaal	identificeren met een leeftijdsgenoot van toen
De bodem van Aruba	informatieve deel	informatie verschaffen
Het gereedschap van de Caquetio's.	informatieve deel	informatie verschaffen
Stenen werden overal voor gebruikt.	informatieve deel	informatie verschaffen

Aandachtrichter: Een doos vol gereedschap of stenen.

Als aandachtrichter kunt u in dit blok een doos meenemen waarin hedendaagse gereedschap zit, bijvoorbeeld: bijl, hamer, bijtel, chapi, mes, deegroller, boortje en rasp. U kunt de leerlingen hiermee stimuleren om aan te geven hoe ze denken dat het ceramische gereedschap er vroeger uit heeft gezien. Haal bij deze inleiding ook nog de belangrijkste punten van de vorige les naar voren of doe dit na het verhaal.

U kunt als aandachtrichter ook een doos stenen meenemen en de leerlingen laten verzinnen wat je allemaal kunt doen met die stenen. Bijvoorbeeld kunt u laten zien hoe vroeger door middel van twee stenen maïs werd fijn gemalen.

De chapi van Jara

INLEIDING

Elk blok in deze methode opent met een introductieverhaal. In de verhalen wordt een directe relatie gelegd met het erop volgende informatieve gedeelte. Zo speelt het verhaal zich af in de bij het blok behorende historische periode. Er is nadrukkelijk geprobeerd de tijdssfeer ervan te treffen en er komen nadrukkelijk facetten uit het informatieve gedeelte reeds 'spelenderwijs' voor in de verhalen. Door de verhalen krijgen de leerlingen de gelegenheid zich te identificeren met een of meer hoofdpersonen uit het verhaal.

Met deze introductieverhalen kunt u op verschillende manieren omgaan; hiervoor worden suggesties gegeven bij het onderdeel 'beschrijving van de les'.

BESCHRIJVING VAN DE LES

Het blok opent met een illustratie, die past bij de inhoud van het verhaal. De tekening kan de leerlingen stimuleren om er iets over te vertellen. U kunt door een vraag-en-antwoord-spel laten ontdekken wat de illustratie te bieden heeft. Na het klassengesprek volgt het lezen van het verhaal "De chapi van Jara". In dit verzonnen verhaal krijgen de kinderen een beeld over de importantie van het gereedschappenbezit van de Caquetio's. Het gereedschap hielp hen om het harde dagelijkse werk wat zij met de handen moesten doen, wat te verlichten. Er zijn verschillende werkvormen om het verhaal aan te bieden. Hier volgt een aantal voorbeelden:

- u vertelt het verhaal
- klassikaal lezen en beleven
- kringlezen
- voordrachtlezen
- stillezen of voorlezen

Na het verhaal kunt u de leerlingen het verhaal laten navertellen aan de hand van de illustraties. Bij het verwerken van de verschillende verhalen kunt u kiezen uit een veelheid van mogelijkheden. Hieronder wordt een aantal suggesties gegeven.

1. Tekenen:

- tekeningen bij het verhaal maken;
- detail uit het verhaal vergroten;
- een stripverhaal maken.

2. Dramatiseren:

- een bepaald fragment van het verhaal naspelen;
- dialogen uit het verhaal naspelen;
- de belangrijkste gebeurtenissen uitbeelden;
- navertellen.

De bodem van Aruba

Doelstellingen

- 1 De leerlingen weten, dat de begroeiing van Aruba tegenwoordig hetzelfde eruit ziet als vroeger en dat het voornamelijk uit ARUBA LAVA-FORMATIE bestaat.
- 2 De leerlingen kunnen vertellen hoe de Aruba Lava-Formatie is ontstaan.
- 3 De leerlingen kunnen een beschrijving geven van rooien en vertellen waarom deze zo belangrijk waren en waar ze op Aruba voorkomen.

Kernbegrippen

- Aruba Lava-Formatie
- dioriet
- diabaas

Subbegrippen

- kalksteen

Aanbevelingen bij de les

- Het is leuk, wanneer u de leerlingen een tentoonstellingstafel laat maken met alles over de bodem van Aruba. De leerlingen kunnen hier dan zelf informatieteksten bij schrijven.

BESCHRIJVING BIJ DE LES

Deze les over de bodem van Aruba bevat veel nieuwe informatie voor de leerlingen. Het zal de leerlingen tevens ook redelijk bekend zijn, omdat ze zelf op die bodem leven. Als inleidend klassengesprek kunt u met de leerlingen erover praten, waar de bodem van Aruba uit bestaat. Tijdens dit gesprek kunt u af en toe een link leggen naar hoe Aruba is ontstaan. Op het bord kunt u dan de belangrijke woorden van het gesprek schrijven.

Na het gesprek kunt u samen met de leerlingen de leestekst doornemen. U kunt de leerlingen hierbij extra betrekken door ze vooraf aan de tekst een aantal vragen te stellen. Hieronder staan een aantal voorbeelden:

- 2.1 -Wat is een rooi?
-Wat wordt bedoeld met trillende warmte?
- 2.2 -Hoe is de bodem van Aruba ontstaan?
-Heeft Aruba een vruchtbare bodem waar je veel op kunt verbouwen?

Na elk deel kunt u de vragen even kort bespreken. Laat de leerlingen ook de belangrijkste

woorden in hun geschiedeniswoordenlijst noteren. Het is daarbij belangrijk, dat de leerlingen de omschrijving in eigen woorden geven en het niet letterlijk uit de tekst overschrijven. Het is goed mogelijk het leergesprek te vervangen door groepswork waarbij de leerlingen, bijvoorbeeld in tweetallen, de bovenstaande vragen als leidraad krijgen voorgesteld. Als verwerking van de stof maken de leerlingen (een deel van) de vragen en opdrachten. Alhoewel dat zeker in groepswork kan, geven wij nu de voorkeur om de vragen individueel te behandelen. De leerlingen kunnen achteraf de antwoorden met elkaar vergelijken. Ze kunnen dan worden gewijzigd of verbeterd worden. Ook kunt u zelf de antwoorden op juistheid controleren.

Evaluatie

Deze kan heel kort zijn door met de leerlingen de belangrijkste punten van de les door te nemen. Aan het einde van het blok kun u een uitgebreide evaluatie doen.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN BLOK 2: LESDEEL 1.

- A1 a. Van ± 2000 voor Chr. tot ± 1000 na Chr.
b. ± 500 jaar.
- A2 a. Ons klimaat is warm, (winderig) en met weinig regenval. We kennen een regentijd en een droge tijd.
b. De regentijd is van oktober t/m februari.
- A3 a. - eigen inbreng
- Lava Formatie
b. Grano-dioriet.
c. Vanwege hun bijzonderheid: enorme steenformaties, die niet als meteorieten uit de lucht zijn komen vallen, maar onderdeel werden van de Lava Formatie, toen hij nog vloeibaar was.
- A4 a. Een regenriviertje.
- kop. 2.1 b. 1. Rooi Lamoenchi
2. Rooi Prikichi
3. Rooi Afó
4. Rooi Taki
5. Rooi Kochi
6. Rooi Bosal

7. Rooi Master

8. Rooi Congo

9. Rooi Hundo

- c. Ze hadden voor langere tijd regenwater, wat nodig was voor het dagelijks gebruik.

B1 Caquetio's

B2 Diabaas (daarvan waren hun scherpe bijlen gemaakt)

B3 Kalkstenen gebruikten ze op de graven.

SAMENVATTING

1. Het oudste gedeelte van Aruba is $\pm$ 95 miljoen jaren oud. De omgeving van de Jamanota bestaat uit vulkanisch gesteente o.a. diabaas. De rotsformaties van Ayo en Casibari bestaan uit dioriet. Onze grotten ontstonden miljoenen jaren geleden uit miljarden (één miljard is 100 miljoen) koraaldiertjes.
2. Aruba heeft een warm klimaat met een regentijd (van oktober t/m februari) en een droge tijd (van eind februari t/m oktober). In het Arubaanse landschap zien we rooien lopen. Rooien zijn regenriviertjes; in de droge tijd zijn ze lege, ondiepe gleuven in de aarde. Enkele bekende rooien zijn: Rooi Bosal, Rooi Congo, Rooi Afó, Rooi Lamunchi, Rooi Prikichi.

De gereedschappen van de Caquetio's

Doelstellingen

- De leerlingen kunnen het landbouwgereedschap van de Caquetio's vergelijken met het moderne.
- De leerlingen kunnen minimaal twee grotere werktuigen benoemen en omschrijven hoe ze eruit zagen en waarvoor ze dienden.
- De leerlingen kunnen minimaal twee kleinere werktuigen benoemen en omschrijven hoe ze eruit zagen en waarvoor ze dienden.

Kernbegrippen

- gereedschap

Subbegrippen

- bijlen, beitels, hamers, chapi
- messen, boortjes, raspen

Aanbevelingen bij de les

- Het is heel leerzaam voor de leerlingen, wanneer ze bij dit blok zelf een tentoonstellingstafel maken. Op de tafel komen allerlei gereedschappen te liggen van vroeger en nu. Op de tafel kan dan gewerkt worden met schriftelijke informatie bij het gereedschap maar ook met tekeningen.

BESCHRIJVING VAN DE LES

Het tweede en derde informatieve deel van dit blok bevat veel opsommingen; het is niet de bedoeling dat de leerlingen letterlijk weten wat voor gereedschappen er waren in de ceramische periode. U kunt in dit blok kiezen voor de verwerkingsvorm directe instructie of peer-teaching. Bij peer-teaching kunnen de twee informatieve delen bij elkaar worden gevoegd. U kunt er ook voor kiezen om een informatief deel op te splitsen. U mag daar zelf een keuze over doen.

De directe instructie

Hierbij neemt u samen met de leerlingen klassikaal de leerstof door. U moet er hierbij aan denken dat u voor voldoende afwisseling zorgt. De leerlingen kunnen niet lang geconcentreerd naar een instructie luisteren. Laat ze daarom ook veel naar de foto's kijken en vertellen wat ze zien. Als afwisseling kunt u de leerlingen laten uitbeelden wat voor gereedschap ze

gebruiken, wat de andere leerlingen dan moeten raden. Het is ook motiverend om de leerlingen een schema te laten maken waarbij ze steeds een vergelijking maken tussen gereedschap van vroeger en nu, dit schema kunnen de leerlingen ook in het derde informatieve gedeelte gebruiken.

CERAMISCH GEREEDSCHAP		GEREEDSCHAP VAN NU	
naam en waarvoor het gebruikt werd	omschrijving of tekening	naam en waarvoor het gebruikt werd	omschrijving
bijl om bomen om te hakken	glad en scherp geslepen steen	bijl of zaagmachine om bomen om te hakken of te zagen	ijzer en hout
hamer om een paal in de grond te slaan	diabaas die ovaal of rechthoekig is	hamer om een spijker in het hout te slaan	stuk ijzer met een houten handvat
boortje om gaatjes te boren	chert	boormachine om grote of kleine gaten te boren	elektrische machine

Wanneer er in de tekst een voorwerp wordt besproken laat u het de leerlingen daarna in het schema invullen. Aan het einde van de instructie kunt u dan het schema op het bord invullen. Deze les kunt u afsluiten met het laten maken van (een deel van) de vragen en opdrachten.

Peer-teaching

U kunt er in dit blok ook voor kiezen om gebruik te maken van peer-teaching. Een werkvorm waarbij de leerling zelfstandig de leerstof gaat doornemen. In de algemene handleiding staan suggesties hoe u dit het beste kunt organiseren.

U neemt samen met de leerlingen door wat erin die les gaat gebeuren en vertelt de leerlingen wat u precies van ze verwacht. Het deel het gereedschap van de Caquetio's nemen de leerlingen zelf door en zo ook het derde informatieve deel. U kunt hierbij voor verschillende samenwerkingsvormen kiezen, dit is afhankelijk van hoe goed de leerlingen kunnen samenwerken. U kunt voor tweetallen kiezen, waarbij elke leerling expert zal worden over een gedeelte van de tekst. Een leerling leest de tekst over grotere -en fijnere gereedschappen en de andere leerling leest jachtgereedschappen en onbewerkte gereedschappen. Hierna zullen ze elkaar op de hoogte stellen van de belangrijkste punten in de tekst. Ze kunnen hierbij gebruik maken van het bovenstaande schema.

Een andere mogelijkheid is om groepen van 4 leerlingen samen te stellen. Elke leerling leest hierbij een onderdeel van een van de twee informatieve delen. Wanneer de teksten zijn doorgenomen, vertellen de leerlingen aan elkaar wat ze hebben gelezen. Om ze hierbij te ondersteunen kunt u ze vragen van elk gereedschap de volgende kenmerken op te schrijven:

- naam
- van welk materiaal gemaakt
- de vorm van het gereedschap
- wat werd ervan gemaakt of waarvoor werd het gebruikt

Nadat de leerlingen elkaar hebben verteld, wat ze hebben gelezen, kunnen ze gezamenlijk hier een schema over maken. Zelfstandig of in tweetallen kunnen de vragen en opdrachten hierna gemaakt worden.

Evaluatie

Voordat u de leerlingen na het onderdeel 'Samenvatting' laat kijken, vraagt u de leerlingen eerst voor zichzelf te noteren, wat ze hebben geleerd van dit gedeelte van het blok. Wijs ze hierbij op de volgende punten:

- Wat is er gevonden uit die tijd
- De Prehistorie
- Grotere en fijnere gereedschappen.

Maak gebruik van de werkvorm denken-delen-uitwisselen. Sta niet alleen stil bij de feiten maar ook bij het samenwerkingsproces. Geef de leerlingen hier positieve feedback op.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN BLOK 2: LESDEEL 2

A1 a. Bijl a: van de ceramische periode

Bijl b: van de pre-ceramische periode

b. de geslepen bijl:

- het bouwen van kano's
- het hakken van bomen, palen voor de huizenbouw
- eigen verdediging in tijd van gevaar

de ruwe vuistbijl:

- het hakken van hout voor een vuurtje
- het snijden en villen van gedode konijnen, leguanen en vissen

- was gemaakt van basaltsteen
- was gemaakt van diabaas
- c. heel soms maakten ze deze van de scherpe calcó-rand
- A2 a. De beitels en hamers voor het bewerken van hout bij de huizenbouw.
- b. Een rolsteen ontstaat in een rooi door het glad en rond schuren van zand en water.
- c. - deze messen komen alleen op Aruba voor
  - ze zijn ongeveer 20 cm lang en 8 cm breed
  - de bovenkant is halfronnd
  - de snede is vlijmscherp.
- A3 a. - Een soort vuursteen
- b. - Kleine boortjes
- c. - Om gaatjes te maken in schelpen en kralen
  - Om een rasp te maken, om b.v. yuca te raspen.
- B1 Chert
- B2 Om palen in de grond te slaan, om stenen kapot te slaan, om spijkers in de muur te slaan enz.
- B3 Mes
- B4 Om vuur te maken door twee vuurstenen tegen elkaar aan te slaan.

SAMENVATTING

3. De grotere gereedschappen waren toen: bijlen, beitels, hamers en chapi's. De Caquetio's moesten een stuk mondi omkappen en platbranden om een akkertje aan te leggen. Ook hadden ze de grotere gereedschappen nodig bij het bouwen van kano's en huizen. Soms gebruikten ze hun bijlen als wapens om zich te verdedigen. De chapi werd gebruikt om de aarde los te maken en om kuilen te maken bij het zaaien. De bijlen, beitels en hamers waren van diabaas. Alleen de chapi werd van de onderkant van de calcó-schelp gemaakt.
4. De fijnere gereedschappen waren: messen, boortjes en raspen. De vlijmscherpe messen hadden een rechte snede en waren van diabaas gemaakt. De boortjes waren klein en ze werden van chert gemaakt. Chert is een andere naam voor vuursteen, die uit het Vasteland naar Aruba werd gebracht. Men gebruikte de boortjes om gaatjes te maken in schelpen om er snoeren van te rijgen. Met veel kleine stukjes chert in een plankje werd een rasp gemaakt. Hiermee werd yuca tot meel geraspt.

Nog meer gereedschap

Doelstellingen

- De leerlingen kunnen vertellen waarmee de ceramische mensen jaagden en hoe ze het gereedschap hiervoor maakten.
- De leerlingen kunnen minimaal drie onbewerkte gereedschappen benoemen en omschrijven hoe ze eruit zagen en waarvoor ze dienden.
- De leerlingen kunnen zelfstandig een deel tekst doornemen en de hoofdpunten daarvan aangeven.

Kernbegrippen

-chert

-bola

Subbegrippen

-slingersteen

-klopsteen, slijpsteen, polijststeen, wrijfsteen

BESCHRIJVING VAN DE LES

Deze les bouwt voort op de vorige les. U kunt de les beginnen door de belangrijkste gereedschappen uit de vorige les door de leerlingen te laten herhalen. U kunt daarna de afbeelding van de speren in het leerlingenboekje bekijken. Laat de leerlingen vertellen hoe ze denken, dat mensen vroeger jaagden en wat ze hiervoor gebruikten. U kunt de vragen gebruiken:

- Wat zie je op de afbeelding?
- Waar worden pijlen van gemaakt?
- Hoe werden pijlen gebruikt?

Hierna leest u samen met de leerlingen de bijbehorende tekst. Laat de leerlingen goed naar de foto's kijken en ze ook steeds een omschrijving geven van wat ze zien. U kunt bij de instructie gebruik maken van het schema wat u in de vorige les heeft gebruikt. Laat de leerlingen ook de belangrijkste woorden in de geschiedeniswoordenlijst noteren. Belangrijk is daarbij, dat ze eerst voor zichzelf opschrijven, wat ze denken dat het woord betekent. Hierna bespreekt u de omschrijving.

Bij het onderdeel onbewerkte gereedschappen laat u de leerlingen weer goed naar de afbeelding kijken en ze een omschrijving geven van wat ze zien. Stimuleer de leerlingen om

zoveel mogelijk gereedschap uit de keuken van nu te benoemen en vraag ze daarbij wat ze denken dat ze vroeger gebruikten.

De les kunt u besluiten met het maken van (een deel van) de vragen en opdrachten.

Evaluatie

Voordat u de leerlingen naar het onderdeel 'Samenvatting' laat kijken vraagt u de leerlingen eerst voor zichzelf te noteren, wat ze hebben geleerd van dit gedeelte van het blok. Wijs ze hierbij op de volgende punten:

- Wat voor materiaal gebruikten de ceramische mensen bij de jacht
- Wat voor materiaal gebruikten de ceramische mensen in de keuken
- Hoe maakten de ceramische mensen hun gereedschap en wat voor stenen gebruikten ze daarvoor?

Wanneer de leerling veel hebben samengewerkt, laat u ze dan ook noteren of vertellen hoe die samenwerking is verlopen. Geef de leerlingen **positieve feedback!**

Wat hebben ze geleerd?

Hiervoor kunt u zelf een toets samenstellen; let er hierbij op, dat u zowel gebruik maakt van productieve als reproductieve vragen. Maak hierbij ook gebruik van verschillende soorten vraagstellingen bijvoorbeeld: meerkeuzevragen, invulvragen, tekenvragen etc.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN BLOK 2: LESDEEL 3.

- A1
- a. - Om visnetten of kreeftenvallen te verzwaren
  - b. - Een slingersteen lijkt op een gewone ronde kiezel
    - Ongeveer 3 tot 8 cm groot
    - In het midden van de steen is een groef ruw ingeslepen
  - c. Een gevechtsbola bestond uit een grote en een kleine steen vastgemaakt aan een touw. Hij werd gebruikt om een vijand ermee te verwonden.
- A2
- a. Slijpstenen om hun messen, beitels en bijlen scherp te houden.
  - b. Om kleine stukjes steen tot verfpoeder te vermalen.
  - c. Om de buitenkant van de natte, ongebakken potten glad te wrijven
- Ook de binnenkant werd door draaiende bewegingen van de steen glad gemaakt.
- A3
- a. Tarwe, haver, gerst, rogge, sorghum (maïshi rabo)
info: tarwe voor bruin, volkoren of witbrood
haver voor havermout of paardenvoer

gerst voor bier

rogge voor roggebrood

sorghum voor pap of pan bati

b. Tussen twee stenen: de maalstenen.

c. De manga en de pied'i mula.

A4 Zie antwoordblad 2

A5 Eigen inbreng

d. Van koraal, dioriet of graniet.

Zie bijlage(n)

B1 Slijpsteen

B2 Maalsteen, potten, datihao, calco-chapi.

B3 Maalsteen

B4 Bola

B5 Met gras of hele dunne houtslierten.

SAMENVATTING

5. Het jachtgereedschap was de bola, een soort slingersteen. De slingerstenen hadden een groef erom heen. Sommige dienden waarschijnlijk om visnetten en kreeftenvallen zwaarder te maken. Men gebruikte de bola's ook bij de jacht. Soms gebruikten ze de gevechtsbola's om de vijand te verwonden.
6. De onbewerkte gereedschappen waren: klopstenen, slijpstenen, wrijfstenen en maalstenen. Met klopstenen werden de gereedschappen in hun vorm geslagen. Ook werden ze gebruikt om gaten in de calcó's te slaan en zo de slakken eruit te halen. Met slijpstenen hield men bijlen, beitels en messen scherp. Met wrijfstenen werden stukjes steen tot verfpoeder vermalen. Maalstenen, de pied'i mula met manga, waren grotere wrijfstenen, waarmee de maïs werd gemalen.

Blok 3 Middelen van bestaan

In dit blok staan archeologie en het dagelijkse leven van de ceramische mensen centraal. Bij het onderdeel 'archeologie' proberen we op een eenvoudige manier te laten zien wat er allemaal gebeurt, voordat een oude vondst uit de grond in het museum komt te liggen. Hierbij staan veel afbeeldingen zodat de leerlingen er een beter beeld van kunnen vormen. In blok 4 zal ook aandacht worden geschonken aan de opgravingen bij Tanki Flip.

Het dagelijkse leven van de ceramische mensen haalt vooral aspecten aan van de bezigheden van de ceramische mensen. Ze zijn als het ware te zien als de vaklieden van de ceramische mensen. Het is belangrijk om bij die beroepen steeds de link te leggen naar beroepen van tegenwoordig. De leerlingen zullen dan ontdekken, dat er tegenwoordig veel meer beroepen zijn als vroeger.

OPBOUW BLOK 3

Het blok kan verdeeld worden in verschillende onderdelen. We laten aan u de keuze om zelf te bepalen in welke volgorde de onderdelen worden doorlopen. Bij elk blok wordt er een suggestie gegeven voor een aandachtstrichter; deze kan vooraf gaan aan het verhaal of een ander onderdeel. Het informatieve deel 'het dagelijkse leven van de ceramische mensen' leent zich zeer goed voor peer-teaching. Bij de lesomschrijving zullen ook suggesties worden gedaan hoe u dit kan organiseren.

Titel	Onderdeel	Functie
Een doos vol met van alles uit de ceramische tijd.	aandachtstrichter	voorkennis stimuleren en in introduceren in het blok
Wèkè in zijn nieuwe omgeving	verhaal	identificeren met bewoners van toen
Oude vondsten	informatieve deel	informatie verschaffen
Beroep van de ceramische mensen	informatieve deel	informatie verschaffen

Aandachtrichter: Een doos vol met van alles uit de ceramische tijd.

Als aandachtrichter kunt u in dit blok een doos vol met dingen uit de ceramische tijd gebruiken; dit kunnen hele eenvoudige dingen zijn bijvoorbeeld: stenen met scherpe punten, maïskorrels, pompoenzaadjes, bataten, yuca's, een stokje met een scherpe punt (pijl), een haakje aan een touwtje. Vertel de leerlingen, dat je in de kelder van het archeologisch museum een doos hebt gevonden met allerlei dingen erin. Laat de voorwerpen aan de leerlingen zien en vraag naar uitleg. Waarvoor dienen de voorwerpen? Na een kort gesprek hierover vraagt u de leerlingen van welke mensen die doos geweest zou kunnen zijn. Laat de leerlingen ook nog een omschrijving geven van de ceramische mensen (ophalen van voorkennis uit de vorige les).

Bij deze aandachtrichter is het handig om de leerlingen om u heen te hebben. Laat de leerlingen in een grote kring om uw bureau staan of maak snel even een kring.

Een andere aandachtrichter zou kunnen zijn de leerlingen bepaalde groenten zoals de calbas, yuca maïspap etc. te laten proeven. Na deze introductie kunt u met de leerlingen een vergelijking maken van hun dagelijkse leven en dat van toen.

Wèkè in zijn nieuwe omgeving

INLEIDING

Elk blok in deze methode opent met een introductieverhaal. In de verhalen wordt een directe relatie gelegd met het erop volgende informatieve gedeelte. Zo speelt het verhaal zich af in de bij het blok behorende historische periode. Er is nadrukkelijk geprobeerd de tijdssfeer ervan te treffen en er komen facetten uit het informatieve gedeelte reeds 'spelenderwijs' voor in de verhalen. Door de verhalen krijgen de leerlingen de gelegenheid zich te identificeren met een of meer hoofdpersonen uit het verhaal.

Met deze introductieverhalen kunt u op verschillende manieren omgaan; hiervoor worden suggesties gegeven bij het onderdeel 'beschrijving van de les'.

BESCHRIJVING VAN DE LES

Het blok opent met een illustratie, die bij de inhoud van het verhaal past. De tekening kan de leerlingen stimuleren om er iets over te vertellen. U kunt door een vraag-en-antwoord-spel laten ontdekken wat de illustratie te bieden heeft. Na het klassengesprek volgt het vertellen of lezen van het verhaal "Wèkè in zijn nieuwe omgeving". In dit verzonnen verhaal krijgen de kinderen een beeld over het leven van een jongen in die tijd. In het verhaal wordt vooral aandacht besteed aan het voedselprobleem, dat die mensen hadden omdat Aruba een droog eiland was en is.

Vertel de leerlingen vooraf wat van hun verwacht wordt tijdens de vertelling. U kunt ze bepaalde vragen geven, die ze na de vertelling moeten beantwoorden.

- Verschilt het leven van Wèkè veel met dat van jullie?
- Wat eet Wèkè?
- Wie is de Boratio?

Na de vertelling kunt u met de leerlingen een klassengesprek voeren, waarbij het accent ligt op de verschillen tussen het bestaan van Wèkè en dat van de leerlingen.

Naast deze werkvorm zijn er nog meerdere mogelijkheden om het verhaal aan te bieden. Hier volgt een aantal voorbeelden:

- klassikaal lezen en beleven
- kringlezen
- voordrachtlezen
- stillezen of voorlezen

Na het verhaal kunt u de leerlingen het verhaal laten navertellen aan de hand van de illustraties. Bij het verwerken van de verschillende verhalen kunt u kiezen uit een veelheid van mogelijkheden. Hieronder wordt een aantal suggesties gegeven.

1. Tekenen:

- tekeningen bij het verhaal maken;
- detail uit het verhaal vergroten;
- een stripverhaal maken.

2. Dramatiseren:

- een bepaald fragment van het verhaal naspelen;
- dialogen uit het verhaal naspelen;
- de belangrijkste gebeurtenissen uitbeelden;
- navertellen

Oude vondsten

Doelstellingen

- De leerlingen weten, dat opgravingen voorwerpen opleveren, die als bron van onze kennis van het verleden dienen.
- De leerlingen kunnen in eigen woorden vertellen wat voor weg een oude vondst aflegt voordat deze in het museum komt te liggen.
- De leerlingen kunnen verklaren, waarom bepaalde voorwerpen van vroeger wel of niet meer zijn terug te vinden.

Kernbegrippen

- archeologie
- museum
- prehistorie

Subbegrippen

- opgraving

Aanbevelingen bij de les

- Een uitstapje naar het archeologisch museum is bij deze les zeker aan te bevelen. In blok 7 van deel 3 wordt hier uitgebreid aandacht aan geschonken en hierin vindt u dan ook verschillende suggesties.
U kunt ook proberen om een medewerker (conservator) van het museum te vragen om naar de school te komen met archeologische vondsten. Ook amateur-archeologen zijn vaak erg enthousiaste vertellers over hun hobby.

BESCHRIJVING VAN DE LES

Het verdient aanbeveling om vooraf aan de les de leerlingen duidelijk te maken, waar de les over zal gaan en wat er van de leerlingen wordt verwacht. Het is goed de leerlingen eerst zelf te laten vertellen wat ze denken over hoe oude vondsten in het museum terechtkomen.

Bij dit informatieve deel is heel veel gebruik gemaakt van foto's van archeologisch werk. Laat de leerlingen vertellen wat ze op de foto's zien en daag ze door middel van vragen uit om bij

bepaalde aspecten van het archeologisch werk stil te staan.

Door middel van de foto's kunt u verschillende aspecten van het archeologisch werk aanhalen.

- De afgraving

Voordat men met een afgraving begint, is er al enige tijd verstreken. Er moet eerst een vindplaats worden gevonden. Op Aruba is dit vaak bij belangrijke rooisystemen. De plaatsen waar men gaat zoeken kunnen verschillende kenmerken hebben:

- Hoogteverschillen in het terrein.
- Kleurverschillen in het terrein.
- Kleurverschillen in gewassen.

Maar vaak ontdekt men de vondsten door toevaligheid en soms door luchtfoto's.

Na een vondst wordt het gebied vaak eerst afgegraven door machines. Later wordt het door schoppen, lepels en kwastjes blootgelegd. Hierna wordt alles uitgetekend op papier en worden de vondsten gefotografeerd en heel voorzichtig uitgegraven en ingepakt.

- Wat gebeurt er met een vondst?

Een vondst wordt vaak naar het museum of archeologisch instituut gebracht waar het wordt schoongemaakt, genummerd en beschreven. Maar men probeert ook de ouderdom te bepalen, het compleet te maken en tot slot wordt het vaak geëxposeerd.

Na het doornemen van de leestekst en het bespreken ervan kunnen de leerlingen zelfstandig of in groepjes de vragen en opdrachten gaan maken.

Evaluatie

U kunt samen met de leerlingen de vragen en opdrachten bespreken. Een uitgebreide evaluatie volgt aan het einde van de les. Zorg er wel voor, dat de belangrijkste begrippen in de geschiedeniswoordenlijst van de leerlingen worden genoteerd.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN BLOK 3: LESDEEL 1

A1 Het hout van de pijl en boog is vergaan.

A2 a. Oude vondsten worden vooral gevonden bij rooien, het vroegere woongebied.
b. In de zee, bij een oude waterput, in een oude stadswijk, een dorp of stad aan het water.

A3 Eigen inbreng

A4 De beide perioden hebben geen geschreven taal en horen dus bij de prehistorie.

- B1 Het woord graven.
- B2 Eigen inbreng
- B3 In de zee, Ser'i Noka, Savaneta, Tanki Leendert en Parkietenbosch
- B4 Prehistorie

SAMENVATTING

1. Alles wat in de Ceramische Periode van hout of van plantenvezels gemaakt was, is vergaan en verdwenen. Van hout waren b.v.: kommetjes, schalen, speren, pijl en boog. Van plantenvezels waren: manden, visnetten en hangmatten. Resten van voorwerpen van steen, schelp en aardewerk zijn nog door de archeologen gevonden.
2. De tijd, waarover we geen geschreven berichten hebben, noemen we de prehistorie. De Pre-ceramische Periode en de Ceramische Periode horen bij de prehistorie van Aruba.

Het dagelijkse leven

Doelstellingen

- De leerlingen kunnen een beschrijving geven van hoe het leven van de mannen en jongens er in de ceramische tijd uitzag. Hierbij maken ze gebruik van de begrippen: landbouwer, visser en jager.
- De leerlingen kunnen een beschrijving geven over het leven van de vrouwen en meisjes in de ceramische tijd. Hierbij maken we gebruik van de volgende begrippen: zaaien, bataten, yuca's, bakken, voorraadpotten en inzouten.
- De leerlingen kunnen vijf verschillen geven tussen de leefwijze en gewoonten van mensen in de ceramische tijd en tegenwoordig.

Kernbegrippen

- jagen
- vissen
- landbouw

Subbegrippen

- casuela
- bataten en yuca's
- voorraadpotten
- inzouten

Aanbeveling bij de les

- Bij deze les is het heel geschikt om de leerlingen een ontdektafel te laten maken waarin spullen komen te liggen, waarvan ceramische mensen vroeger gebruik maakten. Bij de spullen kunnen ook beschrijvingen komen te liggen.

BESCHRIJVING VAN DE LES

Bij deze les kan gebruik worden gemaakt van peer-teaching als werkvorm. De werkvorm wordt hieronder uitgebreid beschreven. Voor meer informatie verwijzen we naar het algemene deel. Het is belangrijk, dat de leerlingen vooraf een duidelijke omschrijving krijgen, van wat ze moeten gaan doen, wat er aan het einde van de les van hun verwacht wordt en hoeveel tijd ze hiervoor krijgen. In de klas worden groepjes van vier leerlingen gemaakt; binnen de groepjes

worden er koppels gemaakt.

De tekst gaat over het dagelijkse leven van de ceramische mensen, het dagelijkse leven van de mannen en van de vrouwen. Er kunnen hierdoor twee opdrachten worden gevormd. De eerste gaat over het dagelijkse leven van de mannen en de tweede over die van de vrouwen. Deze twee opdrachten kunnen aan de groepjes worden gegeven. Hierbij kan elke koppel aan een opdracht gaan werken maar een koppel kan ook beide opdrachten verwerken.

Groep mannen

De tekst over 'Landbouwers, vissers en jagers' en de tekst 'Hun gewoonten' worden door de leerlingen als geheel gelezen of ieder leest een deel. Na het lezen vertellen de leerlingen elkaar wat ze hebben gelezen en stellen elkaar vragen. Ze krijgen de opdracht om op papier te zetten, wat de mannen en jongens in die tijd allemaal deden. Als suggestie kunt u de volgende opdracht geven: Geef de verschillen aan tussen vroeger en nu en geef daarbij uitgebreide omschrijvingen.

	vroeger	gebruiksvoor- werpen	nu	gebruiksvoor- werpen
zo komen we aan ons voedsel				
zo komen we aan de vis				
zo komen we aan het vlees				

De leerlingen moeten de volgende begrippen gebruiken en er ook uitleg van kunnen geven.

- zaaien en oogsten
- landbouwers of boeren
- calco-chapi
- vissen
- jagen
- voedsel
- man-woorden-ceremonie

Groep vrouwen

Deze groep doet eigenlijk hetzelfde als de groep mannen maar richt zich vooral op de leefwijze van de vrouwen in die tijd. Hierbij kan ook weer een vergelijking gemaakt worden tussen toen en nu.

wat doen de vrouwen en de meisjes	toen	gebruiksvoorwerpen	nu	gebruiksvoorwerpen

Attendeer de leerlingen erop, dat ze de volgende begrippen moeten gebruiken en er ook de betekenis van moeten geven in hun werkmap:

- calco-chapi
- bataten en yuca's
- cassave
- voorraadpotten
- inzouten

De opdracht voor de groep vrouwen is niet zo uitgebreid. Deze groep kunt u de opdracht geven om gewoonten van toen te vergelijken met gewoonten van nu.

hun gewoonten	toen	nu
-eten		
-leefwijze		
-wc		
-baden		
-waar slapen		
-feesten en dansen		
-zaaien en oogsten		
-gebruiksvoorwerpen voor koken en in de keuken		
-bouwen van huizen		

Extra groepsopdrachten

Wanneer er groepen eerder klaar zijn, kunt u ze de volgende opdrachten geven:

- Verwerk de extra informatie in jullie stuk.
- Maak een klein toneelstuk, waarin jullie uitbeelden hoe mannen, vrouwen of kinderen in die tijd leefden.
- Maak een vragenlijst bij het stuk tekst dat jullie hebben gelezen. De vragen moeten zo zijn dat de leerlingen ze kunnen maken.
- Maak een puzzel bij jullie stuk tekst.
- Beantwoord de vragen en opdrachten, die bij deze tekst horen.

Evaluatie

Bij de evaluatie kunt u voor verschillende vormen kiezen. De tweetallen kunnen in de groep elkaar vertellen wat ze hebben gevonden. Er kan ook voor gekozen worden de groepen weer bij elkaar te brengen en aan elkaar laten vertellen wat ze hebben gevonden. Als er in kleine groepjes is gewerkt, kan er klassikaal worden besproken, wat de leerlingen hebben gevonden. Per groep wordt het onderwerp behandeld. Om te controleren of alle leerlingen hebben meegewerkt, stelt u aan verschillende leerlingen een aantal vragen. Hier volgt een aantal suggesties:

Groep mannen

U kunt bij deze groep vooral vragen stellen over de vergelijking tussen toen en nu maar laat ook vooral leerlingen uit de groep deze vragen stellen. Vraag ook aan de leerlingen waarom ze wel of niet in die tijd zouden hebben willen leven.

Groep vrouwen

Aan deze groep werd er niet zoveel informatie in de tekst gegeven. Probeer samen met de leerling toch opzoek te gaan naar meer verschillen tussen toen en nu en praat dan over onderwerpen als koken, wassen, kinderen verzorgen, werken of een dag uit het leven van toen en nu. Het werkt stimulerend wanneer leerlingen zich met leeftijdsgenoten van toen kunnen vergelijken.

U kunt met de leerlingen praten over waarom mensen tegenwoordig anders leven dan vroeger. De vraag over hoe we zullen leven in de toekomst kan ook gesteld worden.

Tot slot kunt u met de leerlingen erover praten wat ze nu van dit blok hebben geleerd. Laat de leerlingen eerst voor zichzelf noteren wat ze hebben geleerd. Hierna kunnen de punten klassikaal worden besproken. Noteer de belangrijke punten op het bord. Het is daarbij handig om met kernbegrippen te werken. Vergeet niet de belangrijkste begrippen in de geschiedeniswoordenlijst te noteren.

U kunt het samenwerken ook evalueren. Probeer de leerlingen daarbij positieve feedback te geven. Vertel ze allemaal, wat ze goed gedaan hebben en controleer of ze alle kernbegrippen hebben gebruikt. Geef ze ook een reflectie hoe u vindt dat ze als tweetal of als groep hebben gewerkt en vraag de leerlingen hoe ze het zelf vonden en hoe ze het volgende keer anders gaan doen.

Wat hebben de leerlingen geleerd?

Om te zien wat de leerlingen van het blok hebben geleerd kunt u een korte toets geven. Vertel aan het einde van het blok, dat u over een week gaat kijken wat de leerlingen van het blok hebben geleerd. Ze kunnen dit voorbereiden door elkaars werk te bekijken en ook de ontdektafels en de tekst nog eens door te nemen. Probeer bij de vragen voor de toets ook vragen te stellen die tijdens de afsluiting van het blok aan de orde zijn gekomen. En laat ook leerlingen aan elkaar vragen stellen. Probeer bij de beoordeling van het werk vooral ook rekening te houden met wat de leerlingen als bijdragen hebben geleverd in de groep. In deze les gaat het niet alleen om de feiten te leren kennen maar vooral om het samenwerken: samen een product maken.

ANTWOORDEN BIJ VRAGEN EN OPDRACHTEN BLOK 3: LESDEEL 2.

- A1 a. Ceramische staat voor aardewerk en in die periode werd aardewerk gemaakt.
b. Eigen inbreng
- A2 a. De nieuwe mensen verbouwden yuca, maïs en pompoen.
b. Maïshi rabu, maïs, boontjes, pinda's, watermeloen en gewone meloen, calbas largo, komkommertjes, guiambo, warmoes (paprika, spaanse peper, tomaat).
c. Groenten:
verschillende koolsoorten: witte, rode en Chinese
verschillende soorten sla: kropsla, ijsbergsla, Romeinse sla
andere groenten: tayerblad, Amsoy, spinazie, andijvie, wortelen, koolraap,

radijs, paprika, tomaat, snij- en sperzieboontjes, kouseband, witlof, asperges, aubergines, grote komkommers, venkel, bloemkool, broccoli.

fruit: appels, peren, kiwi, druiven, ananas, pruim, advokaat, patia, meloen,

citrusvruchten: sinaasappels, mandarijnen, grapefruits, citroenen, lamunchi's.

- A3
- a. Er waren weinig eetbare dieren in de mondi.
  - b. De leguaan, het konijn, sommige vogels.
  - c. De leguaan en de schildpad.

- A4
1. buladó
  2. guepi
  3. wow'i boyo
  4. picuda
  5. languslá
  6. fototo (cah'i morto)
  7. robèki
  8. balahú
  9. ladronchi
  10. djindja
  11. tapa-tapa
  12. pirunchi
  13. tribon
  14. conglá

- A5
1. klei
  2. plaats/plek
  3. groente en fruit

- B1
- a. Schaaldieren: de kreeft (met scharen) de langoest (zonder scharen)
Schelpdieren: de krab, de calcó, de kiwa, de oester, mosselen.
  - b. Eigen inbreng
- calcó-chapi of calcó-hamer

B2

eten vroeger	eten nu
gestoofde leguaan, agave bladeren, gerookte vis, calcó en bringamosastengels	tomaat, hamburger, paprika en kip

- B3 eigen inbreng
- B4 - boomstam of kano
- harpoen (geweer/vergif)
- bola
- ijzeren bakplaat

Extra informatie

1. De Caquetio's waren eenvoudige landbouwers, die van het Vasteland (= nu Venezuela) kwamen. Er waren er, die goede zeelui waren. De laatsten arriveerden in Aruba, waar ze naast landbouwers ook vissers en jagers waren.
2. Als vissers hadden ze een rijk viswater; ze aten veel vis; een bepaalde vissoort de mero, djampou of grouper, komt alleen in de wateren tussen Aruba en het Vasteland voor. Ook schaal- en schelpdieren bleven zeer in trek. Als jagers hadden ze niet zoveel geluk, hoewel meer als nu, waren er niet zoveel bosdiertjes en eetbare vogels.

SAMENVATTING

1. Alles wat in de Ceramische Periode van hout of van plantenvezels gemaakt was, is vergaan en verdwenen. Van hout waren b.v.: kommetjes, schalen, speren, pijl en boog. Van plantenvezels waren: manden, visnetten en hangmatten. Resten van voorwerpen van steen, schelp en aardewerk zijn nog door de archeologen gevonden.
2. De tijd, waarover we geen geschreven berichten hebben, noemen we de prehistorie. De Pre-ceramische Periode en de Ceramische Periode horen bij de prehistorie van Aruba.
3. De Caquetio's waren landbouwers of boeren, die bij een rooi of bij een samenvloeiing van rooien gingen wonen. Ze konden:
  - zaaien en oogsten
  - potten bakken
  - met pijl en boog schieten
  - vissen
  - hamaca's weven
  - hutten bouwen

Ze verbouwden vooral yuca, maïs en pompoen en bewaarden hun voorraad in grote potten. Hun belangrijkste voedsel was: vis, schaal- en schelpdieren. Verder aten ze ook het vlees van een leguaan, konijn, vogel en zeeschildpad. Hun maaltijden waren erg afwisselend: ze aten b.v. gestoofd of gebakken of geroosterde vis of vlees of schelpdieren met calbaszaden, agavebladeren of bringamosastengels en cassave-koeken.

4. Deze periode, waarin de nieuwe bewoners potten van klei bakten, wordt de Ceramische Periode genoemd.
5. De Caquetio's leefden volgens een bepaalde orde en regelmaat. Ze hielden hun lichaam schoon door na de dagelijkse maaltijd te baden in zee of in een rooi. Ze hadden geen toilet en maakten een kuil, die ze later dichtgooiden. Ze gingen meestal, behalve bij feesten, vroeg slapen.

Blok 4 De behuizing van de Caquetio's

In dit blok staat de behuizing van de Caquetio's centraal. De leerlingen zullen ervaren en inzien, dat de behuizing van de ceramische mensen al ver was ontwikkeld. Bij de behandeling van de behuizing wordt ook gekeken naar de leefwijze van de Caquetio's. In dit blok worden verschillende woningen met elkaar vergeleken en de functie ervan omschreven. We proberen de leerlingen inzicht te geven in de relatie wonen en leefwijze.

OPBOUW BLOK 4

Het blok kan worden verdeeld in verschillende onderdelen. We laten aan u de keuze om zelf te bepalen in welke volgorde de onderdelen worden doorlopen. Er wordt bij dit blok een suggestie gegeven voor een aandachtstrichter. De aandachtstrichter kan vooraf gaan aan het verhaal of een ander onderdeel. Elk onderdeel kan een les beslaan maar in een les kunnen ook meerdere onderdelen worden gecombineerd. U kunt ervoor kiezen om de aandachtstrichter en het verhaal in een les te behandelen en in de volgende lessen laat u de leerlingen de twee informatieve delen doornemen. Het doornemen van de informatieve delen kan klassikaal waarbij u gebruik maakt van directe instructie. Er kan ook gebruik worden gemaakt van peer-teaching of een combinatie van peer-teaching en directe instructie. Bij het onderdeel 'beschrijving van de les' worden hiervoor suggesties gegeven.

Titel	Onderdeel	Functie
Hoe bouw je een huis?	aandachtstrichter	voorkennis stimuleren en inl. introduceren in het blok
Huisje, boompje, akkertje	verhaal	identificeren met bewoners van toen
De huizen van de Caquetio's	informatieve deel	informatie verschaffen
Een heel dorp vol	informatieve deel	informatie verschaffen

Aandachtstrichter: Hoe bouw je een huis?

Als aandachtstrichter kunt u met de leerlingen een klassengesprek voeren over huizen bouwen. Hierbij kunt u weer gebruik maken van een schema.

NU	VROEGER
Hierin geven de leerlingen aan wat men tegenwoordig nodig heeft om een huis te bouwen.	Hierin brainstormen de leerlingen over hoe ze denken dat vroeger een huis werd gebouwd.

U kunt bij deze aandachtstrichter ook vragen aan de leerlingen van welk gereedschap uit het vorige blok de bewoners gebruik maakten om een huis te bouwen. Geef ook aan waar dit blok over zal gaan en waarom het belangrijk is, dat de leerlingen leren over de behuizing van de Caquetio's.

Huisje, boompje, akkertje

INLEIDING

Elk blok in dit deel van de methode, opent met een fictief introductieverhaal. In de verhalen wordt een directe relatie gelegd met het erop volgende informatieve gedeelte. Het verhaal speelt zich af in de bij het blok behorende historische periode. Bij de verhalen is geprobeerd de tijdssfeer van de periode weer te geven. Via de verhalen krijgen de kinderen de gelegenheid zich te identificeren met een of meer van de hoofdpersonen.

Met de introductieverhalen kunt u op verschillende manieren omgaan. Bij het onderdeel 'beschrijving van de les' worden enige suggesties gegeven.

BESCHRIJVING VAN DE LES

"Huisje, boompje, akkertje", i.p.v. huisje, boompje, beestje, wat algemeen bekend is. Het accent valt nu op "huisje" en "akkertje": om aan te duiden, dat de Caquetio's een vaste woonplaats hadden en o.a. van de opbrengst van hun akkertje leefden.

Het blok opent met een illustratie, die past bij de inhoud van het verhaal. De tekening kan de leerlingen stimuleren om er iets over te vertellen. U kunt de leerlingen door een vraag-en-antwoord-spel laten ontdekken wat de illustratie te bieden hebben. Na het klassengesprek volgt het lezen of vertellen van het verhaal 'huisje, boompje, akkertje'. Het verhaal gaat over het bouwen van een woning. In het verhaal komt duidelijk naar voren, dat het in die tijd niet eenvoudig was een huis te bouwen. Alles moest met menselijke kracht gebeuren en er werden producten uit de natuur gebruikt. In het verhaal wordt ook duidelijk aangehaald, dat een huis bouwen een activiteit was, waar iedereen aan meehielp. Men hielp elkaar, want men had elkaar nodig. Men was meer mens-tot-mens gericht. Tegenwoordig is de mentaliteit jammer genoeg vaak: ieder voor zich en God voor ons allen m.a.w. als je genoeg geld hebt, heb je niemand meer nodig. Het is belangrijk, dat de leerlingen begrijpen, dat mensen, hoe dan ook, elkaar nodig zullen hebben. Niet alles kun je met geld of materie kopen. Normen en waarden zullen eeuwig bestaan. In het gesprek over het verhaal kunt u dit duidelijk naar voren laten komen. Probeer hierbij te achterhalen wat leerlingen zelf verstaan onder waarden en normen.

Bij het verhaal kunt u kiezen voor verschillende werkvormen. Bijvoorbeeld:

- u vertelt het verhaal;
- klassikaal lezen en beleven;

- kringlezen;
- voordrachtlezen;
- stillezen of voorlezen

Na het verhaal kunt u de leerlingen het verhaal laten navertellen aan de hand van de illustraties.

Bij het verwerken van de verschillende verhalen kunt u kiezen uit een veelheid van mogelijkheden. Hieronder wordt een aantal suggesties gegeven.

1. Tekenen:

- tekeningen bij het verhaal maken;
- detail uit het verhaal vergroten;
- een stripverhaal laten maken;
- het verhaal in vier tekeningen maken.

2. Dramatiseren:

- een bepaald fragment van het verhaal naspelen;
- dialogen uit het verhaal naspelen;
- de belangrijkste gebeurtenissen uitbeelden;
- navertellen.

De huizen van de Caquetio's

Doelstellingen

- De leerlingen kunnen een aantal werktuigen benoemen uit de Ceramische Periode en benoemen welke hiervan gebruikt worden bij de huizenbouw.
- De leerlingen kunnen drie vaste plekken aangeven waar de Caquetio's voornamelijk woonden.
- De leerlingen kunnen drie plaatsen aangeven waar restanten zijn gevonden uit de Ceramische Periode en vijf soorten resten aangeven.
- De leerlingen kunnen uitleg geven bij de plattegrond van het huis in Ser'i Noka.
- De leerlingen verklaren de verschillende plattegronden van de bewoning te Tanki Flip.

Kernbegrippen

- landbouwer
- plattegrond
- paalgaten

Subbegrippen

- nomaden
- gereedschap

Aanbeveling bij de les

- Een leuke handvaardigheidsles bij dit blok is het maken van hutten. Hiervoor kan klei als ondergrond worden gebruikt, kleine stokjes als palen en cocosbladen als stroken, die gevlochten kunnen worden tussen de stokjes.

BESCHRIJVING VAN DE LES

De leestekst in het leerlingenboek handelt over:

- plaatsen, waar Caquetio's hebben gewoond;
- woningen van de Caquetio's;
- de bouw van woningen van de Caquetio's.

Alhoewel deze leestekst geheel zelfstandig door de leerlingen kan worden verwerkt, raden wij aan de les te beginnen met een introductie. Daarin plaatst u de lesinformatie in een groter verband. Natuurlijk kunt u beginnen met het teruggrijpen naar het verhaal of de

aandachtrichter. Hierna kunt u een kort gesprek voeren over wonen, waarbij het accent ligt op beschutting-bescherming. U kunt daarbij ingaan op de relatie wonen en de leefwijze van mensen nu. Een aantal vragen daarbij:

- Welke soorten huizen zie je op Aruba?
- Waarvan zijn de meeste huizen gemaakt?
- Grote, dure huizen en kleine, goedkope huizen. Wie wonen daar?

Na de introductie kunt u samen met de leerlingen de leestekst doornemen, de leerlingen de leestekst zelfstandig laten doorwerken of in tweetallen. U kunt hierbij gebruik maken van verschillende vragen:

1. Waar woonden de Caquetio's?
Noem plaatsen waar resten van huizen zijn gevonden?
2. Geef uitleg bij afbeelding
Wat had Sint Eustatius wel en Ser'i Noka niet?
Geef een omschrijving van een huis van vroeger.

Tot slot maken de leerlingen (een deel van) de vragen en opdrachten als verwerking.

Achtergrondinformatie

Bij de opgravingen van Ser'i Noka en Tanki Flip zijn resten van bewoning b.v. de gereedschappen, de potscherven en de botons (platte schelpkralen) gevonden. Deze waren erg belangrijk bij de analyse van de leefwijze van deze mensen. Het huis van Ser'i Noka en het Indiaanse dorp Tanki Flip waren belangwekkende vondsten voor de archeoloog en zijn team, maar ook voor Aruba. Nu kon men via de plattegronden te weten komen hoe de constructie van de huizen geschiedde en hoe een dorp was opgebouwd. Men kon vergelijkingen maken met huizen uit andere Caribische eilanden. Interessant was het om te zien, dat er verschillende soorten huizen en hutjes waren, die een goede fundering hadden. Bij Tanki Flip heeft men een gebied onderzocht van een aangesloten oppervlakte van ca 2400 m² (ca 50 × 50 m). In het gebied heeft de archeoloog ongeveer 1850 verkleuringen gevonden waarvan het merendeel paalgaten waren. Het dorp is omheind door palen; dit is een verrassend ongewoon aspect van dit dorp. Meestal zijn (hedendaagse) Indianendorpen niet omheind als beveiliging. Beveiliging is de meest voor de hand liggende interpretatie van de palenrij.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN BLOK 4: LESDEEL 1

- A. a. De eerste bewoners hadden géén vaste woonplekken; ze verbleven één of twee weken waar er voedsel en drinkwater was. Ze leefden als nomaden.
- b. De Caquetio's woonden
- bij de zee, waar rooien uitkomen
  - bij een rooi
  - bij een samenvloeiing van rooien
- c. Savaneta
Sta. Cruz
Tanki Flip
Tanki Leendert
Parkietenbosch
- A2 a. De plattegrond van een huis uit de Ceramische Periode.
kopbl 4.1 - een Noordkant en een Zuidkant
- 21 paalgaten
  - de haarden
  - graven

A3

een ceramische hut	een stenen woonhuis
-palen of boomstammen	-zand, cement, water
-gevlochten takken	-kiezels, stenen, beton, ijzer
-mengsel van kalk, klei en stro	-houten balken
-horizontale stokken	-asbest of zink
-bundels stro	-tegels
-takken met bladeren	-koperen buizen (waterleiding)
	-plastic buizen (stroomleiding)

A4 Eigen inbreng

B1 betondraaijer, cementschoffel, spijkers, hamer, nijptang, (elektrische)

schroevendraaier, schep, meetlint, draad enz.

- B2 Pre-ceramische mensen bleven erg kort op dezelfde plaats wonen. Ze trokken snel verder om voedsel te vinden. Ceramische mensen bleven langer op dezelfde plaats. Daarom moesten ze hun huizen sterker bouwen.

Evaluatie

U kunt hierbij samen met de leerlingen de opdrachten en de vragen doornemen. Wanneer u tijdens de les nog geen gebruik hebt gemaakt van de geschiedeniswoordenlijst, dan kunt u dat nu doen. Let erop, dat de leerlingen eerst voor zichzelf noteren wat ze onder een woord verstaan. Tot slot vraagt u de leerlingen, wat ze van deze les hebben geleerd en laat ze hierover een korte samenvatting schrijven.

SAMENVATTING

1. Op Aruba zijn verschillende dorpjes gevonden waar ceramische mensen vroeger hebben gewoond. Er zijn opgravingen verricht te Ser'i Noka en Tanki Flip. Door deze opgravingen is men heel veel te weten gekomen over hoe die mensen vroeger woonden.
2. De Caquetio's bouwden hun huizen:
  - bij de zee, waar rooien uitkomen
  - bij een rooi
  - waar rooien samenkomen

De meeste huizen hadden een ronde of ovale vorm. Er waren veel palen nodig. De paalgaten werden eerst in de diorietbodem uitgegraven. Daarin kwamen de palen stevig te staan. De wand van gevlochten takken tussen de palen werd met een mengsel van calichi, klei en stro dichtgemaakt. Een platdak of puntdak werd gemaakt aan horizontale palen. De kookhutten waren kleiner dan de huizen en ovaal van vorm.

Een dorp vol

Doelstellingen

- De leerlingen kunnen benoemen wat voor soorten hutten en afvalkuilen er waren en aangeven waarvoor ze dienden.
- De leerlingen kunnen een tekening maken van een ceramisch dorpje en hierbij uitleg geven.
- De leerlingen kunnen in eigen woorden vertellen wat er allemaal bij komt kijken wanneer ceramische mensen een huis gingen bouwen.

Kernbegrippen

- kookhut
- afvalkuil
- haarden
- nederzetting

Subbegrippen

- vriendendienst
- maloca
- poblado

BESCHRIJVING VAN DE LES

Deze les bouwt voort op het vorige blok. U kunt het blok beginnen door de belangrijkste aspecten van het vorige blok door de leerlingen te laten herhalen. Hierna kunt u de leerlingen door middel van vragen stil laten staan om zich af te vragen wat voor voorzieningen de mensen vroeger hadden. Een aantal vragen hiervoor is:

- Waar kookten de ceramische mensen en hoe?
- Hadden de ceramische mensen ook een toilet?
- Als je een pot van klei wilt bakken, moet de oven 600 graden warm zijn. Hoe denk je, dat de ceramische mensen hun potten bakten?

Na deze introductie leest u samen met de leerlingen de bijbehorende tekst. Hierbij kunt u vooraf aan elk deel een aantal vragen stellen.

- 4.3 Waar diende een kookhut voor?
- 4.4 Omschrijf een afvalkuil?
- 4.5 Waarvoor dienden haarden?

4.6 Maak een plattegrond van een dorp in de Ceramische Periode?

Waarom kon een dorp ook wel op een mierenest hebben geleken?

Laat de leerlingen ook in eigen woorden omschrijvingen geven van de belangrijkste begrippen in deze les. En laat ze de goede omschrijvingen noteren in de geschiedeniswoordenlijst.

Na het lezen van de leestekst en het bespreken van de vragen kunnen de leerlingen de vragen en opdrachten gaan maken. Vertel de leerlingen duidelijk, wat ze moeten doen en wat er aan het einde van de les van hun verwacht wordt.

Achtergrond informatie

Bij de opgravingen van Tanki Flip en Ser'i Noka heeft men veel ontdekt over de leefwijze van de Caquetio's. De afvalkuilen toonden interessante informatie over de voedingsgewoonten en de leefwijze van deze mensen. De haarden gaven ook zekere gegevens b.v. over het bakken van aardewerk. Maar niet alle geheimen zijn prijsgegeven: b.v. wat waren de functies van al die haarden in de buurt van grafgroepen? Hierover blijft men aan het gissen ... tot er weer nieuwe ontdekkingen worden gedaan.

Grootouders, ouders hadden veel te zeggen over de huwelijksplannen en behuizing van het jonge paar. Het gebeurde vaak, dat een ouder echtpaar besloot om een groot huis te bouwen samen met vrienden, familieleden of jonge echtparen om later samen te gaan wonen. Een soort commune dus. In de zestiger jaren bestond ook zo iets in Noord-Amerika en Europa, maar enigszins anders van opzet natuurlijk.

Hoe zag zo'n nederzetting eruit? Hoe waren de huizen opgesteld? Waarschijnlijk rond een pleintje waar de belangrijkste activiteiten plaats vonden.

Waarschijnlijk leefde men veel meer buiten, als wij nu: b.v. koken, pottenbakken, weven enz. deed men buiten zijn woning.

Wat doen wij zoal buiten onze woning, in de tuin b.v.? Wij zitten soms buiten in de schaduw van een boom of parasol en picknicken met onze kinderen, familieleden of vrienden. Soms maken wij het eten buiten klaar: we barbecuen en genieten van het geroosterde, soms aangebrande voedsel. Soms gaan we een dag naar het strand en barbecuen daar of picknicken en vermaken ons met zwemmen of andere watersporten.

De laatste jaren is er een tendens om tijdens de Goede Week langs het strand te gaan kamperen. Dan leeft men voor een korte periode helemaal buitenshuis: de tent of de trailer is er alleen maar om in te slapen. De jeugdgroepen organiseren vaak ook een paar

kampdagen. Dit buitenleven gebeurt als ontspanning en niet als dagelijks leefpatroon. Het is belangrijk, dat de leerlingen ervaren, dat de kinderen een wezenlijke rol speelden in het dagelijks leven in de strijd om het bestaan. Die kinderen gingen niet naar school, maar leerden wel veel. Hun leren was meer op de praktijk van het dagelijks leven gericht.

Evaluatie

Als afsluiting van het blok kunt u de leerlingen vragen naar de belangrijkste aspecten die er in het blok behandeld zijn. U kunt dit klassikaal doen, maar een leerzame werkvorm is hierbij denken-delen-uitwisselen. Waarbij een soort samenvatting van de leerlingen in de werkmap wordt gemaakt.

Wat hebben de leerlingen geleerd?

U kunt het blok afsluiten door de leerlingen een toets te laten maken. U kunt hiervoor de vragen zelf bedenken maar het is ook goed om de leerlingen zelf vragen te laten maken. Het is voor hun een oefening, maar ze zijn hierdoor ook intensief met de tekst bezig, waardoor het leerresultaat wordt verhoogd. Probeer de leerlingen hierbij te stimuleren om vragen te verzinnen die niet in de tekst te vinden zijn. Het is juist goed om ook productieve vragen te maken.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN BLOK 4: LESDEEL 2

- A1
- a. Kookhutten: een ovale vorm.
  - b. De middellijn was 3 of 4 m.
  - c. Er waren slaap- en kookhutten.
- A2
- a. Om hun aardewerk potten, schalen, kommen en bakjes te bakken.
  - b. Een gasoven en/of een elektrische oven (magnetron).
  - c. Om ons vlees of onze vis te braden of om brood of taart te bakken.

- A3 a. Hier vindt hij de overblijfselen van de gebruikte voorwerpen en van voedsel.
b. Potscherven, botjes, koraalsteen, schelpen, houtskool en as.
c. Een vuilnisdrum.
d. Eigen inbreng.
- A4 a. Ze woonden waarschijnlijk in familiegroepen.
b. Een uitgebreide familie: grootouders, ouders, kinderen en soms vrienden bij elkaar onder één dak.
c. Eigen inbreng.
- A5 a. Ceremonies, feesten, ruilhandel en balspelen.
b. Het koken, bakken van potten en het weven van hangmatten gebeurden buiten de woning.
c. Barbecuen, feesten, picknicken en sporten.
- B1 -afvalkuil
-haard
-hangmat
-pot
-hut
- B2 kinderen - kring
- B3 Materialen om een huis te bouwen
- B1 Tent, wigwam, iglo, koenoekoehuis, landhuis, herenhuis, villa, flat, bungalow, woonbus, trailerhuis, woonboot en een woonwagen.
- B5 Eigen inbreng

SAMENVATTING

3. In de afvalkuilen zijn: potscherven, botjes, koraalstenen, schelpen, veel as en houtskool gevonden. In de haarden werden aardewerk potten en kommen gebakken.
4. Een huis werd samen met vrienden en familieleden gebouwd. De woningen stonden waarschijnlijk in familiegroepen bij elkaar. In zo'n dorpje woonden ongeveer 60 mensen. Om het pleintje in het dorpje had je de huizen van de Datihao, de Boratio, de familie- en de vriendengroepen en ook de kookhutten. Op dit plein werden alle ceremonies, feesten, balspelen en ruilhandel gehouden.
5. Op het Vasteland waren er grote dorpshuizen, die maloca's werden genoemd. Verschillende maloca's bij elkaar vormden samen een poblado of dorp.

Blok 5 De keramiek van de Caquetio's

In dit blok staat het aardewerk centraal. Het keramiek van de Caquetio's is een herkenning van de Ceramische Periode. De leerlingen zullen ervaren en inzien wat voor rol de keramiek in de Ceramische Periode had. We bespreken tevens waarvoor ceramische potten allemaal voor werden gebruikt. Hierdoor zullen de kinderen nog meer inzicht krijgen in de leefwijze van de Caquetio's. We laten de leerlingen ook zien hoe in die tijd de potten werden gemaakt en wat ze gebruikten om te voorkomen dat de potten bij het bakken zouden barsten.

OPBOUW BLOK 5

Blok 5 is een kort blok waarbij maar een informatief gedeelte wordt gegeven maar u kunt ervoor kiezen om dit gedeelte op te splitsen. Het blok heeft een aandachtstrichter en een verhaal, waarbij we aan u de keuze laten wanneer deze worden behandeld. Het informatieve gedeelte kan ook worden opgesplitst, waardoor de leerlingen door peer-teaching de stukken zelfstandig kunnen doornemen.

Titel	Onderdeel	Functie
Puzzelen met scherven	aandachtrichter	voorkennis stimuleren en lln. introduceren in het blok
De lang verwachte regenbui	verhaal	identificeren met kinderen van toen
Potten en schalen in overvloed	informatieve deel	informatie verschaffen

Aandachtrichter: puzzelen met scherven

Als aandachtstrichter zou u een bord of een kommetje, dat in stukken is gevallen, weer in elkaar kunnen puzzelen. U kunt de leerlingen ook tekeningen geven, die kapot zijn gescheurd of geknipt en die ze in elkaar moeten puzzelen. Na het puzzelen kunt u met de leerlingen een gesprek houden over de scherven, die archeologen bij opgravingen hebben gevonden. Motiveer de leerlingen om zelf te achterhalen, waar die scherven van waren en waar de voorwerpen allemaal voor werden gebruikt. Laat bij dit gesprek ook de belangrijkste aspecten uit het vorige blok aan de orde komen.

De langverwachte regenbui

INLEIDING

Elk blok in deze methode opent met een introductieverhaal. In de verhalen wordt een directe relatie gelegd met het erop volgende informatieve gedeelte. Zo speelt het verhaal zich af in de bij het blok behorende historische periode. Er is nadrukkelijk geprobeerd de tijdssfeer ervan te treffen en er komen nadrukkelijk facetten uit het informatieve gedeelte reeds 'spelenderwijs' voor in de verhalen. Door de verhalen krijgen de leerlingen de gelegenheid zich te identificeren met een of meer hoofdpersonen uit het verhaal.

Met deze introductieverhalen kunt u op verschillende manieren omgaan, hiervoor worden suggesties gegeven bij het onderdeel 'beschrijving van de les'.

BESCHRIJVING VAN DE LES

Het blok begint met een korte inleiding, wat voor een schakel zorgt tussen blok 4 en blok 5. De huizen van omstreeks 1000 na Christus hadden een haard en een afvalkuil, die interessante en belangrijke gegevens bevatten voor de archeoloog. Immers aan de hand van deze gegevens kon hij de gewoonten, tradities en leefwijze van de betreffende bewoners nagaan. Voor wat onze leefwijze betreft: ál ons afval gaat met vuilnistrucks mee naar de grote afvalhoop in Parkietenbosch waar het verbrand wordt ..... Over 1000 jaar vind je ... Gelukkig beschikken wij over geschiedschrijvers ....

Het blok opent met een illustratie, die past bij de inhoud van het verhaal. De tekening kan de leerlingen stimuleren om er iets over te vertellen. U kunt door een vraag-en-antwoord-spel laten ontdekken, wat de illustratie te bieden heeft. Bij dit spel kunt u gebruik maken van verschillende vragen. Vragen die de leerlingen direct confronteren met de illustraties, zoals: Wat is er uitgebeeld? Welke mensen, voorwerpen en landschap? Maar ook vragen, die de leerlingen aanzetten tot denkrelaties zoals: Wat gebeurt er in de tekening? Geef een titel aan de tekening? Na het klassengesprek volgt het vertellen of lezen van het verhaal "de langverwachte regenbui". In dit verzonden verhaal krijgen de kinderen een beeld over de importantie van regen voor de Caquetio's en het aardewerk. "De langverwachte regenbui" is een humoristisch verhaal met een lach en een traan. Hoe kostbaar water was, beseften deze mensen wel. Wellicht waren ze er zuiniger op dan wij nu zijn. Wij kennen zoveel gemakken b.v. stromend

water, misschien ook de luxe van warm en koud stromend water en tóch, beseffen we het wel genoeg ....., dat wij op een eilandje wonen, (zonder rivieren) dat soms lange, droge perioden kent? Misschien is er hier een klein plaatsje om onze leerlingen te wijzen op het belang van ons kostbaar water. Hierop kan een kort gesprek volgen over zuinig omgaan met water.

Er zijn verschillende werkvormen om het verhaal aan te bieden. Hier volgt een aantal voorbeelden:

- u vertelt het verhaal
- klassikaal lezen en beleven
- kringlezen
- voordrachtlezen
- stillezen of voorlezen

Na het verhaal kunt u de leerlingen het verhaal laten navertellen aan de hand van de illustraties. Bij het verwerken van de verschillende verhalen kunt u kiezen uit een veelheid van mogelijkheden. Hieronder wordt een aantal suggesties gegeven.

1. Tekenen:

- tekeningen bij het verhaal maken;
- detail uit het verhaal vergroten;
- figuren tekenen, waarmee de potten werden versierd.

2. Dramatiseren:

- een bepaald fragment van het verhaal naspelen;
- dialogen uit het verhaal naspelen;
- de belangrijkste gebeurtenissen uitbeelden;
- navertellen.

Potten en schalen in overvloed

Doelstellingen

- De leerlingen kunnen de verschillende vondsten van de archeologen registreren en aanvaarden het bakken van potten als een belangrijke ontwikkeling in het leven van de Caquetio's.
- De leerlingen kunnen aangeven wat de archeologen door het aardewerk van de Caquetio's allemaal hebben ontdekt.
- De leerlingen onderscheiden keramiek van aardewerk en zijn zich bewust van het belang van een goede baktechniek.

Kernbegrippen

- keramiek
- scherven
- verschralen
- aardewerk

Subbegrippen

- Dabajurotechniek
- versiering

Aanbevelingen bij de les

- Als handvaardigheidsles kunt u de leerlingen ook potten en schalen laten maken. Laat ze hierbij de techniek toepassen waarbij slangetjes klei op elkaar worden gedrukt en mooi worden aangesmeerd.
- Rollenspel. De leerlingen hebben nu verschillende mensen leren kennen uit de Ceramische maar ook Pre-ceramische Tijd. Het is nu leuk om de leerlingen alleen of in tweetallen bepaalde beroepen of situaties te laten uitbeelden. De andere leerlingen moeten dit dan raden. U kunt hierbij gebruik maken van kaartjes.
- Laat de leerlingen ook zelfgevonden voorwerpen mee naar school nemen en maak hiervan een kleine tentoonstelling. De voorwerpen kunnen onderdelen zijn van gebruiksvoorwerpen uit deze tijd.

BESCHRIJVING VAN DE LES

Het is heel goed bij deze les de leerlingen zelf de tekst te laten lezen. U geeft soms aanvullende uitleg en informatie en de leerlingen maken zelf de vragen en opdrachten.

De leerlingen lezen na een korte introductie alinea 5.1. Eventueel geeft u een aanvullende uitleg, wanneer dit nodig mocht te zijn. Hierna kunnen de leerlingen de vragen 1, 2 en 3 maken. U bespreekt de vragen met de leerlingen kort waarna de leerlingen zelfstandig of in tweetallen de rest van de tekst en de vragen kunnen doornemen.

U kunt de leerlingen ook in tweetallen laten werken, waarbij elke leerling een deel van de tekst krijgt en moet doornemen. Het is belangrijk, dat de leerlingen hierbij de belangrijkste begrippen noteren en er een beschrijving bij geven zodat deze in de geschiedeniswoordenlijst kunnen worden opgenomen. De tekst kan worden opgesplitst in: 5.1-5.2 en 5.3-5.4 en 5.5. Nadat de leerlingen de tekst zelfstandig hebben doorlopen, vertellen ze elkaar wat ze hebben gelezen. Hierbij kunnen ze elkaar ook vragen stellen. Tot slot kunnen de leerlingen in tweetallen de vragen en opdrachten maken.

Evaluatie

U kunt de vragen en opdrachten kort met de leerlingen bespreken. Probeer hierbij zoveel mogelijk leerlingen te betrekken.

Laat de leerlingen hierna een korte samenvatting maken van de informatie, die ze in dit blok hebben gehad. Ze mogen hierbij gebruik maken van hun geschiedeniswoordenlijst. Wanneer ze de samenvattingen hebben gemaakt, bespreekt u deze met de leerlingen. Maak een algemene samenvatting op het bord en vergelijk deze hierna met het boek.

Wat hebben de leerlingen geleerd?

Om te zien wat de leerlingen van het blok hebben geleerd kunt u een korte toets geven. Vertel aan het einde van het blok, dat u over een week gaat kijken, wat de leerlingen van het blok hebben geleerd. Ze kunnen dit voorbereiden door de samenvattingen door te nemen en door er met elkaar erover te praten. Probeer bij de vragen voor de toets ook vragen te stellen, die tijdens de afsluiting van het blok aan de orde zijn gekomen. En laat ook leerlingen aan elkaar vragen stellen. Probeer bij de beoordeling van het werk ook rekening te houden met wat de leerlingen als bijdragen hebben geleverd in de groep.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN BLOK 5

A1 a. Want uit deze periode werd er aardewerk gevonden.

b. De Pre-ceramische Periode.

c. ± 1000 na Chr. tot ± 1500 na Chr.

A2 a. Het maken van aardewerk onder zeer hoge temperatuur (info.: $\pm 600^{\circ}\text{C}$).

b. Van natte, zachte klei zonder steentjes erin; misschien werd een houten spateltje gebruikt om te versieren. Het werd wel verschaald tegen barsten en breken.

c. De meeste ovens gaan tot $\pm 500^{\circ}\text{C}$.

A3 - dikke scherven: - dunne scherven:

niet versierd

wel versierd

grof en brokkelig

glad gemaakt

ongeverfd

met verffiguren

van voorraadpotten

van sierpotten

A4 a. Ze bakten hun aardewerk.

b. Het toevoegen van gruis en stro.

c. Ze vonden afdrukken van maïskorrels in het aardewerk.

A5 kopbl. 5.1

Bekijk de tekening en maak de opdracht.

B1 a. In de graven.

b. Want hier kon niemand eraan komen.

c. Misschien als : - cadeau

- als dierbaar gebruiksvoorwerp

info: (b.v. de casuela en kookpot) of

- met voedsel erin voor onderweg ....

d. Eigen inbreng.

e. ja, soms : - brieven, foto's, sieraden

B2. Eigen inbreng

SAMENVATTING

1. Aardewerk is een voorwerp van natte, zachte klei gemaakt. Het bakken van aardewerk onder een zeer hoge temperatuur noemen we keramiek. De Caquetio's bewaarden hun water- en voedselvoorraad in grote keramiek potten. Het koken deden ze in kleinere kookpotten. Brood werd op bakplaten gebakken. Verder hadden ze ook sierpotten en -schalen voor hun ceremonies. Voor een bijzondere begrafenis werd een grote, speciale pot als urn gebruikt om iemand in te begraven. Kleinere, gave potten vond men in de gewone graven als bijgiften.
2. Verschralen is het toevoegen van gruis en stro aan de klei, zodat het aardewerk bij het bakken niet zou barsten of breken. Voorraadpotten hadden een dikke wand; ze waren grof en hadden geen versiering. Sierpotten en -schalen hadden een dunne wand; ze waren glad gepolijst en ze waren vaak versierd met figuren of beschilderd.
3. De potversieringen bestonden uit pootjes, tuitjes, dierenkopjes of mensengezichten van klei. Ook werden met heel dunne takjes kromme en rechte lijnen op de potten geschilderd. De kleuren verf, die gebruikt werden, waren donkerrood of bruin.

Blok 6 De begrafenisceremonie

In dit blok staan de begrafenissen van de ceramische mensen centraal. Mensen werden in die tijd vaak in aardewerk potten begraven waardoor er een goede relatie is met blok 4. Bij de ceramische mensen hadden ze vele verschillende soorten begrafenissen; deze kunnen tot een goed klassengesprek leiden. Een goede suggestie bij dit blok is om met de leerlingen te filosoferen over “leven en dood”.

In het blok wordt allereerst aandacht geschonken aan verschillende begravingen. In het tweede deel gaat het voornamelijk over haarden en verschillen van status binnen de groep.

OPBOUW BLOK 6

Blok 6 is een kort blok, waarbij maar een informatief gedeelte wordt gegeven maar u kunt ervoor kiezen om dit gedeelte op te splitsen. Het blok heeft een aandachtstrichter en een verhaal, waarbij we aan u de keuze laten wanneer deze worden behandeld. Het informatieve gedeelte kan ook worden opgesplitst waardoor de leerlingen door peer-teaching de stukken zelfstandig kunnen doornemen.

Titel	Onderdeel	Functie
Begrafenis in de Pre-ceramische Periode	aandachtrichter	voorkennis stimuleren en lln. introduceren in het blok
Urataka opnieuw begraven	verhaal	identificeren met kinderen van toen
De begrafenis bij de Caquetio's	informatieve deel	informatie verschaffen

Aandachtrichter: Begrafenis in de Pre-ceramische Periode

Als aandachtstrichter kunt u bij deze les de begrafenis uit de Pre-ceramische Tijd gebruiken. Schrijf op het bord met grote letters pre-ceramische begrafenis. Laat de kinderen zoveel mogelijk woorden opschrijven, die ze nog weten over de pre-ceramische begrafenis. U kunt hierbij gebruik maken van de werkvorm denken - delen - uitwisselen. Hierbij schrijven de leerlingen eerst voor zichzelf de woorden op. Hierna worden deze besproken in tweetallen en tot slot worden ze klassikaal behandeld. Na deze introductie kunt u de leerlingen vragen hoe

ze denken, dat de ceramische begrafenis verliep. U kunt hierbij ook de belangrijkste aspecten van het vorige blok door de leerlingen laten aanhalen, omdat deze de urnen behandelde, die de ceramische mensen gebruikten om mensen in te begraven.

Urataka opnieuw begraven

INLEIDING

Elk blok in deze methode opent met een introductieverhaal. In de verhalen wordt een directe relatie gelegd met het erop volgende informatieve gedeelte. Zo speelt het verhaal zich af in de bij het blok behorende historische periode. Er is nadrukkelijk geprobeerd de tijdsfeer ervan te treffen en er komen facetten uit het informatieve gedeelte reeds 'spelenderwijs' voor in de verhalen. Door de verhalen krijgen de leerlingen de gelegenheid zich te identificeren met een of meer hoofdpersonen uit het verhaal.

Met deze introductieverhalen kunt u op verschillende manieren omgaan; hiervoor worden suggesties gegeven bij het onderdeel 'beschrijving van de les'.

BESCHRIJVING VAN DE LES

Het blok opent met een illustratie, die past bij de inhoud van het verhaal. De tekening kan de leerlingen stimuleren om er iets over te vertellen. U kunt door een vraag-en-antwoord-spel laten ontdekken wat de illustratie te bieden heeft. Bij dit spel kunt u gebruik maken van verschillende vragen. Vragen die de leerlingen direct confronteren met de illustraties, zoals: Wat is er uitgebeeld? Welke mensen, voorwerpen en landschap? Maar ook vragen, die de leerlingen aanzetten tot denkrelaties zoals: Wat gebeurt er in de tekening? Geef een titel aan de tekening? Voordat u het verhaal "Urataka opnieuw begraven" behandelt, kunt u de leerlingen vragen wat het betekent om 'opnieuw te worden begraven'. In dit verzonnen verhaal krijgen de leerlingen een beeld over de begrafenissen bij de ceramische mensen. Het verhaal heeft een speciaal karakter omdat een eenvoudig persoon werd herbegraven. Deze was waarschijnlijk niet meteen zo belangrijk, want hij werd in de grond begraven. Hij was misschien niet alleen de oudste man van het dorp geweest, maar hoogst waarschijnlijk was hij ook een zeer geliefde vader en grootvader. Daardoor werd hij alsnog in een urn begraven, nadat de zachte delen van het lijk vergaan waren. De ceremonie heeft ook het karakter van onze "laba man" na een begrafenis. De begrafenisgangers gingen weliswaar niet naar een bar of restaurant, maar de "jupo" stond al klaar! Voor de kinderen was er waarschijnlijk iets anders te drinken. Vooraf aan het verhaal kunt u de leerlingen een aantal vragen geven, waardoor de leerlingen gericht naar het verhaal zullen luisteren. De vragen kunnen zijn:

- Wat gebeurt er tijdens een begrafenis?

- Waarom werden de botten opgegraven?
- Wat is een urn?
- Lijkt de begrafenis op die van nu?

Er zijn verschillende werkvormen om het verhaal aan te bieden. Hier volgt een aantal voorbeelden:

- u vertelt het verhaal
- klassikaal lezen en beleven
- kringlezen
- voordrachtlezen
- stillezen of voorlezen

Na het verhaal kunt u de leerlingen het verhaal laten navertellen aan de hand van de illustraties. Bij het verwerken van de verschillende verhalen kunt u kiezen uit een veelheid van mogelijkheden. Hieronder wordt een aantal suggesties gegeven.

1. Tekenen:

- tekeningen bij het verhaal maken;
- detail uit het verhaal vergroten;
- figuren tekenen waarmee de potten werden versierd.

2. Dramatiseren:

- een bepaald fragment van het verhaal naspelen;
- dialogen uit het verhaal naspelen;
- de belangrijkste gebeurtenissen uitbeelden;
- navertellen.

Zo werd men begraven

Doelstellingen

- De leerlingen kunnen vondsten van begrafenissen waarderen en staan open voor de uitleg en het belang ervan.
- De leerlingen kunnen verschillende wijzen van begraven omschrijven.
- De leerlingen kunnen een verklaring geven van de bijgiften in een graf.
- De leerlingen vergelijken de verschillende manieren van begraven met elkaar en onderschrijven de sociale verschillen, die er toen al waren.
- De leerlingen kunnen de functie van de haarden beoordelen.
- De leerlingen hebben waardering voor de begrafenis van de ceramische mensen en zien in wat voor een belangrijke plaats deze innam.

Kernbegrippen

- lijkbegrafenis
- urnbegrafenis
- urn
- bijgiften
- haarden

Subbegrippen

- primaire urnbegraafing
- secundaire urnbegraafing
- kinderurn

Aanbevelingen bij de les

Laat de leerlingen vooraf aan de les informatie verzamelen van begrafenissen bij andere culturen. De begrafenis bij de Egyptenaren zal de leerlingen extra aanspreken.

BESCHRIJVING VAN DE LES

De cultuur van de ceramische mensen is helemaal verdwenen. Wat over is gebleven, zijn de gebroken en de gawe potten en de scherven: de gebroken resten werden vooral in de vier grote nederzettingen gevonden.

De gawe vondsten werden in de graven gevonden. Gelukkig, dat wij nu het belang van de grafvondsten beginnen in te zien; immers door deze vondsten kon de archeoloog een heleboel

te weten komen over de leefwijze van deze mensen, b.v. dat er verschillende vormen van begravingen waren.

De tekst is opgebouwd uit de volgende gegevens:

- a. de lijk- en urnbegravingen
- b. soorten urnbegravingen: - primaire en secundaire
- c. bijgiften
- d. de houding van skeletten in hun graf
- e. eventuele sociale verschillen binnen de groep
- f. de ceramische kinderen als een zeer belangrijke factor voor het overleven van de groep oftewel de toekomst van de groep
- g. de eventuele functie van een haard tijdens een begrafenis

U kunt deze les beginnen met een korte terugblik op het verhaal 'Urataka opnieuw begraven'. Hierna kunt u een klassengesprek houden over begrafenissen bij andere culturen. Hierbij is het aan te bevelen om te praten over de begrafenis bij de Egyptenaren, omdat de leerlingen hierover wel eens beelden zien op TV.

Daarna kunnen de leerlingen de leestekst doornemen. Aan u de keuze om daar, waar u dat nodig vindt, accenten te leggen. U kunt er voor kiezen om steeds de vergelijking te maken met de begrafenissen van nu of die van de Egyptenaren. Vergeet niet de leerlingen steeds zelf een omschrijving te laten geven van de belangrijkste woorden in de tekst en deze te laten noteren in hun geschiedeniswoordenlijst.

De les kunt u daarna afsluiten met het maken van (een deel van) de vragen en opdrachten.

Groepswerk

De drie onderdelen zijn door de leerlingen ook zelfstandig te verwerken. Een mogelijke werkvorm hierbij is peer-teaching en groepswerk. Bij groepswerk gaan de leerlingen allereerst de leestekst met de afbeeldingen bekijken en daarna via de leestekst of andere informatiebronnen aanvullende informatie zoeken. Rapportage hiervan gebeurt vervolgens via de verslagkring. Wanneer u elk onderdeel door twee verschillende groepjes laat uitdokteren, kan de evaluerende verslagkring zelfs discussiepunten bevatten. U moet de leerlingen hierbij wel een beetje leiden en ze op het juiste spoor houden; dit kunt u doen met opdrachtkaarten waarop concrete vragen staan.

Evaluatie

Na het maken en bespreken van de vragen en opdrachten kunt u de leerlingen vragen om een korte samenvatting van de les te maken. De samenvatting kan bestaan uit kernwoorden of korte zinnen. U kunt hierbij gebruik maken van de werkvorm denken - delen - uitwisselen, waardoor leerlingen samen op zoek gaan naar de belangrijkste aspecten bij het blok.

Wat hebben de leerlingen geleerd?

Het is voor de leerlingen heel leerzaam om samen met u een toets samen te stellen bij dit blok. Het formuleren van goede vragen is geen eenvoudig taak en er zijn vele mogelijkheden. U zult er versteld van staan wat voor vragen de leerlingen allemaal zullen verzinnen. Het is hierbij ook belangrijk om het met de leerlingen ook te hebben over de beoordeling, omdat leerlingen vaak weinig zicht hebben op hoe vragen nu worden beoordeeld.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN BLOK 6

- A1 Door deze vondsten komen de archeologen een heleboel te weten over de leefwijze van deze mensen.
- A2 - de lijkbegroaving
- de urnbegroaving
- A3 Eigen inbreng.
- A4 a. Bij de primaire urnbegroaving werd zo'n belangrijke persoon of kind direct na de dood in de hurkhouding gezet en in een urn gedaan en na een ceremonie begraven.
b. B.v. de Boratio, de Datihao, kinderen.
- A5 a. Opnieuw of voor de tweede keer begraven.
b. Tijdens een ceremonie werden de beenderen uit het graf gehaald, in een urn gedaan en weer begraven.
c. Een bijgift.
d. Deze mensen geloofden in een voortbestaan na de dood. De bijgiften zijn er een bewijs van.
- A6 kopbl. 6.1
1. casuela
2. schaal
3. kinderen
4. steen

- 5. kralen
- 6. urn
- 7. cadeau
- A7 a. Bij groepjes grafkuilen.
- b. Eigen inbreng. (info: misschien werden bepaalde eigendommen van de dode verbrand?
b.v. zijn hamaca?) Omdat de doden in groepjes begraven waren, in kleine, aparte grafveldjes.
- B1 a. Direct in de hurkhouding zetten. (voordat het lijk stijf werd).
- b. Gewoon in de hurkhouding in de grond begraven.
- B2 Eigen inbreng
- B3 a. Omdat niet alle mensen even belangrijk waren.
- b. Zij vormden de toekomst van de groep; zij zorgden ervoor, dat de groep overleefde.
- c. Ze kregen een urnbegravenis.

SAMENVATTING

1. Door de grafvondsten kwamen de archeologen veel te weten over de leefwijze van de Caquetio's. Ze hadden verschillende vormen van begravingen. De twee hoofdgroepen van begravingen waren:
  - de lijkbegroaving
  - de urnbegroaving
2. Bij de lijkbegroaving werd de dode direct na het sterven met opgetrokken knieën in de grond begraven.
Bij de urnbegroaving waren er twee manieren:
  - de primaire urnbegroaving
  - de secundaire urnbegroavingBij de primaire urnbegroaving werd het lichaam meteen in hurkhouding in een grote urn begraven.
Bij de secundaire urnbegroaving werd het skelet van een vroegere lijkbegroaving opgegraven en de beenderen werden dan begraven in een urn met een kleinere urn als deksel erop.
3. Vaak kreeg de dode een bijgift in zijn graf mee. Bijgiften konden zijn: een schaal, een pot, een casuela, kelkjes, een polijststeen, een mooie steen, schelpen en botons. De bijgiften werden waarschijnlijk als herinnering of als geliefd eigendom meegegeven.
4. Omdat niet iedereen op dezelfde manier begraven werd, denken de archeologen, dat deze mensen ook verschilden in belangrijkheid en aanzien.
Kinderen waren bij deze mensen héél belangrijk, want zij vormden de toekomst van de groep; zij zorgden ervoor, dat de groep overleefde. Kinderen en belangrijke mensen werden in een urn begraven.
5. De doden lagen in groepjes in aparte grafvelden begraven. De archeologen denken daarom, dat de ceramische mensen in familiegroepjes bij elkaar woonden.
Bij groepjes grafkuilen vond men grote haarden, hoewel de doden niet verbrand werden.

Blok 7 Feesten was heel belangrijk

Dit boek eindigt met het blok "feesten", een wezenlijk onderdeel van het leven, ook van de ceramische mensen.

Het is zeer realistisch om de dood niet te negeren, maar dan moeten we ook kunnen overstappen naar de genoeglijke kanten van het leven. M.a.w. samen met de leerlingen ervaren we, dat ondanks de betrekkelijkheid van het leven en de absolute dood, wij het beste van ons leven moeten proberen te maken. Dat kunnen wij doen door positieve gedachten te creëren over:

- onszelf en anderen
- het leven: als een leerschool
- de dood: als het overgaan van de eeuwige geest naar een andere dimensie

De aandachtstrichter bij dit blok kan zeer uitgebreid worden gegeven omdat het voor veel gespreksonderwerp zal zorgen. Bij het eerste informatieve deel wordt aandacht geschonken aan soorten feesten. In het tweede deel staan de ceremonies en de daarbij behorende feesten meer centraal.

OPBOUW BLOK 7

Het blok kan worden verdeeld in verschillende onderdelen. We laten aan u de keuze om zelf te bepalen in welke volgorde de onderdelen zullen worden doorlopen. Bij elk blok wordt er een suggestie gegeven voor een aandachtstrichter deze kan vooraf gaan aan het verhaal of een ander onderdeel. Elk onderdeel kan een les beslaan maar in een les kunnen ook meerdere onderdelen worden gecombineerd. U kunt er ook voor kiezen om de aandachtstrichter en het verhaal in een les te behandelen en in de volgende lessen laat u de leerlingen door peer-teaching de twee informatieve delen doorlopen. Voor een uitgebreide omschrijving verwijzen wij hiervoor naar het algemene deel van deze handleiding.

Titel	Onderdeel	Functie
Zoveel feesten	aandachtstrichter	voorkennis stimuleren en lln. introduceren in het blok.
Verliefd	Verhaal	identificeren met bewoners van toen
Ze konden ook feesten	informatieve deel	informatie verschaffen
De godsdienstige ceremonie was ook een feest	informatieve deel	informatie verschaffen

AANDACHTRICHTER

Als aandachtrichter kunt u op het bord heel groot het woord FEEST schrijven. De leerlingen hebben al heel veel ervaringen opgedaan met zowel feesten als vieringen. Die belevingen en belevenissen zorgen voor een prima uitgangspunt voor een klassengesprek.

Bij het gesprek kunt u verschillende vragen stellen:

- Wat vind je het leukste aan je verjaardagsfeestje?
- Welke grote feesten heb je meegemaakt?
- Welke feesten vind je het belangrijkste?
- Heb je tijdens je vakantie feesten meegemaakt?

In het gesprek kunnen veel ervaringen en nieuwtjes worden uitgewisseld? Probeer met de leerlingen samen te achterhalen waarom mensen feesten. U zult met de leerlingen ontdekken dat er vele soorten feesten zijn. Bijvoorbeeld: familiefeesten, buurtfeesten, streekfeesten, nationale feesten, dorpsfeesten, kerkelijke feesten en feesten van landgenoten. U zou hierbij een schema kunnen maken. Leg bij dit gesprek ook de link naar de feesten van de ceramische mensen.

Verliefd

INLEIDING

Elk blok in deze methode opent met een introductieverhaal. In de verhalen wordt een directe relatie gelegd met het erop volgende informatieve gedeelte. Zo speelt het verhaal zich af in de bij het blok behorende historische periode. Er is nadrukkelijk geprobeerd de tijdssfeer ervan te treffen en er komen nadrukkelijk facetten uit het informatieve gedeelte reeds 'spelenderwijs' voor in de verhalen. Door de verhalen krijgen de leerlingen de gelegenheid zich te identificeren met een of meer hoofdpersonen uit het verhaal.

Met deze introductieverhalen kunt u op verschillende manieren omgaan; hiervoor worden suggesties gegeven bij het onderdeel 'beschrijving van de les'.

BESCHRIJVING VAN DE LES

Het verhaal heeft voor de leerlingen een pakkende titel wat zeker voor gesprekstof zal zorgen. U kunt een kort gesprek voeren over wat verliefd zijn is en of de mensen vroeger ook verliefd werden.

Verliefd word je niet iedere dag, al zou je dat heerlijk, tintelend gevoel wel iedere dag opnieuw willen beleven, hierbij vergetend, dat er ook momenten van zielspijn zijn geweest!

Het is een heerlijk verhaal met komische momenten die toch zó herkenbaar zijn ....

In dit verhaal maken we ook kennis met de wijze van cultuuroverdracht bij volkeren, die geen schrift kenden en daardoor aangewezen waren op de mondelinge wijze van overleveren van hun gewoonten en tradities. U kunt bij het gesprek verschillende vragen gebruiken.

Bijvoorbeeld:

- Wat doe je als je verliefd bent?
- Hoe merk je dat iemand verliefd is?
- Ben jij wel eens verliefd geweest?

Na dit gesprek kunt u het verhaal aan bod laten komen. Via het verhaal komen de leerlingen te weten, dat feestvieren, sporten of ontspannen bezig zijn alles te maken had met het in contact willen komen met de goden. Hierbij werd gebruik gemaakt van zang, muziek en dans.

Er zijn verschillende werkvormen om het verhaal aan te bieden. Hier volgt een aantal voorbeelden:

- u vertelt het verhaal
- klassikaal lezen en beleven

- kringlezen
- voordrachtlezen
- stillezen of voorlezen

Na het verhaal kunt u de leerlingen het verhaal laten navertellen aan de hand van de illustraties.

Een leuke verwerking hierbij is om de leerlingen tekeningen bij het verhaal te laten maken.

Door bij elke passage in het verhaal een tekening te maken krijg je een soort stille film.

U kunt ook een andere keuze maken. Hieronder wordt een aantal suggesties gegeven.

Tekenen:

- tekeningen bij het verhaal maken;
- detail uit het verhaal vergroten;
- een stripverhaal laten maken.

Dramatiseren:

- een bepaald fragment van het verhaal naspelen;
- dialogen uit het verhaal naspelen;
- de belangrijkste gebeurtenissen uitbeelden;
- navertellen.

Ze konden ook feesten

Doelstellingen

- De leerlingen kunnen verschillende soorten feesten opsommen.
- De leerlingen kunnen verschillen aangeven tussen de feesten van de Caquetio's en feesten van nu.
- De leerlingen zien in dat bepaalde feesten te typeren zijn als een lofprijzing voor de goden, waarbij de gewoonten en tradities overgeleverd werden om ze levend te houden.
- De leerlingen hebben kennis van en inzicht in de feesten van de Caquetio's.

Kernbegrippen

- religieuze feesten
- bijzondere feesten
- muziekinstrumenten

Subbegrippen

- amuletten
- animisten

BESCHRIJVING VAN DE LES

Het bekijken en bespreken van de foto over Carnaval is een goede opening bij deze les. Het spreekt de kinderen erg aan en ze zullen er veel over weten te vertellen. In een kort klassengesprek kunt u het hebben over de kleding van de mensen met carnaval en de instrumenten die worden bespeeld. Vraag de leerlingen hierbij ook hoe ze denken dat mensen eruit zagen bij feesten in de Ceramische Periode. U kunt dit alles in een schema brengen op het bord.

Hoe feesten wij nu	Hoe feesten de Caquetio's

Na deze korte introductie leest u samen met de leerlingen de tekst in het leerlingenboek door. Vergeet hierbij niet de leerlingen de belangrijkste begrippen in eigen woorden te omschrijven en deze later in de geschiedeniswoordenlijst op te nemen.

Jammer genoeg zijn bijna alle muziekinstrumenten, die van organische stoffen waren gemaakt, vergaan en verdwenen. Het Archeologisch Museum bezit wel verschillende schelpensnoeren,

waarmee muziek werd gemaakt.

Door de Caquetio's van het Vasteland waren de archeologen op de hoogte van het bestaan van zekere muziekinstrumenten. De Yanomami's in de oerwouden van Venezuela b.v. beschilderen zich nog steeds en versieren zich met bloemen, veren etc. voor bepaalde feesten en ceremonies.

Door de wierookpotjes, die als grafgiften zijn gevonden, kwam de archeoloog hier op het spoor van eventuele ceremonies.

De les kunt u afsluiten met het laten maken van (een deel van) de vragen en opdrachten in het eigen geschiedenisboekje.

Evaluatie

Bespreek met de leerlingen kort de vragen en laat ze hierna voor zichzelf opschrijven wat de belangrijkste punten waren in deze les. U kunt hierbij gebruik maken van de werkvorm denken - delen - uitwisselen. Tot slot kunt u de punten vergelijken met de punten 1-2-3 van de samenvatting aan het einde van het blok.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN

- A1 a. Ze waren gemaakt van organische stoffen, dus veel is verteerd en vergaan.
b. Van hout, riet, vruchten en zaden.
c. - een trommel
- maraca's
- een bamboefluit
- een calcó-hoorn
- een schellenkoord van schelpen en zaden
d. Cah'i orgel (Een Arubaans draaiorgel)
e. De Arubaanse wals.
- A2 a. Feesten bij de Caquetio's betekende contact zoeken met hun goden.
b. Niet altijd. Als het religieuze feesten betreft wel, b.v. Pasen, Kerst. Soms hebben bepaalde feesten niets meer met religie te maken b.v. Carnaval. Dan zijn er feesten, die vanaf het begin totaal niets met enige spiritualiteit te maken hebben b.v. de "miss"-verkiezingen, Sinterklaas, Halloween, Vader-, Moeder-, secretaressedag etc.
- A3 kopbl. 7.1 eigen inbreng

- A4 a. Er werden liederen gezongen en religieuze dansen uitgevoerd.
 b. Over hun gewoonten en tradities, dus hun cultuur.
 c. Om hun cultuur levend te houden, speciaal voor de jongeren dus.
 d. Ze geloofden, dat alles wat leefde en groeide een ziel had.

B1 Eigen inbreng

B2 Versiering - amulet - gelukshanger horen bij elkaar.

Speciale pot - urn - begraving horen bij elkaar.

Wonen - rooi - hut horen bij elkaar.

Aardewerk - hoge temperatuur - keramiek horen bij elkaar.

B3 Katoen en T-shirt. Van katoen wordt een T-shirt gemaakt

B4

Nu	Vroeger
gouden ketting, make-up, ringen en lippenstift, haarspeld	amulet, beschildering, driehoekjes, schelpsnieren, bloemen

SAMENVATTING

- Op Aruba is weinig bewijs van feesten uit de Ceramische Periode gevonden. Wel zijn er wierookpotjes gevonden, die wijzen naar bepaalde ceremonies. Het meeste wat de archeologen weten van de feesten en ceremonies uit die periode, weten zij van andere Caquetio's, uit dezelfde tijd, die op het Vasteland woonden.
- Alle vieringen of feesten met muziek, dans, eten en drinken waren om de goden te eren. Hierbij werden offers gebracht.
- De muziekinstrumenten van de Caquetio's waren van hout, riet, vruchten en zaden en schelpen gemaakt en zijn bijna allemaal dus vergaan. Hun muziekinstrumenten waren waarschijnlijk: trommels, maraca's, fluiten, calcó-hoorns en schellenkoorden van schelpen en zaden.
 Ze zongen over hun gewoonten en tradities, over hun cultuur en hun voorvaderen. Zingend, vertellend en dansend hielden ze hun cultuur levend. Zo leerden de kinderen hun cultuur, omdat de ouders niet konden lezen en schrijven.

De godsdienstige ceremonie was ook een feest

Doelstellingen

- De leerlingen weten dat de ceramische mensen zich mooi maakten voor een feest en genoten van alle voorbereidingen.
- De leerlingen kunnen verklaren waarom het dorpshoofd, de contactpersoon was tussen de goden en het volk.
- De leerlingen kunnen omschrijven waarom de rol van de Boratio belangrijk was bij de godsdienstige ceremonies.
- De leerlingen kunnen de botons met onze kralen vergelijken en zijn overtuigd van het vakmanschap van de botonmakers.
- De leerlingen hebben waardering voor de ceramische kunstenaars, die zoveel mooie en bijzondere voorwerpen voor de ceremonies maakten.

Kernbegrippen

- zuiveren
- offergaven
- trance
- boton

Subbegrippen

- Datihao
- betaalmiddel
- ruilmiddel

BESCHRIJVING VAN DE LES

Als korte introductie bij deze les kunt u de belangrijkste punten uit de vorige les nog even herhalen. Hierna kunt u een kort klassengesprek houden over in trance zijn of sieraden. Twee onderwerpen die in deze les centraal staan. U kunt de klas ook in groepjes verdelen waarin de leerlingen samen gaan praten over de woorden trance of sieraden. Het is hierbij handig wanneer u de leerlingen de bevindingen op een stuk papier laat schrijven. Binnen de groepen kunt u ook een voorzitter (gespreksleider) en notulist aanwijzen.

Na deze introductie gaan de leerlingen in tweetallen samen de tekst en de vragen en opdrachten doornemen. Laat ze daarbij in eigen woorden de belangrijkste woorden omschrijven in hun werkmap. U kunt hierbij gebruik maken van peer-teaching. Probeer de leerlingen ook in andere koppels met elkaar te laten werken omdat de leerlingen dan vaak een

andere rol in moeten nemen en dit kan heel leerzaam zijn.

Achtergrondinformatie

Een heel belangrijke ceremonie werd gehouden bij een ramp, oorlog of bij een gewenste toekomstvisie. Het contact met de goden geschiedde via de Datihao en de Boratio; de laatste "vertaalde" de boodschap van de goden aan de Datihao voor het volk.

Hierbij was er sprake van offergaven, zoals voedsel, die later door de mensen opgegeten werden.

En hoe gebeurt het bij ons tegenwoordig?

Als een geestelijke tijdens de offerande van de Mis een fruitmand ontvangt van de gelovigen, geeft hij hem ook weg aan een minderbedeelde van zijn parochie. Die mag het fruit opeten.

De botonssnoeren waren bijzondere sieraden, die tijdens een ceremonie gedragen werden. Schelpen behoorden ook tot de versierselen.

Bij de speciale vondsten horen de driehoekige stukjes calcó nog tot de niet-geïdentificeerde ontdekkingen. Wellicht, dat men de gebruikswijze ooit zal weten te achterhalen.

Evaluatie

Bespreek met de leerlingen kort de vragen en opdrachten. Bekijk ook de begrippen die ze in hun werkmap hebben genoteerd en laat ze de eigen omschrijvingen hiervan in de geschiedeniswoordenlijst noteren. Laat de leerlingen hierna voor zichzelf opschrijven wat de belangrijkste punten waren in deze les. U kunt hierbij gebruik maken van de werkvorm denken - delen - uitwisselen. Tot slot kunt u de punten vergelijken met de punten 4-5 van de samenvatting aan het einde van het blok.

Vraag aan de leerlingen reacties op het blok. Wat vonden ze er leuk aan en wat niet. Wat hebben ze ervan geleerd ook qua samenwerking.

Wat hebben de leerlingen geleerd?

U kunt het blok afsluiten met een toets. De toets kan cognitief van aard zijn maar zorg wel voor voldoende afwisseling. Maak gebruik van productieve en reproductieve vragen. Maar ook meerkeuzevragen, invulvragen en wat is juist vragen waarbij de leerlingen tussen twee antwoorden moet kiezen.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN

- A1 a. Ze hielden dan een speciale, godsdienstige ceremonie.
b. De Datihao.
c. Dan stak hij zijn toverstaf in zijn keel om over te kunnen geven.
d. Als hij in trance was.
e. De Boratio.
f. Cassave-koeken, fruit, vis, schaal- en schelpdieren.
- A2 a. De Heilige Mis
b. Geld
c. - pastoor
- dominee
- rabbijn
- voorganger
- A3 a. Kralensnoer van botons en schelpen; gouden en zilveren sieraden en allerlei imitatie- sieraden.
b. Van schelpen.
c. Soms had zo'n boton twee gaten, meestal één gat.
d. In de grotten van Budui en in Ser'i Boton.
- A4 a. de calcó: als landbouwgereedschap: een chapi
als muziekinstrument: een hoorn
b. We maken er een mooie schemerlamp van of we gebruiken het als deurstop, of als souvenir.
- A5 a. - de toverstaf van de Boratio
- wierookbranders
b. Eigen inbreng.
- B1 Eigen inbreng
B2 vuursteen
B3 Men weet niet precies waarom de Caquetio's offers brachten. Misschien om de goden goed te stemmen en ze te vriend te houden. Of om ze bepaalde gunsten te vragen.
Bijvoorbeeld: om regen of om iemand beter te laten worden.

SAMENVATTING

- 1 Op Aruba is weinig bewijs van feesten uit de Ceramische Periode gevonden. Wel zijn er wierookpotjes gevonden, die wijzen naar bepaalde ceremonies. Het meeste wat de archeologen weten van de feesten en ceremonies uit die periode, weten zij van andere Caquetio's, uit dezelfde tijd, die op het Vasteland woonden.
- 2 Alle vieringen of feesten met muziek, dans, eten en drinken waren om de goden te eren. Hierbij werden offers gebracht.
- 3 De muziekinstrumenten van de Caquetio's waren van hout, riet, vruchten, zaden en schelpen gemaakt en zijn dus bijna allemaal vergaan. Hun muziekinstrumenten waren waarschijnlijk: trommels, maraca's, fluiten, calcó-hoorns en schellenkoorden van schelpen en zaden.
Ze zongen over hun gewoonten en tradities, over hun cultuur en hun voorvaderen. Zingend, vertellend en dansend hielden ze hun cultuur levend. Zo leerden de kinderen hun cultuur, omdat de ouders niet konden lezen en schrijven.
- 4 De Caquetio's hadden een belangrijke, godsdienstige ceremonie, waarbij ze contact zochten met hun goden.
De Datihao inhaleerde een soort magisch poeder om in trance te raken. Maar eerst zuiverde hij zijn lichaam van al het kwaad door zijn "toverstaf" in zijn keel te steken en over te geven. In trance sprak de Datihao met de goden; de Boratio gaf dan uitleg aan de mensen. De ceremonies werden alleen gehouden bij een oorlog, een natuurramp of als het volk iets over de toekomst wilde weten.
- 5 Voor de feesten of ceremonies versierden de mensen zich met bloemen, botons- en schelpensnoeren, bonte veren en amuletten. Ze beschilderden zich met allerlei figuren en mooie lijntjes. De botons waren platte, ronde schijfjes van schelpen gemaakt. Van de botons maakte men sieraden: hals-, enkel- en armbanden.
Ze waren zeker géén knopen. Veel botons werden gevonden in de grotten van Budui en bij Ser'i Boton, maar ook in de dorpen.

Bijlage

1. Indianen

De vroegere bewoners van de eilanden

Er is over de mensen die vroeger op Aruba, Curaçao en Bonaire woonden weinig bekend. Vroeger, dat wil zeggen: in de Precolumbiaanse Periode, de tijd vóór de grote ontdekkingsreis van Columbus. Er hebben toen Indianen geleefd, daarover is men het wel eens, maar zo'n algemene bewering is natuurlijk erg vaag. Wie in dat oude verleden geïnteresseerd is, gaat zich meteen afvragen: maar wanneer is dat dan geweest, wat waren dat voor mensen, hoe heetten ze precies, wat was hun levenswijze en vooral hoe kunnen we iets over hun te weten komen? Hoe zag het er op de eilanden uit toen daar voor het eerst een Spaans schip voor anker ging en hoe was het in de eeuwen daarvóór? Zijn er eigenlijk wel antwoorden op al die vragen? Een methode om meer te weten te komen over de vroegere bewoners van een gebied is het doen van archeologisch onderzoek. Op grond daarvan is er een aantal antwoorden op die vragen te vinden en dit boekje zal proberen een beeld te geven van wat de archeologie ons over de oorspronkelijke bewoners van de eilanden, de Indianen dus, kan vertellen. Om te beginnen zullen we dan eerst moeten vaststellen wat voor mensen we bedoelen als we het over Indianen hebben.

Het misverstand van Columbus

Indianen zijn de oorspronkelijke bewoners van Noord-, Midden- en Zuid-Amerika, en hun nakomelingen tot op de dag van vandaag. Dat geldt voor het hele vasteland en ook voor de Caraïbische eilanden. Het is een soort verzamelnaam voor allerlei verschillende volkeren. Die naam is hun gegeven door Columbus, toen hij in 1492, als eerste het nieuwe continent aan de andere kant van Atlantische oceaan voor Europa ontdekte. Het is welbekend, dat hij zelf niet begrepen heeft dat hij was aangekomen in een werelddeel waarvan men in Europa nooit had geweten dat het bestond; hij dacht dat hij de halve wereld was rondgezeild en dat de eilanden van het Caraïbisch gebied - dat was waar hij terecht kwam - hoorden bij China en Indië: vandaar de benaming 'los Indios' voor de mensen die hij aantrof en ons woord Indiaan dat daarvan is afgeleid. Dat berust dus op een misverstand.

Indianen en Indiaanse culturen

Toch is de term in gebruik gebleven en noemen we de mensen die van de oorspronkelijke bewoners afstammen nog steeds Indianen; of ze nu wonen in de U.S.A., in Mexico, of in Brazilië. Tegenwoordig gebruikt men wel de Engelse term 'Amerindians', Amerikaanse Indianen, om ze te onderscheiden van de 'gewone Indians, de bewoners van India in Azië, met wie ze niets te maken hebben. Toen de Spanjaarden, en na hun de Portugezen, Engelsen en Fransen dieper doordrongen in Amerika en men ging begrijpen dat het een tot dusverre in Europa totaal onbekend werelddeel was, met volkomen onbekende mensen, bleek ook, dat er de meest uiteenlopende soorten Indianen waren. Ze vonden in feite allerlei verschillende volkeren in Amerika, met talen die vaak in niets op elkaar leken; met in sommige streken hoog ontwikkelde culturen, zoals de Azteken in Mexico en in andere weer de meest primitieve bevolking, zoals de Patagoniërs in Argentinië en Tierra del Fuego. De term Indianen zegt dus niets over het soort volk: de verschillen in taal, cultuur en godsdienst tussen de Indianen van de prairie in Noord-Amerika en de onderdanen van het Inca-rijk in de bergen van Peru en Ecuador waren minstens even groot als op dit moment die tussen Eskimo's en Parijzenaars -

waarschijnlijk zelfs groter. Sterker nog: de twee grote keizerrijken die de Spanjaarden aantreffen, dat van de Inca's in Peru en dat van de Azteken in Mexico, elk met steden, forten tempels, wegen en een hoog ontwikkelde kunst, hadden niet alleen geen contact met elkaar, ze wisten niet eens van elkaars bestaan af - en dan waren er nog honderden en honderden andere volken en volkjes, alle met hun eigen talen en culturen, over de rest van het werelddeel verspreid. Als iemand zonder nadere toelichting praat over Indianen, zegt dat dus heel weinig.

De Indianen van de Benedenwindse Eilanden

Maar dat geldt dan ook voor de bewoners van Aruba, Curaçao en Bonaire; als we daar over Indianen spreken, betekent dat alleen maar: de mensen die op die eilanden woonden vóór de komst van de Spanjaarden, en de mensen die van hun afstammen. Of die Indianen vroeger groot of klein waren, primitief of met een hoge beschaving, welke taal ze spraken, hoe ze zich zelf noemden, waar ze van leefden en wat voor religie ze hadden, daarover is dan nog niets gezegd.

Als iemand er meer over te weten wil komen kan hij dat op verschillende manieren doen. Hij kan bijvoorbeeld nagaan wat er in die eerste tijd van de Spaanse ontdekkingsreizen over de eilanden is geschreven: hij doet dan dus een historisch onderzoek. Hij kan ook proberen uit te vinden of er nu nog iets van die vroegere bewoners over is, zoals oude verhalen, die gegevens van heel vroeger bevatten en die nog steeds verteld worden. Hij kan ook kijken of er meer tastbare sporen zijn achtergelaten, in de vorm van voorwerpen die gemaakt en gebruikt zijn in de Precolumbiaanse Periode en op of in de grond zijn blijven liggen als herkenbare getuigenissen van toen. Dat laatste is te vergelijken met het zien van de ruïne van een oud, verlaten huis: die kan ons vaak heel wat zeggen over de bouwers en de vroegere bewoners, ook al leefden die mensen lang geleden en weten we verder niets van hun af. Maar ook een pot, een mes of ander werktuig, een graf, zelfs een kapotte scherf, kan veel meer gegevens in zich bergen dan op het eerste gezicht lijkt.

2 Archeologisch onderzoek

Plaatsen waar een archeoloog gaat graven.

Als iemand probeert iets over het verleden van een gebied te weten te komen door te kijken naar wat de materiële resten zijn die zijn achtergelaten door de mensen die daar vroeger woonden, als hij die, wanneer ze in de grond blijken te zitten, opgraaft, noteert, verder onderzoekt en vergelijkt met elkaar en met soortgelijk materiaal in andere streken, als hij op grond daarvan conclusies kan trekken over het doen en laten van die vroegere bewoners, dan houdt hij zich bezig met archeologie. Archeologisch onderzoek wordt gedaan in praktisch ieder gebied, waar ook ter wereld, waar mensen hebben geleefd die herkenbare voorwerpen of andere resten hebben achtergelaten; en het doet er in eerste instantie niet veel toe of dat nu honderd jaar of honderdduizend jaar geleden is gebeurd. Archeologische opgravingen kunnen erg spectaculair zijn als het om grote vondstcomplexen gaat: piramides, tempels, koningsgraven of ruïnes van steden als Babylon of Pompeï. Maar ook de resten van kleine, primitieve dorpjes worden met grote precisie opgegraven, en die worden dan gereconstrueerd met behulp van potscherven, gebroken stenen, stukjes houtskool en verkleuringen in de grond. Het uitzoeken van al die gegevens is vaak een fascinerende puzzel, waarbij ieder kleinigheidje iets aan de oplossing bijdraagt.

De eerste vraag is dan: hoe kom je te weten waar archeologische resten in de grond zitten? Over het algemeen zijn dat natuurlijk de plaatsen waar vroeger mensen gewoond hebben; maar dat is vaak nu niet zomaar meer te zien.

Dat geldt ook voor de precolumbiaanse nederzettingen op de Nederlandse Antillen. Een wijd-verbreed misverstand is bijvoorbeeld, dat de Indianen daar vroeger in de grotten hebben gewoond die op de eilanden voorkomen. Dat is geen dwaze veronderstelling want in sommige van die grotten, en ook in vele uitgeholde diorietstenen op Aruba, zijn vreemde tekens te zien: figuren, op de rots aangebracht met rode of witte kleurstof, meestal bestaande uit raadselachtige, onbegrijpelijke vormen. Ze staan bekend als Indianentekens, of Indiaanse rotstekeningen. Die benaming is correct: het zijn tekeningen op de rotsen, die vroeger door Indianen zijn gemaakt, en ze stammen uit de tijd van vóór Columbus. Ze zijn al heel lang bekend, niet alleen op de eilanden, maar ook in Venezuela. Over het algemeen zijn ze abstract, ze beelden dus geen herkenbare wezens of dingen af; alleen op Aruba is naast de abstracte tekeningen ook een aantal tekeningen, die duidelijk mensen- en dierfiguren voorstellen.

Maar woonden de Indianen nu ook in de grotten en holtes waar ze deze tekeningen maakten? Om die vraag te beantwoorden moeten we eerst kijken naar een heel ander soort overblijfselen, die ook teruggaan, en zelfs met heel wat meer zekerheid dan de rotstekeningen, op de oorspronkelijke Indiaanse bewoning.

Archeologische vondsten op Aruba en Curaçao

De oude Spaanse berichten zeggen dat er op Aruba Indianen woonden bij wat nu de Commandeursbaai heet, in Savaneta. Dat was aan het eind van de 15de en het begin van de 16de eeuw. Nu zijn er in deze eeuw in Savaneta bij toeval wel eens grote urnen in de grond aangetroffen, urnen met menselijke skeletten erin: eerst bij de bouw van het klooster Maris Stella, aan de kust, later ook verder naar het noorden. Niemand wist toen hoe die urnen in de grond waren gekomen en uit welke tijd ze stamden; en juist daarom dachten de mensen dat ze wel heel oud zouden zijn en misschien wel dateerden uit de tijd dat er alleen nog maar Indianen op Aruba woonden, de tijd van vóór Columbus dus. De urnen waren met veel geheimzinnigheid omgeven.

Nu blijkt in die omgeving de grond bezaaid te zijn met stukken steen, kapotte schelpen en potscherven, en die laatste lijken absoluut niet op aardewerk uit de tegenwoordige of de koloniale tijd, die zouden dus heel goed Indiaans kunnen zijn. Bij een opgraving van een terrein bij Savaneta - daarover staat verderop meer - werd duidelijk dat daar een woonplaats moet zijn geweest met hutten, afvalkuilen, werkplaatsjes en grafvelden. De scherven en andere vondsten aan de oppervlakte bleken bij deze nederzetting te horen; daaruit was af te leiden dat het dorp zich heeft uitgestrekt vanaf de Commandeursbaai tot aan Ceru Alejandro, in een strook van een paar honderd meter breed en bijna een kilometer lang. En wat het belangrijkste is: toen een aantal houtskoolmonsters gedateerd werd met de C-14 methode - momenteel de meest betrouwbare dateringstechniek, waarbij de ouderdom van houtskool bepaald wordt door het meten van zijn radioactiviteit - bleek, dat het dorp ongeveer duizend jaar geleden bewoond was geweest. Het bestond dus al zeker vijfhonderd jaar voordat de Spanjaarden kwamen en het is heel goed denkbaar dat er omstreeks het jaar 1500 nog steeds mensen woonden.

Maar hoe dan ook: er is geen enkele twijfel aan dat de urnen, scherven en andere vreemde voorwerpen de resten zijn van een Indianennederzetting. Deze vindplaats is dus eigenlijk bij toeval ontdekt, en dat is iets wat vaak gebeurt. Als je weet op welke kenmerken je moet letten - potscherven bijvoorbeeld - dan is het ook mogelijk er systematisch naar te zoeken.

Pater van Koolwijk

Savaneta is niet de enige plaats op Aruba waar urnen zijn uitgegraven. Bijna honderd jaar geleden werkte in de Nederlandse Antillen een Nederlandse pastoor, Pater A.J. van Koolwijk, die een grote belangstelling had voor de oudheidkunde. Hij heeft een grote hoeveelheid oude gebruiksvoorwerpen verzameld die de mensen toen zelf nog maakten en gebruikten, maar

daarnaast ook een heleboel dingen die volgens hem uit een veel oudere tijd stamden: bijlen en hamers van steen, botons, versierde potscherven, en nog veel meer. In het terrein waar die gevonden werden, heeft hij bovendien laten graven en bij dat graafwerk kwamen een paar urnen te voorschijn.

Dat was in Aruba niet alleen bij Savaneta, maar ook bij Santa Cruz. Later heeft hij ook op Curaçao en Bonaire plaatsen ontdekt waar zulke oude voorwerpen in de grond zaten, die hij dan verzameide. Hij heeft alles voor bestudering naar Nederland gezonden; de hele collectie is nu in het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden, het zijn allemaal oude, Indiaanse voorwerpen.

Vindplaatsen, hun ouderdom, opgravingen

Bij opgravingen in twee terreinen bij Santa Cruz bleek ook daar inderdaad ongeveer duizend jaar geleden al een dorp te hebben bestaan dat in alle opzichten leek op dat van Savaneta. Langs de hele westkant van Santa Cruz hebben vroeger Indianen gewoond.

De grootste opgraving tot dusverre was in Tanki Flip op Aruba; ook daar zijn de restanten van een Indianendorp van verscheidene hectares groot. Alle vondsten uit de opgravingen zijn opgeborgen in het Archeologisch Museum op Aruba.

Ook op Bonaire is een aantal terreinen met nederzettingsresten, ten noorden van het Lac en ten noordoosten van Kralendijk. Op Curaçao is de situatie heel anders. Daar is een aantal vindplaatsen, maar die zijn vergeleken met die op Aruba en Bonaire veel moeilijker te onderzoeken. Ze liggen, langs de zuidkust, meestal een eindje landinwaarts. De grootste zijn bij Santa Barbara, de Savaan en San Juan. Maar ten eerste zijn ze kleiner dan de nederzettingsresten op de andere twee eilanden en verder liggen ze op rotsachtig terrein of op de heuvels. Daar is gewoon te weinig aarde om een regelmatige opgraving te houden. Het kan heel goed zijn dat bij het Schottegat wel grotere nederzettingen waren, maar als dat zo was, dan is daar niets meer van terug te vinden: de moderne bebouwing en havenaanleg van Willemstad heeft alle sporen uitgewist.

Maar wel blijkt dat ongeveer 1000 jaar geleden zowel Curaçao, Bonaire, als Aruba bewoond werden door Indianen, die precies dezelfde cultuur hadden: ze maakten precies dezelfde voorwerpen, woonden, leefden en werkten op dezelfde manier, ze behoorden met hun tijdgenoten in Noordwest-Venezuela bijna zeker tot één volk.

Rotstekeningen en grotten

Er zijn meer plaatsen op de eilanden waar Indiaanse voorwerpen liggen: potscherven, stenen werktuigen, meestal gebroken, en schelpenafval. Maar op die plaatsen is lang niet zoveel van dat materiaal als in de nederzettingen; het is onder andere te vinden bij de grotten en de andere plaatsen waar rotstekeningen zijn. Zeker bij de grotten is zó weinig Indiaans materiaal te vinden dat er nooit mensen gewoond kunnen hebben; afgezien daarvan is er daar in de grond niets te vinden van allerlei verschijnselen waar ze te zien zijn, of zijn geweest, want vele zijn door vertering bijna helemaal verdwenen.

De rotstekeningen zijn beslist geen wandversieringen geweest; ze moeten in het leven van de Indianen een bepaalde functie gehad hebben; waarschijnlijk een religieuze. Maar met hun woonplaatsen hadden ze niets te maken.

3. Hoe zien de resten van een nederzetting eruit?

Verval van een nederzetting

Dorpen of nederzettingen zijn plaatsen waar mensen op een bepaalde manier gedurende een bepaalde tijd hebben gewoond, of nog wonen. Maar de manier waarop kan heel verschillend zijn, ook bij mensen die wij primitieven noemen; bij hun is de variatie zelfs nog heel wat groter dan bij moderne dorpen in de Westerse samenleving. Het gaat er niet alleen om dat de huizen of de hutten waar de mensen wonen groot kunnen zijn of klein, dat ze ver van elkaar kunnen liggen of op korte afstand, of ze in een rechthoekig patroon liggen of in een kring, en dat soort zaken; het hele systeem waarop een dorpsgemeenschap is opgebouwd kan totaal verschillend zijn van alles wat wij vanzelfsprekend vinden. Er zijn bijvoorbeeld op verschillende plaatsen van de wereld volken waar in één groot huis alle mannen van een dorp wonen en in een ander de vrouwen en de kinderen, of dorpen waar alle hutten, aan elkaar vast, samen in een kring onder één groot dak staan met een gat in het midden, zodat je een soort half overdekte, centrale gemeenschapsruimte krijgt: dit is echt wel heel iets anders dan de gemiddelde eengezinswoning.

Als men nu zulke dorpen zou bekijken zonder dat de bewoners er zelf zijn, dan is het duidelijk, alleen al op grond van dit soort bouwwijzen, dat de bewoners van het ene dorp een heel ander soort van samenleving, van maatschappijvorm, hebben dan die van het andere, en dat beide weer erg verschillend zijn van die van ons. Het gaat hier om primitieve samenlevingen, waar enkele tientallen en hooguit een paar honderd mensen bij elkaar in één nederzetting wonen, maar ook zo'n nederzetting vormt wel degelijk een maatschappij, al is die klein. En deze voorbeelden zijn met opzet gekozen, omdat de Antilliaanse nederzettingen uit de tijd van vóór Columbus klein waren: grote steden, zoals in Mexico, zijn hier nooit geweest.

Wat verdwijnt en wat blijft

Maar dat de grote vindplaatsen wel degelijk dorpen waren is aan heel wat kenmerken te zien: alleen al de potscherven waaraan we de terreinen van de nederzettingen kunnen herkennen vertellen dat er vaste woonplaatsen moeten zijn geweest. Maar er is meer: er is een ander soort restant, sporen in de grond waar zo'n nederzetting was, die ons informatie geven over de activiteiten van de mensen die er vroeger woonden. Daarbij gaat het helemaal niet meer in de eerste plaats om voorwerpen, maar om iets heel anders, namelijk om wat er valt af te lezen uit de verkleuringen die onder de oppervlakte in de grond te zien zijn. Wat kunnen we dan uit zulke verkleuringen afleiden?

Als we nu weer kijken naar een dorp dat door de inwoners is verlaten, een dorp dat bijvoorbeeld bestaat uit houten hutten; als daar verder alles helemaal intact, is gebleven laat het nog een heleboel zien van het leven in dat dorp, van de activiteiten van de inwoners. Als de bevolking 'primitief' was, betekent dat onder andere dat ze hun meeste gebruiksvoorwerpen zelf maakten - we kunnen dus nagaan welke hoogte van technische kundigheid de mensen hadden, hoe ze hun aardewerk maakten, hun hutten bouwden, we kunnen te weten komen wat ze aten, hoeveel mensen er woonden, welke materialen ze verwerkten; of ze een leider hadden - vaak te zien aan een grotere hut dan de andere - of er een religieus centrum was, hoe ze hun doden bijzetten, of dat ze een zekere vorm van welstand hadden en handel dreven, en waarin; of het dorp in groepjes was onderverdeeld of juist één geheel vormde, of er sociale verschillen waren, verschillende beroepen: er zou een heel uitgebreide en gedetailleerde beschrijving zijn te geven van de meest uiteenlopende activiteiten en achtergronden van de bewoners zonder dat we ooit één van die mensen zouden zien.

Maar stel nu eens dat zo'n dorp om een of andere reden voorgoed verlaten blijft.

Het raakt in verval, de hutten storten in, de muren en daken vergaan langzamerhand, afval-

kuilen en greppels raken vol doordat de regen er zand en modder in spoelt; na een paar honderd jaar, en waarschijnlijk wel eerder zelfs, staat er niets meer van de hutten overeind, en met alles wat zich daarin bevond is het net zo gegaan: textiel, manden, voedsel, hout, alles is tot stof verteerd en niet meer terug te vinden; de aardewerken potten zijn gebroken, het terrein is weer vlak geworden en met vegetatie begroeid.

Om nu toch nog iets over het dorp en de oorspronkelijke bewoners te kunnen zeggen is het niet meer voldoende om rond te lopen en te kijken: er staat immers niets meer overeind, er liggen misschien alleen wat scherven en dergelijke op de grond. We hebben met andere woorden de situatie gekregen dat er zoveel tijd is verstreken sinds de bewoners het dorp hebben verlaten, dat er een archeologische vindplaats is ontstaan.

Grondsporen

Maar het interessante is nu: de verdwenen hutten in zo'n nederzetting hebben toch heel vaak nog wel degelijk een aantal sporen nagelaten.

Een simpel houten hutje heeft immers over het algemeen een frame van palen of paaltjes die in de grond gezet zijn. De muren kunnen gemaakt zijn van gevlochten takken en dichtgestopt met stro, bladeren of leem, en het dak net zo.

Als zo'n hut vergaat blijft er niets van over. Dat wil zeggen: van het materiaal waarmee de hut gebouwd is. Maar de palen, die de structuur van de muren overeind hebben gehouden, zijn in de grond vastgezet geweest; daarvoor moeten kuilen die vaak nog zichtbaar zijn, in sommige gevallen na duizenden jaren nog, alleen niet meer als echte kuilen, want die zijn volgestoven en dichtgespoeld. Maar ze zijn zichtbaar als verkleuringen, onder de oppervlakte in de aarde.

Hoe kan dat? Laten we eens aannemen dat de grond bestaat uit geel zand. Aan de oppervlakte ligt vuil, van vergane bladeren, plantenresten, en in nederzettingen afval dat door de mensen is weggegooid. Dat vuil vermengt zich met de bovengrond, die daardoor donkergrijs wordt. Als nu iemand vroeger een kuil heeft gegraven in het schone, gele zand, in die kuil is een paal komen te staan en daarna is hij dichtgegooid, dan is de vulling van de kuil altijd, doordat die met de vuile bovengrond gemengd is, donkerder geweest dan de gele, ongestoorde grond er omheen. Rot dan later de paal weg, dan geeft het weggerotte hout nog een extra verkleuring in de grond. En dit zijn verkleuringen die duizenden jaren lang in de grond te zien blijven.

Maar dat geldt niet alleen voor de paalgaten: alle kuilen die gegraven zijn in de ongestoorde grond zijn naderhand te herkennen doordat hun vulling anders gekleurd is dan hun omgeving: grafkuilen, voorraadkuilen, afvalkuilen, greppels, goten, haarden waarin vuur is gestookt om eten te koken en ovens om potten in te bakken, allemaal laten ze hun sporen na. Die verkleuringen tezamen zijn dus de weergave van alle graafactiviteiten van de bewoners uit het verleden. Iemand die de kuilen weer weet op te sporen en zichtbaar te maken kan dus van die activiteiten een heleboel te weten komen, en hij krijgt daardoor ook een grote hoeveelheid informatie over de aard van het oorspronkelijke dorp en zijn inwoners.

Grondsporen op de Nederlandse Antillen

Het is gebleken dat in de vindplaatsen in Aruba en in Bonaire duizenden en nog eens duizenden van zulke precolombiaanse kuilen in de grond verborgen zijn. In Curaçao veel minder: de rotsgrond ligt daar immers veel dichtter aan de oppervlakte en bovendien is van de heuvels waar de dorpen waren veel aarde weggespoeld. De nederzettingen in Aruba en Bonaire lagen in vlak terrein, waar het zand tot veel dieper gaat en waar het ook beter is blijven liggen.

Boven de gele grond, waarin de kuilen zitten ligt een grijze laag zand van zo'n 30 cm dik. Dat is de laag die ontstaan is doordat het afval van de bewoners - etensresten, houtsplinters, as - verspreid geraakt en met de bovengrond vermengd is in de veel latere tijd toen de terreinen

van de oude nederzettingen als landbouwgrond zijn bewerkt met chapi's en soms ook door ploegen. Door die bovengrond heen gemengd zitten ook allerlei niet -vergaane overblijfselen van de vroegere Indianen; stenen werktuigen, potscherven, schelpenafval. Daar ligt dus niets meer op zijn oorspronkelijke plaats, hij is volledig verstoord. Maar alle kuilen, die dieper geweest zijn dan 30 cm liggen in een ongestoorde, gele zandlaag en alle vondsten in die kuilen liggen nog op dezelfde plaats waar ze lagen toen het dorp, om welke redenen ook, ophield bewoond te zijn.

Stratigrafie, plattegrond

Doordat de bewoners van een nederzetting hun afval weggooien en doordat het afval verteert en zich met de bovengrond vermengt, doordat oude hutten worden afgebroken en de restanten verspreid, gaat een nederzetting, als die langdurig bewoond wordt, zich zelf ophogen. Dat gaat heel langzaam, de bewoners zelf merken er niets van. Er ontstaat zo een donker gekleurde bewoningslaag, die soms heel dik kan worden. Als op verschillende tijden na elkaar op dezelfde plaats verschillende nederzettingen zijn geweest, dan vind je verschillende bewoningslagen boven elkaar, met kuilen van de één vaak ingegraven in de laag eronder, dat ziet er dikwijls erg ingewikkeld uit. De onderste laag is natuurlijk de oudste, en van beneden naar boven zijn ze uit periodes van steeds minder lang geleden. Zo'n stel lagen boven elkaar heet een stratigrafie; ze zijn alleen zichtbaar te maken door in het terrein van de nederzetting een sleuf te graven met verticale wanden: in zo'n wand zijn de verschillende lagen, doorgesneden, boven elkaar te zien.

In nederzettingen op de Nederlandse Antillen is dit niet zo: er is maar één bewoningslaag, de verstoorde bovengrond en daaronder, in het gele zand, een groot aantal kuilen. En dat zijn nu dus de gegevens waaruit je de samenstelling, de structuur, van het dorp dat er vroeger geweest is kunt afleiden, de enige overblijfselen waaraan je kunt zien waar hutten hebben gestaan, waar de doden zijn begraven geweest, waar vuren zijn gestookt; in het algemeen, hoe het dorp in elkaar heeft gezeten. Het gaat dus bij een archeologische opgraving voor een heel belangrijk deel om het opsporen van de kuilen en ze op een plattegrond aan te tekenen.

Natuurlijk kom je zo lang niet zoveel te weten als bij een dorp dat pas verlaten is en waar alles nog intact is, maar als er verder niets anders meer over is dan is de enige methode van onderzoek het interpreteren van de kuilen en hun inhoud.

Ze vormen als het ware de plattegrond van het dorp.

Dat lijkt heel mooi, maar in de praktijk is het minder eenvoudig: zo'n nederzetting is een poos lang bewoond geweest. Als dat een paar honderd jaar geduurd heeft, zoals in Aruba, dan zijn er in die periode hutten beschadigd, afgebroken, er is bijgebouwd, er zijn mensen verhuist - op dezelfde plaats waar eerst een paar hutten stonden kunnen 50, of 100 of 150 jaar later mensen begraven zijn, toen die hutten al lang geleden waren afgebroken. Het gevolg hiervan is dat alle soorten kuilen dus naast elkaar kunnen voorkomen en het is bijna nooit te zeggen welke ouder is en welke minder oud; sommige dateren uit de tijd dat het dorp pas ontstaan is en andere weer zijn van vlak voordat het werd verlaten, en dat zit allemaal naast elkaar en door elkaar heen, in een mengselmoes van verkleuringen. Er zitten dus een heleboel plattegronden door elkaar heen en dat levert natuurlijk problemen op.

Techniek van een opgraving

Maar voordat we daarmee te maken krijgen moeten we de kuilen zichtbaar maken. Daarvoor moet de verstoorde grijze bovenlaag, de bovengrond, er af.

Dat wordt gedaan met een bulldozer, die de aarde wegschuift tot een diepte waar het gele zand te zien komt. Daar maakt hij een plat vlak, het eigenlijke opgravingsvlak. Daarin zijn de bovenkanten van de oude, met vuil zand opgevulde Indiaanse kuilen te zien, als kleine en

grote, regelmatige en onregelmatige verkleuringen in het gele zand: de grondsporen. Het vlak wordt, om de verkleuringen zo goed mogelijk zichtbaar te maken, stukje voor stukje met schoppen schoon geschaafd, en alle grondsporen worden op de centimeter nauwkeurig ingemeten en ingetekend op een plattegrond. Daarna moeten we nagaan bij iedere verkleuring of het wel echt een kuil is, niet alleen maar een stuk van de bovengrond dat is blijven zitten. We moeten ook weten hoe diep iedere kuil is geweest, wat zijn vorm onder de grond is, en wat hij precies bevat. Daarom verdelen we elke verkleuring in twee, vier of meer delen en halen de helft van de inhoud er uit.

Langs de rechte lijnen steken we loodrechte profielwanden af waarin precies te zien is wat de doorsnede van de kuil is geweest. Alle doorsneden worden ook getekend en pas dan wordt de kuil helemaal leeggehaald. Als er voorwerpen in de vulling zitten worden die bij elkaar gelegd, schoongemaakt, opgeborgen en voorzien van een volgnummer. Het belang hiervan is dat naderhand van ieder voorwerp, tot het kleinste scherfje toe, precies kan worden nagegaan uit welke kuil het afkomstig is, waar die kuil lag, en hoe hij er uitzag. Iedere kuil waar iets bijzonders aan te zien is wordt bovendien gefotografeerd. Zo kan men alles wat bij de opgraving zichtbaar is geworden later, als alles uitgegraven is, weer precies reconstrueren om daardoor een compleet overzicht te krijgen over alles wat in de grond is aangetroffen. Een opgraving strekt zich vaak over een groot terrein uit.

De opgravingen in Aruba

De grondsporen zitten dus kriskras door elkaar, maar zij zijn de enige gegevens waaruit we kunnen afleiden hoe de dorpen er hebben uitgezien. De kuilen zijn immers door de mensen van toen gegraven met een bepaalde bedoeling en al is het vaak moeilijk te zien waarvoor ze gediend hebben, toch is het nodig een indeling te maken, verschillende soorten van elkaar te onderscheiden, en dan te kijken of iets van de raadsels die ze ons voorleggen valt te ontwarren. Alleen als we bepaalde patronen in de plattegrondtekeningen kunnen onderscheiden en proberen na te gaan wat wel bij elkaar hoort en wat niet, kunnen we iets te weten komen over de plattegrond van het oorspronkelijke dorp en van daaruit over het dorp zelf.

Om een voorbeeld te geven: op sommige plaatsen vinden we groepen paalkuilen die een beetje apart liggen, waar niet allerlei andere grondsporen tussendoor zitten, en die ook niet allemaal dicht op elkaar staan doordat er steeds hutten verbouwd en vervangen werden. Zulke paalkuilen staan op afstanden van ongeveer 50 cm van elkaar, en ze vormen met elkaar een soort hoefijzer. De lange as van zo'n hoefijzervorm is 5 tot 8 meter lang en de korte as 3 tot 5 meter. De opening is naar het zuiden of het zuidwesten gericht.

Als we ons voorstellen dat in elk van de paalgaten een stevige paal staat, dat de ruimte tussen de palen is dichtgemaakt door er takken tussen te vlechten, dat de palen van boven zijn verbonden met horizontale dikke stokken en dat deze stellage is afgedekt met een plat of een puntdak dat bedekt is met daarop vastgebonden stro, of takken met bladeren eraan, dan zien we met wat fantasie vóór ons een niet eens zo kleine woonhut, groot genoeg voor een man, een vrouw en een aantal kinderen.

We hebben dus een uitgangspunt: de Indianen woonden waarschijnlijk in ovale hutten. Maar meestal zijn de paalgaten te vinden in veel onsamenhangender opeenhoping. Dat hoeft niet alleen veroorzaakt te zijn doordat verschillende hutplattegronden, van hutten die op verschillende tijden, na elkaar, maar op min of meer dezelfde plaats zijn gebouwd, in het vlak van de opgraving door elkaar heen blijken te liggen, het kan ook wat ingewikkelder in elkaar hebben gezeten. We vinden namelijk ook paalgaten die kleine boogjes vormen en greppeltjes met dezelfde vorm. Dat kunnen windschermen geweest zijn, om achter te koken bijvoorbeeld. De hutten kunnen bijgebouwtjes hebben gehad, of uitgebouwde afdaken tegen de zon: die moeten ook op ingegraven palen zijn vastgemaakt. Het is heel goed mogelijk dat de Indianen een

ander familiepatroon hadden dan we tegenwoordig hebben: er zijn volkeren genoeg bekend, ook Indiaanse, vergeet niet dat er honderden verschillende soorten Indiaanse culturen zijn geweest met de meest uiteenlopende verschillen, waar bijvoorbeeld mannen in hele andere hutten woonden dan vrouwen en kinderen. We komen zo tot een heel wat ingewikkelder patroon dan bij enkelvoudige gezinnen. We kunnen ons beperken tot een mogelijkheid die in dit geval erg aannemelijk is.